

λοσοφικῆς ἱστορικῆς περαδότηως. Δὲν εὐκολύνομαι, ἀλλ' εὐκολύνομαι ἐξ ἐναντίας εἰς παράδοσιν συνταγματικῆς καὶ ἐθνικῆς δικαίου, διότι ἔχω τὰ σημειώματά μου, ἔσαν κατὰ τὸ ἔτος 1838, 1839, 1840. ἀκροάσθηκα τὴν παράδοσιν αὐτὴν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Παρισίων. Ἀφιερώνομαι, λοιπόν, ἀπὸ τὴν σοβαρὰν παράδοσιν τοῦ ἐπαινεμένου καθηγητοῦ κυρίου Ρόσση νὰ ἀνθολογῶ τὰ οὐσιωδέστερα, τὰ κυριότερα. Κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν, κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν, θὰ σᾶς προσφέρω τὸν τρύγον τῆς ἐβδομάδος. Τὰ μαθήματα τοῦ Ρόσση εἶναι μετστά, πλούσια ἀπὸ τὴν ἡθικὴν δύναμιν, οὗτου σᾶς ἔλεγα, καὶ ἡ ὁποία φωτίζει καὶ προκόβει τὰ ἔθνη.

Εἶναι τώρα, κύριοι ἀκροαταί, ἓνα φαινόμενο ἀξιοπαρατήρητον εἰς τὸ ἔθνος μας, ὅτι μικροὶ καὶ μεγάλοι ἐπιθυμοῦμε νὰ μάθωμε. Ὁ διψασμένος ζητεῖ νερό, ὁ πεινασμένος ψωμί. Ζητεῖ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ ἄριστον πνευματικόν. Ἐξηγεῖται αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία μας ἀπὸ τὴν περασμένην μας κατὰστασιν. Διὰ αἰῶνας πολλοὺς ἔλα ἐχάναμε ἀπὸ τὰ πνευματικά μας κεφάλαια. Ἐχάσαμε τέχνας, σοφίαν, ἐπιστήμην, ἄρματα. Ἡ φύσις ἡμῶς, οὗτου εἶχε γεννήσει ἔλα αὐτά, ἔμεινε· θέλει ἐν νέου νὰ τὰ ἀναστήσει, νὰ ἀναπληρώσει τὸ χάσμα τῶν αἰώνων· ὅθεν ἡ φιλομάθειά μας. Ἡ ἐρημία τοῦ νοῦς ὁμοιάζει τὴν ἐρημίαν τῶν τόπων. Ταξίδευε π.χ. ἀπὸ τὴν Ἐπίδαυρον εἰς τὸ Ἀνάπλι, 9 ὥρες δρόμος· ἤμπορεῖς νὰ μὴν ἀπαντήσεις ψυχὴν γεννητὴ. Φέρε γύρω εἰς τὸν νοῦν σου, καὶ ἂν εἶναι ἀστολιστος ἀπὸ γνώσεις δὲν ἀπαντᾷς οὔτε μίαν, οὔτε μιστὴν ἰδέαν. Αἰτὶν κούφιο, μπουμπουνι - τὸ ἄνοστο.

Σιμὰ εἰς τὴν φιλομάθειαν ἐφύερωσε εἰς τὸν λαόν καὶ ἓνα ἄλλο αἶσθημα σωτήριο. Ἀγαποῦμε τὴν μάθησιν, πλὴν δὲν ἐπαινοῦμε πλέον τὰ ἀφηρημένα, τὰ ἀποφεύγομε. Δὲν κλίνομε πλέον γόνα σὰν ἄλλοτε εἰς τὰς ὁρέξεις ἀφηρημένων ἀνθρώπων, δὲν εἴμεθα πλέον δέσμιοι εἰς τὴν γνώμην τους. Ἀλλὰ τί εἶναι ὁ ἀφηρημένος; Νὰ τί εἶναι. Ἐγὼ σοῦ ὁμιλῶ τώρα καὶ ἐσὺ ποῦ ἀποκρίνεσαι ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ὁ ἀποκρινόμενος ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Ἀγαμέμνονος εἶναι σοφός, πλὴν ἀφηρημένος· ἐξεδουλόγησε ἀπὸ τὸν καιρὸν σου, πάγει πολὺ μακριά, δὲν βγαίνει δουλειά ἀπὸ τὴν προκοπὴν σου. Παλιώριος ἀνὴρ, πλὴν ἄκαρπος. Ἀφοῦ θέλουν, κύριοι ἀκροαταί, ἀφοῦ θέλουν νὰ ὁμιλοῦμε τὴν γλῶσσον τοῦ Ἀγαμέμνονος, πᾶμε λοιπόν καὶ εἰς τὰς Μυκῆνας νὰ ζοῦμεν, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου βασιλέως; Εἶναι καιρός, δεκαπέντε τόσοι χρόνοι, ποῦ ἐπῆγα εἰς τὰς Μυκῆνας χάριν περιδιαβάσεως. Ἡξεύρετε τί ἐπαθα; Μιὰ ἀλουποῦ ἐπῆγε νὰ μοῦ φάγῃ τὸ ποδάρι. Ἄν δὲν τὸ ἀσῆκωνα μοῦ τῶρωγα. Μέσα εἰς ἐκείνους τοὺς βάρους δὲν τὴν εἶδα. Μ' ἐξάφνισε ἡ ὁρά της, μιὰ ὁρὰ ἀπὸ ἐδῶ ἕως εἰς τοῦ Καλιγᾶ. Ὁ Καλιγᾶς ὁ ἴδιος θὰ ἐφοβαῖτο ἂν τὴν εἶχε ἰδεῖ, ἀγκυχὰ καὶ Κεφαλληνεὺς μεγάλθυμος, καὶ τὸν ὕμνοлогεῖ ὁ Ὅμηρος.

Ἀγχιθὴ τύχη ὅμως καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἀφηρημένοι ἄνδρες, ἀξιότιμοι διὰ πολλοὺς ἄλλους λόγους, πλὴν καὶ αὐτοί, χάριτι θεῆα, μέρα μὲ τὴν ἡμέρα ἀλλάζουν. Ἄλλοτε ἤθελαν τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἀγαμέμνονος, τώρα λέγουν νὰ γράφωμεν μὲ τὴν γλῶσσαν τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς. Καὶ ἂν τοὺς ἀκούσεις, τὸ κατόρθωσαν. Ἐροβόλησαν ὅμως πολὺ. Πρόδος μεγάλη ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα ἕως εἰς τοὺς Πτολεμαίους. Ἐνα ἄλλο κρέμισμα καὶ ἐφθασαν ἕως εἰς ἡμᾶς. Καλῶς νὰ ἐλθοῦν, εἶναι ἀδελφοί μας. Νὰ τοὺς κόψωμεν τὸν γλωσσοδέτην, νὰ μιλοῦν σὰν ἐμᾶς. Πρῶτον τὸν κύριον Γεώργιον Μαυροκορδάτον, τὸν φίλον μας, νὰ πρωταγκαλιάσωμεν. Ἡ φιλομάθεια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔχει καὶ ἓνα ἄλλο αἰτιολόγημα ἀξιοσημείωτον καὶ θαυμαστότερον. Ἀκούσατε καὶ θὰ ἰδῆτε, ὅτι παρὼ τὸ δάκτυλο εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ καθενὸς σας. Ὅλοι ἠξεύρομεν, ὅλοι ἐννοοῦμεν, ὅτι εἴμεθα στρατοπευδευμένοι εἰς πεδίον μάχης. Ὁ ἐθνικὸς πόλεμος ἄρχισε κατὰ τὸ ἔτος 1821. Δὲν ἐτελείωσε, οὔτε ἐκλείσει. Ἀλλὰ διὰ τὴν εξακολούθησιν τοῦ πολέμου, ἂν ἐξετάσωμεν σήμερον καλῶς τὴν νέαν μορφήν τοῦ κόσμου, ἂν πάρωμεν εἰς σκέψιν ποῦ κατηφορίζουν τὰ αἰῶνια καὶ μεγάλα συμφέροντα τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ κρίνωμεν, ὅτι κανόνι καὶ σπαθὶ εἶναι ὅπλα δεύτερα εἰς τὰς ἡμέρας μας. Θὰ ψάλλει τὰ νικητήρια ὅποιος πρωτεύει εἰς ἀξίαν ἀρετῆς, εἰς ἐπιστήμην, εἰς γνώσιν δικαίου. (Ὁ) Ἑλληνικὸς λαὸς ἠξεύρει ὅτι ἂν κρατήσῃ, ἂν ἐνδυναμωθεῖ εἰς τέτοια κανονιστάσια, δὲν ἔχει νὰ φοβηθεῖ τὸν συναγωνισμὸν καὶ ἀνταγωνισμὸν οὐδεμιᾶς ἄλλης φυλῆς. Δὲν τοῦ βγαίνει ἀντίμαχος οὔτε Γάλλος, οὔτε Ρῶσος, οὔτε Ἀγγλος, οὔτε Ὁθωμανός, οὔτε Σλαῦος. Ὁ καλύτερος νικητὴς εἶναι ὁ κατακτητὴς τῶν ψυχῶν. Καὶ ποῖος ἄλλος θὰ μᾶς ἀντιπυλεμήσῃ εἰς τὰ χώματά μας, ποῖος σημαιοφόρος ἀλλογενῆς θὰ στήσῃ τὴν σημαίαν του μακρότερα ἀπὸ ἡμᾶς, ἂν λάβωμεν τὰ μέτρα ποῦ κερδίζουν τὰς ψυχάς, ἐπιστήμην καὶ ἀρετὴν;

Δὲν σᾶς φαίνεται, φίλοι καὶ ἀδελφοί, σήμερον, εἰς αὐτὴν τὴν μεγάλην κίνησιν τῆς ἀνθρωπό-

τητος, εἰς αὐτὸ τὸ μέγα φαινόμενον, ποῦ ἐνῶ μοιάζει ὅτι τὰ μεγάλα κοινωνικά καὶ πολιτικά ζητήματα τῆς γειτονιάς μας πᾶν νὰ λυθοῦν, μὲ μιᾶς σταματοῦν, ὀκνεύουν, ἀναβάλλονται. Τὴν μεγάλην αὐτὴν κίνησιν συλλογιζόμενοι καὶ τὴν ἀνέλπιστην ἀναβολήν, δὲν σᾶς φαίνεται ἀπὸ τὰ ὕψη τοῦ οὐρανοῦ νὰ ἀκούωμεν μίαν φωνὴν νὰ λέγει πρὸς ἐμᾶς τοὺς ἐλευθερωμένους "Ἕλληνας.

Ἀπόκαμα, λέγει ἡ φωνή, ἀπόκαμα νὰ κρατῶ ἀναποφάσιστα, ἐκκενρῆ, τὰ συμβάντα τῆς φυλῆς σας. Τί κάνετε; Τὰ κρατῶ ἀναποφάσιστα ἕως ὅπου ἐσεῖς νὰ ἀνδρωθῆτε, νὰ ρίξετε τὴν θέλησίν σας, τὰ δικαιώματά σας εἰς τὴν μέσσην. Ἀλλὰ τί κάνετε; Τί ἀργεῖτε; Φανῆτε ἄξιοι νὰ κρατῆτε σκῆπτρον, φανῆτε ἄξιοι λαοὶ πολλοὶ νὰ σᾶς ἐμπιστευθοῦν τὴν τύχην τους. Ἐντραπῆτε τοὺς προγόνους σας καὶ ἐμὲ τὸν Θεόν, ποῦ σᾶς προέκισα μὲ γῆν εὐτυχισμένην, μὲ πνεῦμα εὐμορρο καὶ χαριτωμένο. Πληγορεύσετε νὰ λάβετε ἔθλα σοφίας καὶ ἀρετῆς, μήπως, ἀδυνατίζοντας ἡ ἀγάπη μου σᾶς κομματιάσω πανσπερμία εἰς τὴν κυριαρχίαν ξένων ἐθνῶν, ἀξιοτέρων ἀπὸ σᾶς.

Ἐγὼ, κύριοι ἀκροαταί, μοῦ φαίνεται νὰ ἀκούω αὐτὴν τὴν φωνήν. Ὅθεν κατὰ τὴν ἀδυναμίαν μου τρέχω καὶ ἀνάπτω μικρὸ καρὶ ἀπὸ μεγάλην λαμπάδα, μεταγλωττίζοντας πρὸς ὠφέλειάν μας τὴν ἐπιστημονικὴν παράδοσιν δικαίου ἐνὸς σοφοῦ καθηγητοῦ.

Τὸ δημόσιον δίκαιον χωρίζεται εἰς δίκαιον ἐσωτερικὸν ἢ συνταγματικὸν καὶ δίκαιον ἐξωτερικὸν ἢ δίκαιον τῶν ἐθνῶν. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν σχέσεων μετὰξὺ κυβερνωμένων καὶ κυβερνώντων, τὸ δεῦτερον ἡ ἐπιστήμη τῶν σχέσεων τῶν διαφόρων ἐθνῶν, τοῦ ἐνὸς ἔθνους πρὸς τὸ ἄλλον.

Ἡ διοίκησις τῶν ἀνθρώπων, εἴτε ὡς ἔθνη, εἴτε ὡς ἄτομα, δὲν εἶναι ἐγκαταλειμμένη εἰς τὴν τύχην, εἰς τὸ ἀπόλυτο τῆς θελήσεως κανενός, εἰς τὴν βίαν. Ἡ κοινωνία καὶ τὸ κράτος ἔχουν ὁδὴ γόν τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν δικαιοσύνην. Ἄν, τάχα, διὰ μιᾶς στιγμῆς, κλῖνουμε παραδεχόμενοι τὴν βίαν κυβερνήτριαν τοῦ κόσμου, ἡ συνείδησίς μας τὸ ἀποστρέφεται ὅλως δυνάμει. Ὁρθὴ ἐξέτασις τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, τῆς φύσεως τῶν κοινωνιῶν, μᾶς φέρει εἰς τὴν βεβαίωσιν, ὅτι εἶναι μία ἐπιστήμη, δικαίου, ὁδηγὸς σωτήριος τοῦ γένους τῶν θνητῶν. Καὶ ἐπαινετὴ δύναμις εἶναι μόνον τὸ ρωμαλέον, τὸ καταναγκαστικόν, ὅταν ἰσχυροποιεῖ τὸ δίκαιον. Ποία ἐστὶν ἡ χρῆσις τοῦ δικαίου τούτου, ἡ εὐεργεσία του π.χ. εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ρώμην, τόσον ἐπαινεμένα ἱστορικὰ ἔθνη! Ὀμιλοῦμεν μὲ τρόπον γενικόν, ἐγγίζομεν τὰς κορυφάς. Ποία ἐστὶν ἡ χρῆσις τοῦ δικαίου; Τὸ δίκαιον ἐθριάμβευσε εἰς τὰς θερμοπύλας καὶ εἰς τὴν Σαλαμίνα, τὸ δίκαιον ἐπῆρε τὰ πρωτεῖα εἰς τὰ συμβούλια τῶν Ἀθηναίων, ὅταν ὁ Ἀριστείδης ἦτον κυριάρχης τῆς γνώμης. Ματέπειτα, ὅταν οἱ διχόνοιοι τῶν Ἑλλήνων κατέστρεψαν τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ὅταν ἔκοβε τὴ σπαθὶ τῶν Ὀθωμανῶν, βασιλεὺς βία, δυναστεία. Εἰς τὴν Ρώμην, ὅταν ἦτον ἡ πάλη τοῦ λαοῦ κατὰ πατρικίων χάριν ἰσονομίας, τὸ δίκαιον προστάτευσεν τότε τὸν λαόν. Ἀκολούθως ἐβασίλευσε τὸ ἄγριον καὶ ἡ ἀδικία τῆς βίας.

Συνήθως δὲν διαβάζομεν τὴν ἱστορίαν νὰ μάθωμεν πῶς καὶ ἂν ἐφύλαζαν τὰ ἔθνη δικαιοσύνην, ἂν ἔσπειραν πολιτισμὸν εἰς τὴν οἰκουμένην καὶ ἂν ἐκάρπισε. Ζητοῦμεν μᾶλλον ἀπὸ αὐτὰ ἂν ἔλαμψαν εἰς τέχνες, ἄρματα, μέγεθος τόπου. Δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι σώζονται ἡθικὴ ὑποχρέωσις ὥστε τὰ ἔθνη νὰ πράττουν καλὸν καὶ δίκαιον. Ὅταν μία ἐπικράτεια πρωτεύει δοξασμένη ἀπὸ ἐξουσίαν, δύναμιν, ἡμποροῦμε, εἴμαστε ἀρμόδιοι νὰ τῆς κάμωμε τὴν ἐρώτησιν ποῦ κάμνομε καὶ εἰς τὸ ἄτομον. Ἐξοφλεῖς τὰ χρέη τοῦ πολιτισμοῦ, συμμορφώνεσαι μὲ τὸ δίκαιον; Ἐχομεν ἀρμοδιότητα, ὡς ἄνθρωποι, νὰ τὴν ἐρωτήσωμεν. Πλάνη νοῆς καὶ καρδίας, ὅταν λέγει τις, ὅτι πολιτικὴ καὶ ἡθικὴ δὲν συντροφεύονται καὶ ὅτι ἡ ἡθικὴ εἰς τὴν πολιτικὴν εἶναι ματαιοπονία, ἔργον ἀσύγκλωστον. Ἄς ἴδοῦμεν ἂν τὸ ἄτομον ἔχει ὑποχρέωσιν πρὸς ἄλλον ἄνθρωπον, νὰ μὴ μάχεσθαι τὸ καλὸν του, νὰ τὸν συνδράμει μάλιστα εἰς ἐνέργειαν ἀγαθὴν. Πῶς δέκα ἑκατομμύρια δὲν βαρύνονται ἀπὸ τὸ ἴδιον καθήκον; Δὲν μεταβάλλεται τὸ χρέος ἂν εἶναι πολλοὶ ἢ ὀλίγοι. Ἐνὰ ἔθνος δὲν εἶναι ὃν ἀσκημένον, εἶναι ἡμάδα ἀνθρώπων, μὲ δικαιώματα, μὲ καθήκοντα καὶ μὲ εὐθύνην.

Διὰ νὰ θέσωμεν εἰς θέσιν φωτεινὴν τὸ ζήτημα, ἅς ἐρευνήσωμεν ἂν ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρώπων, ἡ κοινωνικὴ ζῆσις, εἶναι φαινόμενον γενικόν, ἀφιλονίκητο εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων ἢ ἀντιστρόφως, ἀποτέλεσμα τῆς πρὸαιρέσεώς του, τῆς θελήσεώς του. Μανθάνοντες, χωρὶς δισταγμόν, τὸ ὀρισμένο τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ἀφήσωμεν καὶ χωρὶς δισταγμόν τὰ βήματα, τὴν τάξιν, τὰ χρέη τῆς θνητῆς του ὁδοπορίας; Ἀφοῦ εὗρωμεν τὰς ρίζας τοῦ δικαίου, ὅλο τὸ δένδρον θὰ μᾶς

ἀνοίξει φύλλα του καὶ καρπούς. Ἀμφιβάλλει κανείς, ὅτι ἡ φύσις τῶν ψυχρῶν δὲν εἶναι νὰ ζοῦν εἰς νερὸ θαλασσίον ἢ γλυκὸ; Ὁμοίως δὲν εἶναι δισταγμός, ὅτι τὸ φυσικὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι βίος κοινωνικὸς μὲ τὰ ἐπόμενά του πρὸς ἀσφάλειαν. Ἐπειδὴ ὅμως σόφισμα φιλοσοφικόν, πολιτικόν, ἡθέλησε νὰ θαλώσει αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, καταγίνονται οἱ νομιδιδάσκαλοι εἰς τὴν ἀπόδειξίν της, μὲ τὸ φῶς τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, νὰ ἀποδείξουν δηλαδὴ ὅτι ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ συζεῖ κοινωνικῶς μὲ τοὺς ὁμοίους του. Καὶ ἐν πρώτοις, τί μᾶς γνωστοποιεῖ ὁ ὀρθὸς λόγος; Ὁ ὀρθὸς λόγος μᾶς διδάσκει, ὅτι ὁ δημιουργὸς δὲν ἔδωκε ποτὲ εἰς τὸ κτίσμα του μέσα χωρὶς σκοπὸν. Π.χ. εἰς τί ὁ ὀφθαλμός, ἂν ἡ χρῆσις του, ὁ προορισμὸς του, δὲν ἦταν νὰ φωτίζει ὡς λαμπὰς φωτεινὴ τὰ βήματά μας; Ὀλίγοι τυφλοὶ δὲν μηδενίζουν τὸν κανόνα. Διατί νὰ δοθεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ αἰσθημα, τὸ προτέρημα τῆς φιλίας, τοῦ ἔρωτος, τῆς δικαιοσύνης, τῆς εὐσπλαγχνίας, τῆς ὁμιλίας, ἂν αὐτὰ τὰ προσόντα, τὰ χαρακτηριστικά, δὲν ἔμελλον νὰ εἶναι χειραγωγοὶ καὶ δεσμοὶ κοινωνικοὶ; Ποίᾳ ἡ ἐφαρμογὴ τους, ἡ χρῆσις τους, ἂν ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἄγριον θηρίον μεμωμένο, ἔμελλε νὰ τρέχει βουνὰ καὶ λόγγους; Ὁ λόγος, ἡ ὁμιλία εἰς ἄγριον ἀκοινώνητον βίον θὰ ἔπεφτε εἰς ἀχρησίαν ἢ κάλλιον ἐξηγούμενοι, θὰ ἦσαν φαινόμενο ἄγνωστο, ἀφανές. Μὰ τὴν ἀλήθειαν, ὁ Ἰάκωβος Ρουσσώ, ὁ ἐπαινέτης, φιλόσοφος τῆς ἀγρίας ζωῆς, δὲν ἐγεννήθη διὰ νὰ εἶναι μουγγὸς καὶ βουβός. αὐτὸς τοῦ ὁποίου ἡ εὐγλωττία μαγεύει ἐπιστήμονας καὶ μὴ ἐπιστήμονας ἄνδρας.

Πόσον τιμιότερα φιλοσοφεῖ ὁ Ἀθηναῖος Σωκράτης, ὅταν λέγει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος, ὅτι ὅσα καλὰ διδασκόμεθα ἀπὸ σοφίαν καὶ νόμον, ὁ λόγος μᾶς τὰ διδάσκει. Ὑστερημένοι λοιπὸν κοινωνίας θὰ ὑστερούμεθα λόγου. Ἐρημοὶ λόγου καὶ ἀγριάνθρωποι θὰ πνέουμεν τὰ λαισθία πάσης σοφίας ἀνθρωπίνης καὶ θείας.

Ἄς βαθύνωμεν ἀκόμη σακτικότερα εἰς τὴν ἔρευναν καὶ λύσιν τοῦ θέματός μας σκεπτόμενοι τί ἐστὶ ἄνθρωπος. Σκοπὸν ἔχομεν νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι τέλος καὶ τέλειον ἀνθρώπινον εἶναι βίος κοινωνικός. Ὁ ἄνθρωπος γονιέται ἄσπλος, ἀδύνατος, ζοισμένος παντοῦ ἀπὸ κινδύνους· ὅθεν, ἐγκαταλειμμένος εἰς τὴν προσωπικὴν του δύναμιν, θὰ ἦτον ἀσθενέστερος τῶν ἄλλων ζώων τῆς φύσεως.

Γονιέται νοήμων, ἀλλὰ χωρὶς τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν κατήχησιν ἄλλων ἀνθρώπων μένει θηρίον καὶ εἰς ἄνοιαν τῶν νόμων τῆς ἠθικῆς.

Γονιέται αὐταξούσιος, ἀλλ' εἰς τὸν ζυγὸν βαρείας ἀνάγκης, τῆς φυσικῆς. Ἡ ἐλευθερία του τότε δὲν τοῦ χρησιμεύει, ὅπλον ἄχρηστο. Ἡ θέλησίς του περιστρέφεται εἰς τὸ νὰ θεραπεύει τὰ βάσανα, τὰς ὁδύνας τῆς φυσικῆς ζωῆς.

Θεωρεῖται πρόσωπο ἠθικὸ ὁ ἄνθρωπος, ὑπεύθυνος καλοῦ καὶ κακοῦ, ὑπόλογος τῶν πράξεών του. Ἀλλὰ τὰ εἰρημένα ἐμπόδια, οἱ ἐχθρικοὶ¹ φραγμοὶ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν του καὶ θέλησίν του ματαιώνουν σχεδὸν τὴν εὐθύνην του, σηκώνουν πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς τὸ εἶναι καὶ τὴν τελειοποίησιν τῆς ψυχῆς καὶ καρδίας του.

Τοῦ ἀνθρώπου ὅμως, τοῦ ὁποίου ἀριθμοῦμε τὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀτέλειαν, εἰς βίον ἀκοινώνητον, τὸν θαυμάζωμεν μέγα, σὰν τὸν Ἡρακλῆ καὶ Ὀδυσσεά, φονεῖς τῶν θηρίων τῆς γῆς, ἐπιστήδειον καὶ φοβερὸν σὰν τὸν Ἐπαμεινώνδα καὶ τὸν Φραγκλῖνον, ὑψηλόνουν σὰν τὸν Ἀρχιμήδη καὶ τὸν Νεύτωνα, σοφὸν καὶ δίκαιον σὰν τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Βάσιλγιτων. Δυνάμει ποῖας χάρις, τίνας μέσου; Τῆς συζήσεως ἀνθρώπου μὲ ἄνθρωπον καὶ τῆς ἀμοιβαίας συνδρομῆς, τῆς κοινωνίας ἐνὶ λόγῳ. Ἐδῶ, κύριοι, εἰς τὰς Ἀθήνας, τὸν πηλαιὸν καιρὸν, ἐπροβλήθη² εἰς τὴν Βουλὴν ἡ πρότασις ἀπὸ βουλευτάς τινος νὰ παραδεχθεῖ ὁ δῆμος πρὸς τέρψιν του τὰ κίμακτρά παιγνίδια τῆς Ρώμης, ὅπου, ὡς σᾶς εἶναι γνωστό, ἐμάχοντο μονομαχίαν θανάτου ἄνθρωποι μὲ ἀνθρώπους, ἄνθρωποι μὲ θηρία. Ἐπαρυσιάσθηκε εἰς τὴν Βουλὴν ὁ σοφὸς Δημῶναξ. «- Πρὶν πᾶντε εἰς τὰς ψήφους, εἶπε, Ἀθηναῖοι, πρὶν ἀπορρασίσετε, γκρεμίσετε κατὰ γῆν τὸν βωμὸν τοῦ ἐλέους, τὸν βωμὸν τῆς εὐσπλαγχνίας, ποὺ ἔχετε στημένον καταμεσῆς τῆς πολυτείας»³.

Τοιοιτοτρόπως ὅποιος θέλει νὰ παραδεχθεῖ τὸν ἄγριον βίον, ἀντὶ τοῦ κοινωνικοῦ, πρέπει πρῶτα νὰ ταξεύσει, νὰ ἀφανίσει τὰ γενναῖα αἰσθήματα τῆς καρδίας, πρέπει νὰ καταστρέψῃ τὴν φύσιν τοῦ

1. Ἐχει γραμμμένο καὶ : κακοῖ

2. Ἐχει γραμμμένο καὶ : ἐτέθη

3. Ὁ βωμὸς τοῦ ἐλέους φαίνεται νὰ ἦτον ὅπου τώρα τὸ νέο συντριβάνι (τὸ δημοπρατήριον) καὶ ὅπου ἦτον οἱ Ἅγιοι Πεντελεῆμονες. [Σημ. Γ. Τερτσέτη].

ἀνθρώπου, με τὰ προσόντα της, ὅσα τῆς χάρισε ἡ δύναμις τοῦ Πλάστου, πρὸς τελειοποίησιν καὶ πλήρωμα τοῦ θνητοῦ μας βίου. Ἡ κοινωνία, ὄργανον γνώσεων, βοηθημάτων πολιτισμοῦ εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, εἶναι καὶ ὁδὸς σωτηρίας, ἀντήφορος μακαριότητος τῆς ψυχῆς τῶν θνητῶν εἰς μέλλοντας αἰῶνας.

Ἀφοῦ ὠρίσασμεν, με τὸν ὀρθὸν λόγον, ὅτι κοινωνία εἶναι τὸ φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου, βουλόμενοι καὶ με τὴν ἱστορίαν νὰ λύσωμε τὸ ζήτημα εἰς τὴν αὐτὴν συνέπαιαν¹ κατανεώμε, ἐπειδὴ ἡ ἱστορία εἰς κανένα μέρος τῆς γῆς δὲν μᾶς παρυσταίνει ἀνθρώπον ἀκοινωνήτον, χωριστὸν τῶν ὁμοίων του. Ἡ ἱστορία μᾶς δακτυλοδείχνει διαφορὰν βαθμολογίας πολιτισμοῦ. Ἀλλῃ κοινωνία εἶναι ὁδρινή, ἄλλῃ νηπιώδης, ἄλλῃ μεστή, ἄλλῃ γεννιέται, ἄλλῃ διεφθαρμένη.

Διὰ νὰ παραστήσωμεν τέλος πάντων εἰς τοὺς ἀκροατάς μας αἰσθητὸν² τὸ σκοπούμενον, λέγομεν, ὅτι καθὼς τὰ φυσικὰ σώματα ὑπόκεινται ἀνυπερθέτως εἰς νόμους (π.χ. ὁ ἥλιος ἀνατέλλει πρῶτον βασιλεύει τὸ δεῖλιν), ὁμοίως καὶ τὰ ἡθικὰ ὄντα κυρεῖνται ἀπὸ νόμους θεόθεν. Νόμος τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ὁ κοινωνικὸς βίος. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ βίος αὐτός, οὔτε κατ' ἐκλογὴν, οὔτε κατὰ συνθήκην. Ἀλλέως ἐδυνάμεθα νὰ προτιμήσωμε ἄλλην ἐκλογὴν, νὰ συμφωνήσωμε ἄλλες συνθήκας. Ἄν μίαν ἡμέρα οἱ ἄνθρωποι συνεννοοῦντο νὰ διαμοιρασθεῖ ὁ καθένας μεμονωμένος εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, ποία ἡ κρίσις μας ὡς πρὸς τὴν νέαν αὐτὴν ἀπόφασιν; Ἐν πρώτοις παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἡμπορεῖ νὰ πάρει αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν, αὐτοῦ θέλει, διότι δὲν ἀκολουθεῖ ὁ ἀνθρώπος δεσποτικὴν ἀνάγκην, ὡς τὰ φυσικὰ σώματα, ἀλλὰ νόμον ἐλευθερίας. Ἐχει τὸ ἀντεξοῦσι καλοῦ καὶ κακοῦ, ἀδικίας ἢ δικαίου. Ἀλλ' ἡ πράξις του αὐτῆ, ἡ ἀπόφασίς του, θὰ ᾔσων παράβασις νόμου, παρὰβίασις δικαίου, ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὀφειλέτης κοινωνίας εἰς τὸν κόσμον. Ἀφοῦ λέγομεν νόμον, φυσικὸν νόμος δὲν ὑπάρχει χωρὶς κύρος, ἀλλέως θὰ ᾔσων συμβουλὴ ἢ ἄλλο τι, ὅχι νόμος. Τώρα, ποῖον τὸ κύρος τοῦ κοινωνικοῦ νόμου; Ἡ ἀθέτησις τοῦ νόμου τούτου μορφώνει θηρίον τὸ ἀνθρώπινον γένος, μεγαλύτερη ποινὴ δὲν ὑπάρχει, καὶ ἰδοὺ τὸ κύρος τοῦ νόμου. Ὁ ἀνθρώπος, ἡ χάρις του, ἡ ἀξία του, σβηθοῦνται εἰς τὰ βασανιστήρια τῶν φυσικῶν ὀδυνῶν, εἰς τὴν ἀγνοίαν τοῦ ἡθικοῦ καθήκοντος καὶ εἰς ἀπουσίαν πολιτισμοῦ.

Ἄς τελειώσωμεν θέτοντες ὡς συνέγην λαμπρὴν τῆς σημερινῆς παραδόσεώς μας τὰ λόγια τοῦ μεγάλου ρήτορος τῆς Ρώμης, τοῦ εἰς ἄκραν φιλέλληνας Κικέρωνος. Οὐδέν, λέγει, οὐδέν ὑπάρχει εὐαρεστότερον εἰς τὸν παντοκράτορα Θεόν, ὅσον ἐτχιρεῖς ἀνθρώπων ὀργανισμένας με δικαιοσύνην καὶ νόμον καὶ ὅπου καλοῦνται πολυαῖες. Οἱ ἄξιοι κοσμήτορες τῶν πολιτικῶν τούτων, οὐρανόθεν κατεβασμένοι, εἰς τὰ οὐράνια μετὰ θάνατον ἀνεβάνουν βραβευμένοι ἀθανασίαν μακαριότητος.

Εἰς τὴν ἀκόλουθον παράδοσιν θὰ ἐξηγήσωμεν ὅτι ἡ κοινωνία σύγκειται ἀπὸ τρία στοιχεῖα, ἀπὸ ὁμήγουριν, ὁμάδα ἀνθρώπων, ἀπὸ τάξιν κοινωνικὴν καὶ ἀπὸ ἐξουσίαν πολιτικὴν, πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ἑντιχειρίας. Ὁ ὀργανισμὸς τῆς κοινωνίας, ὁ ὀργανισμὸς τῆς ἐξουσίας, θὰ εἶναι τὸ καίμενον τῆς μελέτης μας, καὶ αὐτὴ ἡ μελέτη ἀποτελεῖ καθαινετὸ τὴν ἐπιστήμην τοῦ Συνταγματικοῦ δικαίου, ὡς τὸ παρέδιδε ὁ μακαρίτης Ρόσσης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων.

Πρὶν χωρισθεῖμε, παρακαλῶ τὸ σεβαστὸ ἀκροατήριον νὰ ἀκούσῃ σύντομην ἀπολογίαν μου διὰ μίαν κατηγορίαν ὅπου μοῦ γίνεται εἰς ἓνα ἄρθρον τῆς ἐφημερίδος τοῦ «Αἰῶνος», ἀριθμὸς τοῦ φύλλου 1349³. Καὶ πρέπει νὰ ἀπολογηθῶ φοβούμενος μήπως ἡ κατηγορία με βλάψῃ εἰς τὴν γνώμην σας, μὴ ζημιώσῃ ἡ κατηγορία καὶ τὴν παράδοσίν μου, ἢ τέλος μὴ φανεῖ ὅτι κακῶς ὑπηρετῶ τὴν φήμην καὶ τὴν ὑπόληψιν τοῦ μακαρίτου Ρόσση, ἐνδύοντάς με ὕψος ἀναρμόδιον τὴν σοφίαν του διδασκαλίαν. Ἡ κατηγορία ὅμως τοῦ ἀρθρογράφου δὲν τοξεύει ἐμὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ δύο ἄλλα ὀνόματα σεβαστὰ εἰς τὸ ἔθνος, τὸν Τρικούπη καὶ τὸν Σολωμό. Ὁ ἀρθρογράφος Γ.Σ. ἢ μᾶλλον Π.Σ. κατηγορεῖ τοὺς δύο καὶ ἐμὲ ὅτι γράφομεν με γλώσσαν ἐδικτὴν μας, πλὴν δὲν θὰ μᾶς περάσῃ ἡ ναυτικὴ δύναμις, νὰ στρατεύμεθα τῆς Ἑλλάδος θέλει μᾶς τὸ ἐμποδίσουν. Τοῦτο βγαίνει ἀπὸ τὸ ἄρθρον του. Ἡ ἀπολογία τοῦ Τρικούπη καὶ τοῦ Σολωμοῦ εἶναι καὶ ἐδική μου, θὰ βοηθήσῃ καὶ ἐμὲ

1. Ἐχει γραμμένον καὶ : ἀπόφασιν.

2. Ἐχει γραμμένον καὶ : ὁρατό.

3. Τὸ ἄρθρον αὐτὸ δημοσιεύτηκε στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα «Αἰών», 15 Ἀπριλίου 1853, με τὸν τίτλον «Φιλολογία» καὶ τὴν ὑπογραφὴν Γ.Σ.

τὸ φανερό τους. "Οθεν πρὸς ἀπολογίαν δὲν θὰ κάμω ἄλλο τι εἰμὴ νὰ σᾶς ἀναγνώσω ὀλίγα τινὰ ἀπὸ τὰ δημοσιευμένα τοῦ κ. Τρικυόπη καὶ Σολωμοῦ, καὶ ἐλπίζω, εἴμαι βέβαιος, ὅτι ἀκούοντάς τε θὰ κρίνατε ὅτι δὲν εἶναι γλώσσα ἐδική τους, ἀλλὰ τοῦ ἔθνους, γλώσσα εὐστροφῆ, εὐμορφῆ, χαριτωμένη. "Αν ἀκούσωμεν τὸν ἀρθρογράφον, ὁμοιάζει ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ ἄνδρες γράφουν κορακίστικα. "Ηξεύρετε τί εἶναι τὰ κορακίστικα "Αλλ' ἐγὼ ἐξ ἐναντίας ἤμποροῦσα εἰς τὸν ἀρθρογράφον νὰ στρέψω τὴν κατηγορίαν, πλὴν δὲν θέλω. "Ενα λάθος τοῦ μόνου θὰ παρατηρήσω εἰς τὸ ἄρθρον του. Βέβαια ἐξ ἀπροσεξίας ἔπεσε εἰς αὐτό, καὶ εἰς δευτέραν ἐκδοσιν τοῦ ἄρθρου του ἐλπίζω νὰ τὸ διορθώσει. Λάθος τοῦ κ. Ι.Σ. ἢ ΙΙ.Σ. εἶναι ὅτι κακῶς ἔβαλε τὸ ὄνομά μου μὲ τὰ ἄλλα δύο ὀνόματα. "Ενὸς ἄλλου ἀνδρὸς ἐπισήμου καὶ ὅχι τὸ ἐδικόν μου ἔπρεπε νὰ ἀναφέρει, ἀνδρὸς παρόντος εἰς τὸ ἀκροατήριόν μας, σεβαστοῦ, ἀγαπητοῦ τοῦ κυρίου Ψύλλα, λέγω, ἔπρεπε τὸ ὄνομα νὰ σμίξει μὲ τὰ ἄλλα δύο, ὅχι τὸ ἐδικόν μου. "Εγὼ δὲν ἔστησα ποτὲ σχοχίαν τῆς ἀπλῆς γλώσσας. Γνωρίζω τὴν ἀδυναμίαν μου καὶ δὲν φθάνω εἰς τόσῃν δοξομανίαν. "Αν ὁμιλόντας ἐδῶ ἀπλοποιῶ ὅσον δύναμαι τὴν φράσιν μου, οἱ πλέον πεπαιδευμένοι καὶ γενοῖται τῶν ἀκροατῶν μὲ δικαιολογοῦν. "Οχι μόνον μὲ δικαιολογοῦν, ἀλλὰ καὶ μοῦ χρεωστοῦν χάριν. Τιμοῦν τὴν ὁμήγουρὸν μας συχνὰ καὶ ἄνδρες ποὺ δὲν διέπρεψαν εἰς γράμματα. "Οταν σὰν κι ἐμεῖς ἄλλοι φυλλολογούσαμεν βιβλία, αὐτοὶ ἐλόγχευαν, ζηρᾶς ἢ θαλάσσης, ὀρόνον μεγάλῃς Αὐτοκρατορίας : Εἰς τὸ Χάνι τῆς Γραβιάς δὲν μοίραζαν διπλώματα πρυλῶτου. "Ο Φαρμακίδης δὲν μᾶς ἔδειξε τὸ δίπλωμά του. Χάριν ὅμως τῆς ἀπλῆς φράσεως μενέχουν καὶ οἱ πολεμικοὶ ἄνδρες τῆς ὠφελείας τοῦ λόγου. "Εγὼ δὲν ἔρχομαι ἐδῶ μηνυτῆς σοφίας ἐδικῆς μου, ἀλλὰ εἴμαι ἀγοραστῆς καὶ μεταπράτης : καταγίνομαι μόνον ἢ ἀγορά μου νὰ εἶναι καλῆς ποιότητος. "Αν λοιπὸν ἡ ὁμιλία μου σέρναι εἰς τὸ ἀπλό, μὲ βιάζει ἀνάγκη, πόθος καλοῦ, ὅχι ἔπαρσις ἢ σοφία συστήματος.

Οἱ τρεῖς ὅμως φιλόμουσοι καὶ φιλόλογοι ἄνδρες ποὺ ἀνέφερα, ὁ Σολωμός, Ψύλλας καὶ Τρικυόπης, ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ τρεῖς αὐτοὶ κατὰ τὸ ἔτος 1821-22-23 24 25, εἰς αὐτὸν τὸν χρυσὸν αἰῶνα τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, τῆς ἀρετῆς τῶν ἀδελφῶν μας καὶ τῶν πατέρων σας, ὅσοι εἴσθε νέοι ἐδῶ παρόντες, εἶναι ἀλήθεια ἱστορικὴ, ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν καλὴν ἐποχὴν οἱ τρεῖς ἀναφερόμενοι ἄνδρες ἦσαν κορυφαῖοι τοῦ συστήματος τῆς ἀπλῆς φωνῆς. "Αν τοὺς ἀκούε κανεὶς τότε, ὁμοιάζει ὅτι θὰ ἀνοίγοντο οἱ ἑπτὰ οὐρανοὶ νὰ μᾶς δεχθοῦν. "Αν ἐκυρίευσεν εἰς τὸ πανελλήνιον τὸ πνεῦμα τῆς δημοτικῆς, τῆς φυσικῆς φωνῆς τοῦ ἔθνους, τόσας εὐλογίας ἐπρόβλεψαν μὲ τὸ ἐθνικὸ αὐτὸ σύστημα, ἐπειδὴ εἶχαν, μὲ τὴν ἀλήθειαν, τὸν λόγον τους, ἐπειδὴ ἐβεβαίωναν ὅτι ἡ γλώσσα ἑνὸς ἔθνους εἶναι ὡς ἓνας ποταμός, ἐπάνου τοῦ ὁποίου ταξιδεύουν οἱ γνώσεις τῶν ἀνθρώπων. Δὲν εἶναι λοιπὸν προτιμότερον, ἔλεγαν, νὰ ταξιδεύομε εἰς μίαν θάλασσαν γνωστήν, τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν τουτέστι, παρὰ νὰ τσακίζομαστέ εἰς τὰς ξέρας τοῦ λαζικοῦ ; Δὲν μᾶς ἔρχεται ἄσχημο, ἔλεγαν, νὰ κλέπτουμε σάβανα ἀπὸ τὰ μνήματα τῶν κοιμητηρίων διὰ νὰ κόψουμε σπάργανα εἰς τὰ παιδιὰ μας, ἀφοῦ ἔχομε εἰς τὰ σπίνια μας ἀργαλεῖα καὶ πανὶ καινούργιο, φαρμένον μὲ τραγοῦδια κορασιῶν ; Δὲν εἶναι ἄχαρὸν νὰ νυχτερεύομε εἰς τὰ κοιμητήρια μὲ τὰ νεκρὰ λείψανα, δὲν μᾶς πιάνει λαχτάρα ἀπὸ τοὺς βρυκολάκους ; (Μεταξὺ παρενθέσεως σᾶς σημειῶνω, κύριοι ἀκροαταί, ὅτι τοὺς βρυκολάκους εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος τοὺς λέγουν βουρβούλακας. "Ελληνιστὶ μωταιοπονοῦμεν νὰ τοὺς ὀνομάσωμεν. Οἱ παλαιοὶ "Ελληνες δὲν βρυκολακιάζουν, ἡμεῖς βρυκολακιάζομε).

"Ελεγαν ὅσα ἀκούσετε καὶ ἄλλα πολλὰ οἱ τρεῖς ἀξιότιμοι ἄνδρες, τότε νέοι, μὲ ἐνθουσιασμὸν πολὺ διὰ τὴν πατρίδα τους, φιλόμουσοι στιχουργοί, καλῶφωνοι κιθαρισταί. "Ολα τὰ χρίσματα Θεοῦ καὶ κοινωνίας τὰ εἶχαν. "Αν καθένας δὲν τὰ εἶχε ἑλα, καὶ εἰς τοὺς τρεῖς μαζί ὅλα τὰ εὗρισκες. "Αγαπημένοι καὶ πολὺ μεταξὺ των. "Οταν ὁ Σολωμός ἀνάφερνε τὸ ὄνομα τοῦ Ψύλλα, ἐκολλοῦσαν τὰ χεῖλη εἰς τὸ στόμα του. Καὶ ὁ Ψύλλας ἐνθουσιάζετο πολὺ ἀναγινώσκοντας μὲ δυνατὴν φωνὴν τὸν διθύραμβον τοῦ Σολωμοῦ «Εἰς τὴν Ἐλευθερίαν». Μὴν τοὺς κοιτάζετε τώρα, ὁ Σολωμός ἀσπρομάλλιασε, ὁ Τρικυόπης καὶ ὁ Ψύλλας ἔγιναν βαρυκύνητοι. "Αλλὰ τότε, εἰς τὴν εὐτυχισμένην ὥραν τῆς νεότητός τους, εἰκονίζαν εἰς τὴν νέαν ἐθνικὴν φιλολογίαν ἓνα τι παρόμοιον, σὰν τὰ ἔργα, σὰν τὰ πρόπαια τοῦ Μπότσαρη, τοῦ Γκούρα, τοῦ Νικηταρά εἰς τοὺς πολέμους. "Αφοῦ εἶπαμεν ὅμως τὴν μίαν ἀλήθειαν, ὅτι δηλαδὴ αὐτοὶ οἱ τρεῖς ἦσαν κορυφαῖοι τοῦ συστήματος, ὁ ἓνας εἰς τὸ Μισολόγγι, ὁ ἄλλος εἰς τὴν Ἀθήναν, ὁ ἄλλος εἰς τὴν Ἐπτανήσον, ἃς εἰποῦμεν καὶ τὴν ἄλλην ἀλήθειαν, ὅτι τὸ σύστημα ἀπὸ τὰ 1826 καὶ ὀμπρός, ἔπεσε, ἐκοιμήθη. Τάχα θὰ ἀναστηθεῖ, τάχα θὰ ἀναζήσει ; Οἱ περισσότεροι λέγουν ὅχι, ὅτι ἀπέθανε, λέγουν, ἐθάπτη, αἰώνια τοῦ ἡ μνήμη. "Αλλοι,

πολλά ὀλίγοι ἔμνη, λέγομεν ἐξ ἐνκρίσεως, θὰ θά ἀναστηθεῖ, θὰ ζήτει καὶ δὲν θὰ παράσουν χρόνοι, μῆνες, πολλοί. Θέλετε, κύριοι, νὰ κάμω μίαν προφητείαν; Λέγω, ὅτι δὲν θὰ παράσαι ἓνα τέταρτο τῆς ὥρας, ποὺ ὅσοι εἴσθε ἐδῶ παρόντες θὰ γενῆτε ὅλοι ἓνα πνεῦμα, μία ψυχὴ μετὰ τὸ σύστημα τῆς ἀπλῆς γλώσσας, — σιδερυκέφαλοι! — ἐπειδὴ, δὲν θὰ εἶναι ἓνας τῶν ἀξιολόγου ἀποκριτῶν μου, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἀκούσει τὰ τεμάχια ποὺ θὰ σᾶς διαβάσω τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Τρικούπη, δὲν θὰ προτιμήσῃ τὴν γλώσσαν τοῦς ἀπὸ τὴν γλώσσαν τοῦ Πιλάτου τοῦ Σούτζου, τοῦ Ποιτίου Πιλάτου, καθὼς ὁμιλεῖ εἰς ἓνα τοῦ ποιήμα, ποίημα ὑπερεπαινούμενο ἀπὸ τὸν ἀρθρογράφον Ι. Σ. Εἰς τὸ φύλλον τοῦ «Αἰῶνος» ρητορεύει πολὺ ὁ Πιλάτος τοῦ Σούτζου (εἶδε φύλλον τῆς ἐφημερίδος ἀρ. 1348).

Θέλω νὰ σᾶς ἀναγνώσω πρῶτον ὥδὴν τοῦ Λόρδ Μπάϊρον μεταφρασμένην εἰς τὸ ἀπλὸ ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Τρικούπη. Ὁ Βύρων ἦτον 37 ἐτῶν ἔτιν ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἦτον ἀνθρώπος γενναῖος, φιλοκύνδυνος, μαγευτικὸς εἰς τοὺς τρόπους του. Εὐμορφος, ἐκλεκτῆς πικιδείας, φίλος τοῦ ἔρωτος καὶ τῶν Μουσῶν, ὀφθαλμῶν κατεχρωγῆς. Ἐτοιμάζετο ἀπὸ τὸ Μισολόγγι νὰ ἐκστρατεύσῃ μετὰ στρατεύμα ἑλληνικὸ νὰ πάρῃ τὸ φρούριον τῆς Ναυπάκτου. Ἀσθενεῖα καὶ ὁ θάνατος μᾶς τὸν ἐπῆραν διὰ κακὴν μας τύχην. Ὀλίγες ἡμέρες πρὶν τοῦ θανάτου του, τὸ ἔτος 1824, εἶχε συγγραγγῆσαι τὸ ἀκόλουθον ποιημάτιον:

Ἡ καρδιά μου καιρὸς εἶναι ἀνερώτευτη νὰ ζεῖ (!),
ἀφοῦ ἔπαυσε ν' ἀνάφτει, σ' ἄλλες φλόγας ἐρωτικῆς
πλὴν κι ἂν ἔπαυσε ν' ἀνάφτει σ' ἄλλες φλόγας ἐρωτικῆς,
ἡ καρδιά μου πάντα θέλει μετὰ τὸν ἔρωτα νὰ ζεῖ.
Μοῦ ἐμαρμάθησαν τὰ νειάτα, πᾶνε τ' ἀνθὴ καὶ οἱ καρποὶ
τῆς ἀγάπης: τῶρα τάφος, καὶ καημὸς μ' ἀκαρτερεῖ.
Φλογαβόλο νησιὶ ὁμοιάζει τῶν στηθεῶν μου ἡ φοιτιά,
φλέγεται καὶ δὲν φλογίζει, νεκρικὴ εἶναι πυρά.
Φόβοι, ἐλπίδες, πόνοι, ζήλιες τὴν καρδιά μου δὲν κινοῦν,
δὲν ἰσχύει μήτ' ἡ ἀγάπη, στὸ ζυγὸν πλὴν με κρατοῦν.
Μακρὰ τῶρα ἀπ' τὴν ψυχὴ μου, μακρὰ τέτοιοι στοχασμοὶ
εἰς τὸν τάφον τῶρα ἡ δόξα τὸν ἀνδρεῖο ξεπροβοδεῖ,
καὶ τοῦ κλεῖ τὰ μάτια ἂν πέσει θύμα τῆς ἐλευθερίας,
τήρα, γύρω μας τουφέκι, φλάμπουρο, δόξα... Ἑλλάς!
Ὁ Σπαρτιάτης βασταμένος στήν ἀσπίδα ἕναν καιρὸ
πλεὶς ἐλεύθερος δὲν ἦτον ἀπ' τὸν τωρινὸ Γραικό.
Ψυχὴ, ἐρύπησε, ψυχὴ μου! Τὴν Ἑλλάδα δὲν ξυπνῶ.
Ἐξυπνῇ εἶναι, νὰ ἡ Ἑλλάς μας! Ψυχὴ, ξύπνα ἀπ' τὸν βυθό!
Τὴν ἀθάνατη στοχάσου, τὴν οὐράνια πηγὴ
ποὺ ποτίζει τὸ κορμὶ σου, ὅθεν ἦλθες, τρέχα ἐκεῖ.
Πάθη ποὺ ξαναγεῶνονον καταπάτα τα, ψυχὴ,
ἄχρηστο διὰ μετὰ τὸ γέλιο εἶν' τοῦ κάλλους καὶ ἡ ἀργή.
Ἄν ὀργνεῖς χαμένα νειάτα, γιατί θέλεις πλεὶς νὰ ζεῖς;
Τῆς τιμῆς ἐδῶ ἔναι ὁ τόπος! Τρέξε αὐτοῦ νὰ σκοτωθεῖς.
Δὲν σοῦ μένει παρὰ νὰ εὕρεις ὅ,τι ἐγύρευες παντοῦ,
καὶ νὰ τὸ εὕρεις δὲν μπορούσες, μνημὲν ἀνδρὸς πολεμικοῦ.
Βρίσκοντάς το κοίτα γύρω, πιάσ' τὴν θέσιν ποὺ ποθεῖς,
πολεμιόντας διὰ τὴν δόξαν, πέσε ἐκεῖ νὰ ἀναπαυθεῖς.

Ἀφοῦ, κύριοι, εὐτύχησα σήμερον, ὥς μοῦ φαίνεται, νὰ σᾶς εὐχαριστήσω πολὺ, δὲν ὁμοιάζει τάχα ὅτι μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ ἀκουσθηρίου συμβαίνει τὸ ἴδιον, καθὼς πρὸ ἡμερῶν πολλῶν συμβαίνει εἰς τὰς Ἀθήνας μετὰ τὰ μαγνητισμένα τραπέζια: Ὅτι, δηλαδὴ μαγνητισμένος καὶ ἐγὼ ἀπὸ τὴν ἀγάπην σας, ἀπὸ τόσα χέρια δυνατὰ, φιλικὰ, κινιοῦμαι ὥς τραπέζι μαγνητισμένα, πρόθυμος εἰς τὰς θελήσεις σας; Δὲν θὰ σᾶς φύγω ὁμοίως, πιάστε τὰς θύρας, ἂν δὲν σᾶς εἰπῶ καὶ τοὺς στίχους τοῦ Σολωμοῦ.

1. Ἀπὸ τὴν μετάφραση τοῦ Τρικούπη ὁ Τερτσέτης ἔχει γράψῃ στὸ χγρ. μόνο τὸν πρῶτον στίχον. Προφανῶς ἀπήγγειλε τὸ ποίημα ἀπὸ μνήμης. Ὁλόκληρον τὸ ποίημα τοῦ Μπάϊρον ποὺ μετέφρασε ὁ Τρικούπης τὸ τυπώνει ὁ Τερτσέτης στὸ «Λόγον τῆς 25ης Μαρτίου 1864» (περ. «Χρυσάλλης», 15-4-1864, (σ. 193-199) ἀπ' ὅπου τὸ ἀναδημοσιεύουμε.

Ὁ χαρίεις ποιητὴς ἐστιχοῦργησε ψαλμὸν διὰ τὸ λυπηρὸν συμβάν τοῦ θανάτου τοῦ λόρδ Μπάϊρον. Ἀναφέρει λοιπὸν εἰς τὸ ποίημά του ὅτι ἐρχόμενος ὁ Μπάϊρον εἰς τὴν Ἑλλάδα, πᾶσα πόλις ἐλληνικὴ τὸν χαιρεῖ μετὰ δάφνας τῆς, τὸν προσκαλεῖ νὰ τὸν λάβει πρώτη πόλις. Ὁ Μπάϊρον, διηγεῖται ὁ ποιητὴς, προσιμᾷ νὰ προσκοπᾷ εἰς τὸ Μισολόγγι, περίφημο διὰ τὴν νίκην τῶν Ἑλλήνων ἀνήμερα τῶν Χριστουγέννων τοῦ ἔτους 1822. Ἰδοὺ οἱ στίχοι ἱστοροῦντες τὴν θαυμασίαν νύκην. Σὺς διαβάζω τεράχιον¹:

Ποῦ θὰ πάει; Βορρὰ καὶ λόγγοι
καὶ λαγκάδια ἀλλογοῦν.
Ποῦ θὰ πάει;—Στὸ Μισολόγγι,
καὶ ἄλλοι ἄς μὴ ζηλοφοροῦν.

Τέτοιο γῶμα, ἀπ' τὴν ἡμέρα
τῇ μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ,
ποῦ ἔχει φέρει ἀπ' τὸν αἰθέρα
τιμὴ ἐμᾶς καὶ δόξα Αὐτοῦ,

εἶναι ἱερὸ προσκυνητᾶρι,
καὶ δὲν θέλει πατηθεῖ,
ἀπὸ βάρβαρο ποδᾶρι,
πάρει κι ἂν καταστραφεῖ².

Δὲν ἦταν τῇ μέρα τούτῃ
μοσχολίβανα, ψαλμοί.
Νά⁽³⁾, ντουφέκι, νά⁽³⁾ μπαρούτι,
καὶ σπαθιῶν λαμπροκοπή.

Στὸν ἄερα ἀνυψαίνονται
οἱ σπινθόβολοι καπνοὶ
Καὶ ἀπὸ πᾶνου φανερώνονται
ἱσκιοὶ θεῶν, πολεμικοί.

Καὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ πολεμώντας
ἐσκαπᾶσανε τὴν γῆν,
πᾶνον εἰς τὰ ἔρματα βροντώντας,
μὲ τὸ ἐλεύθερο κυρμί.

Καὶ ἐκεῖ πᾶνου ἔλαβαν πλῆθια
ἀγκαλιόσπικτα, φιλιὰ,
ὅσα ἔλάβανε εἰς τὰ στήθια
βόλια τούρκικα, σπαθιά.

Ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ πολεμάρχαι
περιζώνουνε πυκνοὶ
τὴν ψυχὴ τοῦ Πατριάρχη,
ποὺ τὸν πόλεμο εὐλογεῖ.

Καὶ τεράζονται καὶ γέρνουν
καὶ στὸ πρόσωπο ἱεροί,
χεραπλώνουνε καὶ παίρνουν
ἀπὸ τὴν σπινθοβολή.

1. Οἱ στίχοι, ὅπως τοῦς παραθέτει ὁ Τερτσέτης, διαφέρουν σὲ μερικὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ κείμενο ποὺ παρουσιάζουν οἱ ἐκδόσεις τοῦ Σολωμοῦ.

2. Ἀρχικὰ ὁ Τερτσέτης εἶχε γράψει στὸ χειρόγραφό του:

Καὶ δὲν θὰ ἀλησμονηθεῖ
ὅσο φέγγουν εἰς τὸν κόσμον
ἥλιος καὶ γλυκειὰ ἀσγή.

3. Ἀρχικὰ εἶχε γράψει: μόν'.

"Ήθελα τώρα, κύριοι, νὰ κάμω ἕνα τόλμημα, ἤθελα νὰ σᾶς διαβάσω, στίχους τοῦ Ποντίου Πιλάτου. Φοβοῦμαι, φοβοῦμαι μὴ μὲ λιθοβολήσετε, ἔπειτα ἀπὸ τὰ δύο δείγματα τόσης ποιητικῆς ωραιότητος. Δὲν τὸ κινδυνεύω. Ἄς μείνω λοιπὸν ἐδῶ, μὴ χάσω τὸν μαγνητισμὸν τῆς ἀγάπης σας.

Β'

"Ἄν, κύριοι ἀκροαταί, καθὼς ἔχουν οἱ λατρεῖ ἕνα ὄργανον, τὸ ὁποῖον ὀνομάζουν στηθοσκοπίον, καὶ μὲ αὐτὸ γνωρίζουν τὴν στηθικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, ἂν καθὼς εὐρέθῃ ἡ φωτογραφία, ὄργανον, μέσον θαυμάσιον, νὰ εἰκονίζῃ τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα καὶ τὸ πρόσωπον τῶν ζώντων, ἂν παρομοίως εἶδους ὄργανον τρόπος ὑπῆρχε νὰ ξεσηκώνει, νὰ ζωγραφίζῃ τὰ κινήματα τῆς ψυχῆς, ἔταν αὐτὴ ἀκούει, εὐφραίνεται ἢ ἀποστρέφεται εὐχάριστα ἢ ἀχάριστα ἀκροάματα, ἂν τὸ ὄργανον αὐτὸ ἠθέλημεν στήσαι τὴν περασμένη Κυριακῇ, ἔταν σᾶς ἀνέγνωσα ἀνδρὸς φιλέλληνος, γενναίου τοῦ Μπάϊρον, τὸ μαγευτικὸ ποίημα, πρκακαλῶ νὰ μοῦ εἰπῇτε ποῖο εἶδος ζωγραφίας θὰ ἐζωγράφιζε ἡ εὐμορφὴ ἐκείνη μηχανή; Δὲν δειλιάζω νὰ εἰπῶ, κύριοι, ὅτι ἤθελε ἱστορήσαι τὴν μεγαλύταρην πανήγυριν τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ ποία πανήγυρις σὴν ἡ πανήγυρις τῆς ψυχῆς; Πανήγυρις τῆς ψυχῆς εἶναι ἔταν οἱ πλέον εὐμορφοὶ στοχασμοί, τὰ πλέον γενναῖα αἰσθήματα, χάρις καὶ ἀλήθεια, σμίγουν, ὁμιλοῦν, κιννοῦνται μέσα εἰς αὐτὸ τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ψυχὴν του. Τὸ ἔνδοξο αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἤφερε εἰς ὅλους μας ἡ εὐμορφὴ στιχουργία τοῦ περιφήμου φιλέλληνος. Εἶναι ὁμολογούμενο, ὅσους ἐρώτησα, μοῦ τὸ ἐβεβαιώσατε.

Θέλω ἐγὼ τώρα νὰ ἐρευνήσω, νὰ μάθω καὶ νὰ σᾶς φανερώσω τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους σᾶς ἔρεσε τόσο τὸ ποίημα τοῦ Μπάϊρον. Οἰμιλῶ μὲ συντομία καὶ ἀναπληρώσατε ἢ προσθέσατε μὲ τὸν στοχασμὸν σας ὅτι θὰ λείπει ἀπὸ τὴν ὁμιλίαν μου. Ἡ πρώτη αἰτία εἶναι ὅτι ἐκεῖνο τὸ ποίημα ἔχει χάριν ἑλληνικὴν, φύσιν ἀρχαίαν.

Ἰξεύρετε, κύριοι, τί χαρακτηρίζει τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ τί τοὺς ἔδωκε τόσην δόξαν καὶ ὑπόληψιν εἰς τὴν Οἰκουμένην; Ἕνας ἀξιοθαύμαστος ὁργανισμὸς, σπάνιος μεταξὺ τῶν φυλῶν τῆς γῆς. Ποῖος; Ὅτι ἦτον ὁργανισμένοι τοιοῦτοτρόπως, ὥστε ἀγαποῦσαν τὴν ἐνέργειαν τῆς ζωῆς, τὴν κίνησιν, τὸ φίλεργον, τὴν ἐλευθερίαν, τοὺς κινδύνους, καὶ συνάμα ἦτον φίλοι. Δεσμοὶ φιλοσοφίας καὶ πάσης ἄλλης ἡδονῆς καὶ εὐφροσύνης πνευματικῆς, ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἦτον ὡς ἕνας αἰώνιος διαγωνισμὸς μεταξὺ ἀθροαθλημάτων, ὁραίων στοχασμῶν καὶ κάλλους εὐγλωττίας. Ἡ καλὴ στιχουργία τοῦ Μπάϊρον ἔχει τὸν εὐμορφον ὁργανισμὸν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ζωγραφίζει ἡ ποιησις του τὰς ἐπιθυμίας του. Ὁ φιλέλληνας νέος θέλει νὰ πολεμήσῃ, νὰ δοξασθεῖ. Εἶναι ἐρωτομανής, θέλει μνημεῖον ἥρωος, λατρεύει τὸ Θεῖον, καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ λέγει μὲ τόσην χάριν, ὥσπιν θὰ εἶχε ὁ ἄμειπτος τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, ὁ Σοφοκλῆς.

Ἡ στιχουργία τοῦ Μπάϊρον ἠῦρε ἀντίβλαστον εἰς τὴν ψυχὴν μας, μᾶς ἔρεσε πολὺ, διότι μᾶς εἰκόνισε τῶν προγόνων μας τὸν ὁργανισμὸν, ὅπου εἶναι καὶ ἐδικὸς μας, ἂν κρατοῦμε ἀπὸ ἐκείνους. Καὶ ἔτι κρατοῦμε τὸ ὁμολογεῖ ἡ χαρὰ μας εἰς ὅτι μᾶς ἐνθυμίζει τοὺς προγόνους, καὶ τὸ ποίημα τοῦ Μπάϊρον αὐτὴν τὴν εὐφροσύνην μᾶς ἐφιλοδώρησε.

Ἄλλο αἶτιον τῆς εὐχαριστήσεώς μας εἰς τὴν ἀκρόασιν τοῦ ποιήματος τοῦ Μπάϊρον. Ποῖος εἶναι αὐτός, ποὺ λέγει ὅτι ἔρχεται νὰ ἀποθάνῃ εἰς τὴν πατρίδα μας; «Ἐδῶ, λέγει, εἶναι τῆς τιμῆς ὁ τόπος, ἐδῶ θὰ ἀναπαυθῶ. Φύγετε μακριὰ πόθι τῆς νεότητός μου, ἔροντες καὶ ξεφαντώματα. Καθαρισμένος ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ Ἀγῶνα, θὰ ἀξιωθεῖ ἡ ψυχὴ μου νὰ ἰδεῖ τὸν Θεῖον δημιουργὸν τοῦ παντός».

Ποῖος, κύριοι, εἶναι αὐτός, ποὺ τὰ λέγει αὐτὰ; Ἕνας, ποὺ ἂν ἤθελε μείνει εἰς τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς του, ἤμποροῦσε νὰ γίνῃ ὑπουργός, πρωθυπουργός, καθὼς ὁ Γεώργιος Κάννιγκ καὶ Ροβέρτος Πήλ, συμμαθηταί του καὶ οἱ δύο, φίλοι του, καὶ μάλιστα ποὺ ἡ αἰκαγένηαι τοῦ Μπάϊρον (σημαντικὸ εὐτύχημα εἰς τὴν Ἀγγλίαν) ἦτον τάξεως ὑψηλότερης τῶν ἄλλων δύο, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνδρὸς μεγάλο, ἔξοχο. Πόσην δόξαν, κύριοι ἀκροαταί, χύνουν εἰς τὸ ἔθνος μας ὁ ἐρχομὸς καὶ τὰ φρονήματα τοῦ Μπάϊρον. Ὑμνος πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν ἀθάνατος εἶναι ἡ ἀρμονικὴ ποίησις τοῦ Μπάϊρον. Φανερὸ λοιπὸν διατὶ ἡ ἀνάγνωσις μᾶς περίχυσε χαρὰ καὶ ἀγαλλίασιν.

Τρίτο αἶτιον. Χλαμύδα τῶν εὐμορφῶν στοχασμῶν τοῦ Μπάϊρον ἦτον ἡ ἀπλῆ γλώσσα τοῦ γένους μας. Εἶδατε τὸ μεγαλεῖον τῆς μητρικῆς σας φωνῆς καὶ ἐχαρήκατε, ἐτιμηθῆκατε μὲ τὴν δόξαν τῆς.

Ποῦ, κύριοι, ἀποβλέπει ὁ πρόλογός μου σήμερον; Ποῦ τὸ σημάδι μου; Νὰ ἐξακολουθήσω καὶ νὰ συμπληρώσω τὸν πρόλογον τῆς παρασμένης Κυριακῆς, ὁ ὁποῖος, ἀγαθῇ τύχῃ καὶ αὐτός, ἀξιώθηκε τῆς συναινέσεώς σας.

Εἶχαμε, λοιπόν, εἰπεῖν ὅτι ἡ φιλομάθεια εἶναι τώρα προσὺν τίμιον, εὐτυχισμένο, τοῦ ἔθνους μας. Τὸ ἀποδείξαμεν. Εἶπαμε ἀκόμη ὅτι πρέπει νὰ ἐπιτεχνήσωμε τὴν ἀπόκτησιν τοῦ καλοῦ, τὴν καλλιπύησιν τῆς ψυχῆς μας (ἀφοῦ αὐτὸ γένει καὶ ἄλλα ἐργάζονται). Ἀκούσαμε φωνὴ Θεοῦ, ποὺ μᾶς διατάττει νὰ μὴν ὀκνεύουμε.

Τὰ σημερινά, ὅσα μού ἐκάμετε τὴν τιμὴν νὰ ἀκούσεται ἕως τώρα, εἰς τὸ ἴδιον σημάδι βαρύν. Πῶς, δηλαδή, νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἀκρίην του ὁ καρπὸς τῆς ἐλληνικῆς ἀρετῆς. "Πλῆτον καθαρὸν γυρεύουμε, νὰ δέσει, νὰ ψωμιωθεί γλήγορα τὸ ἀσάχιν μας.

"Ἀς ἀνακεφαλαιώσουμε τὰ σημερινὰ λεγόμενά μας, νὰ ἰδοῦμε ἂν βοηθοῦν τὸν σκοπὸν μας. Εἶπαμε ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἀγαπώντας συνάμα τὸ φίλεργον, τοὺς κινδύνους καὶ τὰς ἡδονὰς τοῦ πνεύματος, ἔγιναν μεγάλοι, περίφημοι. Λοιπόν, ἰδοὺ καλὴ ὁρμήνεια καὶ καλὸ παράδειγμα.

"Ἀναφέρουμε τὸν Μπαῖρον, ὅτι ἔφυγε ἀπὸ τὴν πατρίδα του καὶ ἦλθε εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀγωνίσθηκε, ἀπέθανε, ἐδοξάσθηκε. "Ἄν δὲν εἶναι ἄλλη σου δόξα, ἢ εὐγνωμοσύνη μας δόξα του, ποὺ προσφέρουμεν εἰς αὐτὸν σήμερα τόσας ψυχὰς ἐλληνικὰς. "Ἄν ὁ Μπαῖρον ἀγάπησε ξένην γῆν τόσον, ἡμεῖς, τὰ τέκνα τῆς, τί θὰ κάμουμε; Θὰ τοῦ μείνουμε ὀπίσω; "Ἀς εἰποῦμε, μόνονι μας, τί ὁ μῦθος δηλοῖ.

"Ἀναφέρουμε καὶ διὰ τὴν γλῶσσα. Ἡ ἀπλὴ γλῶσσα γνωστὸ ἀπὸ μερικὸς μισεῖται. Μὴ, πλέον. "Ἀς μετρηθῶμεν. Πλοῖο καινούργιον, πρωτοτάξιδον, γλήγορον, μὲ σταυρὸ στὴν πλώρη, μὲ τόσα κεφάλαια πολυτιμὰ, φορτωμένο τῆς ἀρετῆς τῶν νέων Ἑλλήνων, νὰ τὸ κατὰφρονῶμε εἶναι ἁμαρτία. Τὴν νέαν ἐλληνικὴν γλῶσσα ἡ ψυχὴ μας τὴν σιέρει καὶ ἡ πρόληψις τὴν μάχεται. Ἡ καθαρεύουσα, σιγάφως ἄχρηστο, πεταμένο εἰς τὴν ἀμμουδιά.

Πρὸς ἐμφύχουσιν διὰ τὸ ποθούμενον τῆς ἐλληνικῆς τελειοποιήσεως θέλω νὰ κλείσω τὸν πρόλογόν μου μὲ μίαν παραινέσιν, ποὺ ἔρχεται εἰς τὸν Θουκυδίδην. Ἐγώ, κύριοι, ἀποφεύγω νὰ σᾶς λέγω ἰδέες δικῆς μου, ἀλλ' ὅπου εὐρίσκω εἰς βιβλία κινένα γνωμικὸ σωστό, καρπερό, τὸ μαζώνω καὶ σᾶς τὸ φέρνω. Καί, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ποτὲ ἐραστικῆς δὲν ἐπρόσφερε εἰς τὴν ἐρωμένην του ρόδο ἢ μῆλο γλυκόν, καθὼς θὰ σᾶς προσφέρω ἐγὼ σήμερα τὴν ἐμφύχουσιν ποὺ ἔκαμε ὁ Περικλῆς εἰς τοὺς Ἀθηναίους μιὰ φορά, ὅταν ἐβασανίζοντο ἀπὸ δύο κακὰ μέγαρα, τὸν πόλεμον καὶ τὴν λοιμικὴν καὶ ἐκλαιαν ἀπελπισμένοι. Τοὺς εἶπε λοιπόν:

— Δὲν θὰ σᾶς ἔλεγα λόγια ὑπερήφανα, ἂν δὲν σᾶς ἤβλεπα εἰς τόσῃν ἐλαινότητι κατεκνησμένους. Σηκώσετε κεφάλι. Μάθετε ὅτι ἀπὸ τὰ δύο στοιχεῖα γῆ καὶ θάλασσα, τὸ δεύτερον εἶναι ἀποκλειστικῶς ἐδικόν μας. Εἰς αὐτὸ τὸ στοιχεῖον δὲν ἔχομεν ἀντίμαχον. Εἰς αὐτὸ στερεωμένοι μὴν φοβεῖσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους.

Βοηθούμενοι, κύριοι, καὶ ἡμεῖς, ἔχι ἀπὸ τὸν ἴδιον στοχασμόν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν διατύπωσιν, ἀπὸ τὴν μορφήν, νὰ εἶπω εὐτὼς, τοῦ στοχασμοῦ τοῦ ρήτορος Ἀθηναίου, δὲν ἤμποροῦμε τάχα νὰ εἰποῦμε, νὰ βεβαιώσουμε πρὸς ἐμφύχουσιν μας, ὅτι ἀπὸ τοὺς δύο κόσμους, τὸν φυσικὸν καὶ τὸν ἠθικόν, ὁ δεύτερος εἶναι ἀποκλειστικῶς ἐδικός μας;

Θὰ ἀνοίξω, κύριοι, ἐνώπιόν σας τὸ μεγαλύτερον θέαμα ποὺ νὰ εἶδαν ποτὲ οἱ ὀφθαλμοί σας. Θὰ σᾶς δείξω τὰς θεότητες καὶ τὰ προσώπατα τὰ Ἑλληνικά, ποὺ τιμοῦν τὸν ὑψηλόν, τὸν θεῖον κόσμον τὸν ἠθικόν. Εἰς τοῦτον τὸν κόσμον ἐνυπάρχουν οἱ νοοὶ τῆς δικαιοσύνης, τῆς τιμῆς, τῆς δόξας, τοῦ καθήκοντος. Ἰδέτε τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην, καθημένους εἰς τὰ ὑψηλότερα ὄρη καὶ νὰ τρέχει ἀπὸ τὰ χεῖλη τους ποταμὸς σοφίας καὶ εὐγλωττίας. Ἰδέτε τὸν Σωκράτη νὰ πίνει τὸ κώνειον ἀτάραχος, διὰ νὰ φυλάξῃ πίστιν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του. Ἰδέτε τὸν Λεωνίδα καὶ τοὺς Μαραθωνίους νὰ συναναστρέφονται, νὰ παρηγοροῦνται, νὰ συγχαίρονται μὲ ἐκείνους, ποὺ ἐτξάνισαν τὸ σπᾶθί τους τὴν 25 Μαρτίου τοῦ ἐπαινεμένου ἔτους, καὶ μὲ ὅσους ἄλλους ἐσφάγησαν εἰς τοὺς πολέμους ἢ ἐψήθησαν εἰς τὰς σούβλας τῶν ἀλλοφύλων. "Ολοὶ αὐτοὶ μαζί, παλαιοὶ καὶ νέοι, σφαμένοι, νικημένοι ἢ τροπαιοφόροι, βογγοῦν, φωνάζουν ἐνώπιον τῶν θεῶν εἰκόνων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς τιμῆς, συνηγοροῦν διὰ τὰ δικαιώματά καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ὅλης καὶ κρῖτος μέγας, παραχῇ ἀνεπίστευτη, κυριεύει ἀπὸ τὰς φωνὰς τους τὸν θεῖον ἐκείνον αἰώνιον κόσμον, τὸν ἠθικόν.

Κύριοι ἀκροαταί, τελειώνοντας τὸν πρόλογόν μου, παρακαλῶ μὴ νομίσετε ὅτι ἔρχομαι νὰ κολακεύσω Ἑλληνικὴν φιλευσίαν. Μικρὰ πᾶσα ὑπόψια. Ὅθεν καὶ πρὸς ἀποφυγὴν πάσης πρὸς ἐμὲ κατηγορίας, λέγω, ναί, εἶναι αὐτὴς ὁ κόσμος ὁ ἠθικός. Ἀλλὰ ποῦ εἶναι; Ποῦ τὸν εἶδαμεν; Εἰς τὸν Οὐρανόν, εἰς τὴν Ἱστορίαν, εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Μπάϊρου, εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Τρικούπη, εἰς τὰ ἀρχεῖα! Ὅλη μας ἡ ἐνέργεια πρέπει νὰ εἶναι σήμερον νὰ τὸν κατεβάσουμε ἀπὸ τὴν Οὐρανόν, νὰ τὸν ἐνσυχιωθοῦμε εἰς τὸν ὁρατὸν κόσμον ποὺ πατοῦμε. Εἶναι κίνδυνος, βλάβη φοβερή, εἰς τὴν ἀρχήτα. Τὸ ἡξεύρομεν ὅλοι, τὸ ὁμολογοῦμεν μικροὶ καὶ μεγάλοι. Ὅθεν ἡ τοῦτο νὰ κάμομε, τὰ καλὰ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν ζωὴν μας σήμερον, ἢ ἄς μὴν ἀγαποῦμεν, ἄς μὴν ἐπιθυμοῦμεν τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος.

Τὴν περασμένη Κυριακὴ, τὰ πρῶτα μαθήματα τοῦ Ρόσσ, μᾶς ἔδωσαν τὴν πρώτην μας παράδοσιν. Εἶπαμε ὅτι τὸ δημόσιον δίκαιον χωρίζεται εἰς συνταγματικὸν καὶ ἔθνικόν. Τὸ συνταγματικὸν προσδιορίζει τὰς σχέσεις τῶν κυβερνώντων καὶ κυβερνουμένων, τὸ ἔθνικόν τὰς μεταξὺ ἐθνῶν διαφόρων σχέσεις. Εἶπαμε ὅτι ἡ ἀνθρωπότης δὲν εἶναι ἐγκαταλειμμένη εἰς τὸ ἀπόλυτον τῆς θελήσεως κανὼν εἰς τὴν βίαν, καὶ ὅτι ὑπάρχει δίκαιον, ἐπιστήμη δικαίου πρὸς ὁδηγίαν καὶ πολιτισμὸν τῶν κοινωνιῶν. Τὸ δίκαιον ἀποβλέπει τὸν ἄνθρωπον. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ὁρίσωμεν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποδείξαμεν τὸ φύσει κοινωνικὸν τῶν ἀνθρώπων, ἐναντίον τοῦ φιλοσοφικοῦ σοφίσματος τοῦ Ἰακώβου Ρουσσώ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννιέται ἄγριος, νὰ ζεῖ δηλαδὴ, κατὰ τὸν Ρουσσώ, ἄγριον, μεμονωμένον βίον. Ἀποδείξαμεν τὴν ἀλήθειαν τοῦ κοινωνικοῦ τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ μὲ τὸ φῶς τῆς Ἱστορίας. Ἀναφέραμεν ὅτι ὁ δημιουργὸς τοῦ παντός δὲν δίδει εἰς τὸ κρίσμα του μέσα χωρὶς σκοπὸν. Π.χ.: Εἰς τί ὁ ὀφθαλμὸς ἂν ἡ χρῆσις του δὲν εἶναι νὰ φωτίζει, ὡς λαμπάδα φωτεινὴ, τὰ βήματά μας; Ὁμοίως ἂν ὁ σκοπὸς τοῦ Πλάστου δὲν ἦτον νὰ μᾶς πλάσῃ διὰ τὴν κοινωνίαν, διατὶ νὰ μᾶς προικίσῃ μὲ τὰ αἰσθήματα, μὲ τὰ προσόντα τῆς φιλίας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς εὐσπλαχνίας, τῆς ὁμιλίας, δεσμοὶ κοινωνικοὶ πόσον ἰσχυροὶ; Προχωροῦντες, μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον, εἶπαμε καὶ ἀποδείξαμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννιέται ἀσπίλος, ἀδύνατος καὶ θὰ ἦταν ἀσθενέστερος τῶν ἄλλων ζώων τῆς φύσεως χωρὶς τὴν δύναμιν τῆς κοινωνίας. Γεννιέται νοήμων, ἀλλ' ἡ νοημοσύνη του θὰ ἦτον μικρὸ πρᾶγμα χωρὶς κοινωνίαν. Ἀνεξούσιος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ ὁ ζυγὸς τῆς βαρεῖας ἀνάγκης, τῆς φυσικῆς, θὰ ὀλιγόσταιε καὶ θὰ ἐμάρανε ἀνεξούσιον καὶ ἐλευθερίαν του. Δυνάμει, εἶπαμε, τῆς κοινωνικῆς ζήσεως, τὸ ἀνθρώπινον γένος καυχᾶται ὅτι ἔλαβε ἄνδρας τοιοῦτους, ὡς τὸν Φραγκλῖνον, Σωκράτην, Ἐπαμεινώνδα καὶ Οὐάσιγκτων. Οἱ εὐλογίας τῆς κοινωνίας τοὺς ἀνάστησαν. Ἡ κοινωνία, ὄργανον γνώσεως, βοηθημάτων πολιτισμοῦ εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, εἶναι καὶ ὁδὸς σωτηρίας, ἀνέφορος μακαριότητος τῆς ψυχῆς τῶν θνητῶν εἰς μέλλοντας αἰῶνας. Δὲν καλύπτει ὁ τάφος τὰς ἀρετὰς τῆς ψυχῆς ἢ τὰ ἀμαρτήματα, ἀλλ' ἀπὸ θεῖον δικαστὴν λαμβάνουν ἀναλόγως τιμωρίαν ἢ βραβεῖα.

Ἀφοῦ ὁρίσαμεν, μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον, ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι τὸ φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἀποδείξαμεν καὶ μὲ τὴν Ἱστορίαν. Εἰς κανένα μέρος τῆς γῆς ἡ Ἱστορία δὲν μᾶς παρασταίνει ἄνθρωπον ἀκοινωνήτον, χωριστὸν τῶν ὁμοίων του. Ἡ Ἱστορία μᾶς δακτυλοδείχνει διαφορὰν βαθμολογίας πολιτισμοῦ. Ἀλλῃ κοινωνία εἶναι ἀνδρική, ἄλλῃ νηπιώδης, ἄλλῃ μεστή, ἄλλῃ γεννιέται, ἄλλῃ διεφθαρμένη.

Ἐκλείσαμεν τὴν παράδοσίν μας μὲ μίαν παρομοίωσιν ἀπὸ τὴν τάξιν καὶ ἀρμονίαν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, δηλαδὴ ὅτι καθὼς ὑπάρχουν νόμοι σταθεροὶ καὶ φαινόμενα αἰώνια εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον, ἡ ἀνατολή, ἡ δύσις τοῦ ἡλίου π.χ., ὁμοίως καὶ εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον ὑπάρχουν νόμοι αἰώνιοι ἀπὸ ἀνώτατον Νομοθέτην, γραμμένοι, δημοσιευμένοι. Ἦνας ἐξ αὐτῶν τῶν νόμων εἶναι νὰ ζεῖ κοινωνικῶς ὁ ἄνθρωπος. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Θεὸς ἐχάρισε εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ ἐλεύθερον, τὸ ἀνεξούσιον τῆς ἐκλογῆς, ἔμπορεῖ καὶ νὰ φύγῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου. Ἀλλὰ, τότε, καλεῖ τὴν τιμωρίαν τῆς παρανομίας του. Ὁφειλέτης κοινωνίας εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ δὲν ἐξοφλεῖ τὸ χρέος του. Ἡ τιμωρία τῆς παρανομίας του εἶναι θηρίου ζωὴ ἄγρια. Αὐτοτιμωρεῖται μὲ τὸ ἔργον του. Ἡ χάρις, ἡ ἄξια τῶν θνητῶν, σβηθοῦνται εἰς τὴν ἀγνοίαν τοῦ ἠθικοῦ καθήκοντος καὶ εἰς ἀπουσίαν πολιτισμοῦ.

Περὶ τῆς φιλονικίας, ἂν ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει κοινωνικὸς ἢ ὄχι, θὰ κάμω ἓνα συμπέρασμα τώρα, τὸ ὁποῖον μοῦ ξέφυγε νὰ κάμω εἰς τὴν περασμένην παράδοσιν καὶ εἶναι τὸ ἀκόλουθο.

Ἐάν ἡ ἀλήθεια ἦτον μὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ρουσσώ, ἡ κοινωνία θὰ ἦτον ἔργον τῶν χειρῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπομένως δὲν θὰ εἶχε ἀξίαν μεγαλύτερην ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιον, κατώτερην μάλιστα. Ὁ ἐργάτης μένει πάντοτε ἀνώτερος τοῦ ἔργου του· αὐτὸς τὸ ἐποίησε, ἀλλ' αὐτὸς ἔμπορεῖ καὶ ἄλλο τί νὰ ποιήσει καὶ τὸ νέο εἶναι ἐδικό του, ὡς καὶ τὸ παλαιό.

Ἐάν ἀλήθεια εἶναι ἡ κοινωνικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι αὐτὸς οὕτως ἐπλάσθη ἀπὸ τὸν Πλάστην του, ἡ κοινωνία δὲν εἶναι ἔργον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ νόμος παντοδύναμος τοῦ Πλάστου, ἀνώτερος τοῦ ἀτόμου, καὶ εἰς τὸν ὅποιον καθεὶς χρεωστεῖ ὑποταγῇ.

Ὅσα λοιπὸν θέλομεν εἰπεῖ περὶ τῆς ἀνθρωπίνου κοινωνίας καὶ πολιτευμάτων, τάξεως κοινωνικῆς καὶ εὐρυθμίας, ἔχουν τὴν βαρύτητα θείας ἐντολῆς.

Σήμερον θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν δύο στοιχείων τῆς κοινωνίας, συναθροίσεως λαοῦ καὶ τάξεως κοινωνικῆς.

Ἡ κοινωνία εἶναι συνάθροισις λαοῦ, οἰκογενειῶν, ὅχι ἀναρχικῇ, ἀκέφαλῃ, οὔτε τυραννικῇ, ἀλλὰ κάτοικος εἰς μέρος γῆς, στερεωμένη¹ μὲ τάξιν καὶ εὐρυθμίαν. Τάξις καὶ εὐρυθμία εἶναι ἡ ὑπαρξίς μαζὶ διαφόρων ἀντικειμένων, χωρὶς νὰ ζημιώνεται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, μάλιστα βοηθούμενο εἰς τὸ τέλος του. Τὸ θέαμα τῆς τάξεως τὸ παρατηροῦμεν εἰς τὴν κίνησιν τῶν ἀστέρων, τὸ θεωροῦμεν γραμμένο εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ τάξις, ἡ ἀρμονία τῶν ὄντων, μᾶς εὐαρεστεῖ. Ἡ ἀταξία μᾶς ἐνοχλεῖ. Ἐπαινοῦμεν τὴν τάξιν εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης, εἰς τὴν οἰκοδομὴν μιᾶς καλύβης ἢ ἐνὸς παλατίου, εἰς τὰ συγγράμματα τῶν ποιητῶν καὶ ρητόρων καὶ εἰς τὰς εἰκόνες τῶν ζωγράφων. Ὁ ὀρθὸς λόγος, ἡ χάρις τοῦ νοῦς εἰς τὴν διαρμυγὴν (sic) τῶν πραγμάτων, πλαστουργεῖ τὴν τάξιν, τὴν εὐρυθμίαν. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ὀρθοῦ λόγου εἰς τὴν κοινωνίαν μορφώνει τὴν τάξιν, τὴν εὐρυθμίαν τῆς. Τάξις καὶ εὐρυθμία εἶναι τὸ δίκαιον, ἀποστέλουν τὸ δίκαιον κοινωνικόν.

Πρὸς ἀπόδειξιν ὅς σκεφθοῦμεν τί ἄνθρωπος καὶ τί τὸ σκοπούμενον τῆς κοινωνίας. Ἐμφυτο τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ κυνηγᾷ τὴν ἡδονήν, νὰ φεύγει τὴν λύπην. Εἶναι καὶ γνώστης καλοῦ καὶ κακοῦ, ἡθικοῦ· ὅθεν συνάμα, σῶμα καὶ πνεῦμα, ἔχει καὶ ἐλευθερίαν ἐκλογῆς τῶν ἔργων του.

Νοῦς καὶ ἐλευθερία εἰς συνοδείαν γεννοῦν τὴν εὐθύνην. Ἡ εὐθύνη, θεμέλιο ἀξίας καὶ παρξίας. ἔχει ὁ ἄνθρωπος καὶ κλίσιν ἔμφυτον πρὸς τὸ τέλειον. Ὁ νοῦς μας ἀνάως δουλεύει πρὸς τὸ καλύτερο. Τὰ προσόντα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι προσόντα ὕλικά καὶ πνευματικά. Ὑπάρχει ἰσότης μεταξὺ ἀνθρώπων, ἰσότης δυνάμεων φυσικῶν καὶ ἡθικῶν, ὅχι ἰσότης κατὰ τὴν ἀνάπτυξίν των, ἀλλὰ κατὰ τὴν ρίζαν των. Κατ' αὐτὴν δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἀνόμοιος τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦ ἀνθρώπου ἀνόμοιον εἶναι τὸ ζῶον. Στερεῖται τὸ ζῶον νοῦς, συνειδήσεως. Ὅντα λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι αἰσθαντικά, ἐλεύθερα, ἡθικά, ὑπόλογα, τελειοποιήσεως πρόθυμα καὶ δεκτικά.

Ποῖο τώρα τὸ σκοπούμενο τῆς κοινωνίας; τὸ εὖ εἶναι ὕλικὸ καὶ ἡθικόν.

Τάξις κοινωνικὴ εἶναι ὅταν ὁ καθεὶς, χωρὶς ζημίαν τοῦ ἄλλου, κατὰ δύναμιν ἀποκτᾷ εὖ εἶναι, ὕλικόν καὶ τελειοποιήσιν ἡθικὴν. Κοινωνία ἐχθρική τοῦ καλοῦ τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἐταιρεία, εἶναι κοινωνία ἀφύσικη, παράνομη, ἐπειδὴ μάχεται τὰ θεμέλια τῆς πλάσεως τῶν ὀντητῶν, τὰ νομοθετημένα ἀπὸ τὸν Πλάστην των.

Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα ἀκριβέστερα τὴν οὐσίαν τῆς κοινωνικῆς τάξεως.

Κατὰ τὰ λεγόμενα, τὸν ἄνθρωπον πρέπει νὰ τὸν θεωροῦμεν ὡς ἓνα κέντρον ἐνεργείας φυσικῆς καὶ ἡθικῆς. Τὰ φυσικά καὶ ἡθικά στοιχεῖα τῆς φύσεως τῶν ἀνθρώπων εἶναι ὁ στοχασμός, ἡ ἐξήγησις τοῦ στοχασμοῦ του μὲ τὸν λόγον, ἡ πίστις του εἰς τὴν θεότητα καὶ τὸ νὰ κινεῖται καὶ νὰ ἐργάζεται. Ὁ στοχασμός εἶναι ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς καὶ ἡ φιλομάθεια. Νὰ τοῦ ἀρναῖσαι γνῶσιν καὶ προκοπὴν ἀντιβαίνει εἰς Θεόδοτον ἐλευθερίαν.

Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λόγου, καὶ διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πίστεως, καὶ περὶ πίστεως. Νὰ βιάζεις τὴν συνείδησιν ἐνὸς νὰ πιστεύει, ὅπως πιστεύεις, μὲ βίαν, ὅχι μὲ τὴν πειθῶ, καταδικάζεις τὸν ἄνθρωπον εἰς μηχανὴν καὶ καταστρέφεις τὴν ἐλευθερίαν του.

Ὅμοιος λέγομεν καὶ διὰ τὸ ἐλεύθερον τῆς κινήσεως. Ὁ κόσμος ἐδόθη εἰς τὸν θνητὸν νὰ κινεῖται εἰς τὸν κόσμον αὐτόν. Ποῖος ἔμπορεῖ νὰ εἰπαῖ τοῦ ἄλλου : Σὲ καρφώνω εἰς τοῦτο τὸ χῶμα, σὲ ξεριζώνω ὅποταν θέλω, ὅποταν μοῦ κατέβει ὀρεξίς ;

1. ἔχει γραμμένο καὶ : πλουτισμένη.

Τὸ ἐλεύθερον τῆς ἐργασίας γεννᾷ τὴν ἰδιουκτησίαν. Ὑποθέσετε δάσους ἀπάτητον, ἀκυρίευτον ἀκόμη. Ἐνὰς κόβει κλωνάρια, οἰκοδομεῖ κατοικίαν. Ἄλλος δὲν ἔχει δικαίωμα οὐδὲν αὐτῷ πᾶρει τὸ οἰκοδόμημά του, διότι δὲν θὰ ἐπιτρυνε μόνον τὸ δένδρον τοῦ δάσους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐργασίαν του, γέννημα τῆς ἐλευθερίας του. Θὰ ἦτον δοῦλος, σκλάβος, ἂν δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ χαίρεται τὸν ἰδρώτα τῶν κόπων του. Ἡ δουλεία εἶναι ἀδικαιολόγητη· θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ἀπλῶς πράγμα, μηχανή.

Ἡ θεωρία μας ὅμως θὰ ἦτον ἀνεπὶ καὶ ἐσφαλμένη, ἂν δὲν προσθέσωμεν ἐνθυμούμενοι τὸν σκοπὸν τῆς κοινωνίας, τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι χωρὶς πραγματὸν, ἀχαλίνωτη, ἀλλὰ μετριάζεται, σιμακτᾷ, ἡμα βασανίζει τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων ἢ ὀκνεύει τὸ καλὸν τῆς κοινωνίας.

Τάξις, λοιπὸν, ἢ δίκαιον, τὰ δυὸ κατὰ τὸν εἰς μίαν σημασίαν, εἶναι, πρῶτον, ὅταν ὁ ἕνας δὲν ζημιώνει, δὲν ἐπιβουλεύεται τὸν ἕτερον εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ζωῆς του, εἰς τὴν ἔρευναν καὶ ἀποκτησιν τῆς ἀληθείας τοῦ εἶναι, δεύτερον, ὅταν ἀμοιβαίως μιὰ ψυχὴ βοηθᾷ, συνδράμει τὴν ἄλλην.

Ὁ ὁρισμὸς μας εὐρίσκει τὴν ἀπόδειξιν καὶ ἀσφάλειάν του εἰς τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα τῆς καρδίας μας, τὴν εὐσπλαγχνίαν, τὸ φιλοδίκαιον, τὴν κλίσιν νὰ θαυμάζωμεν τὰ καλὰ, τὰ ὅποια αἰσθήματα μαρτυροῦν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἕνα ὃν ἐγωϊστικὸ ἢ βάρβαρον. Λάμπουν οἱ εὐλογίαι τῆς τάξεως ὅταν ἐξοφλῶμεν τὰ δύο καθήκοντα, τὴν μὴ ἐμπόδισιν τοῦ καλοῦ καὶ τὴν βοήθειαν, ὅταν οἱ δυνατοὶ βοηθοῦν τοὺς ἀδυνάτους, οἱ νοήμονες τοὺς ἀμαθεῖς, ὅταν λατρεῖα Θεοῦ γίνεται καθὼς πρέπει. Μὲ αὐτοὺς τοὺς φανοὺς πορευόμενοι, ἡ τελειοποίησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας φθάνουν ἕως εἰς τὰ ἄκρα ποὺ τοὺς εἶναι συγχωρεμένο νὰ φθάσουν εἰς τὴν ἐπίγειον ζωὴν.

Ὅσα, κύριοι, εἶπαμε, ἕως τώρα, εἶναι ἡ οὐσία τῶν νόμων τῆς τάξεως, ὁ κοινωνικὸς κανονισμὸς. Ἀλλὰ ποῶς θὰ δώσει δύναμιν εἰς τὸν κανονισμὸν, ἂν κακὴ θέλησις, ἀμάθεια, θελήσουν νὰ τοὺς διαστρέψουν καὶ νὰ τοὺς ματαιώσουν; Νομοθετικὸ προκαλεῖ ἐκτελεστικόν. Χωρὶς αὐτὴν τὴν δύναμιν τοῦ ἐκτελεστικοῦ, ἡ θεωρία μας τῆς τάξεως θὰ ἦτον εὐμορφὴ ζωγραφιὰ θαυμένη εἰς τὰ σκοτάδια ἐνὸς σπηλαίου, εἰς τοὺς κρυψώνας τῆς συνειδήσεως τῶν ζώντων.

Ἰδοὺ, κύριοι, ποὺ φθάνομεν ἐξ ἀνάγκης, εἰς τὸ τρίτον στοιχεῖον τῆς κοινωνίας, τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, περὶ τῆς ὁποίας θέλει λαλήσωμεν εἰς τὴν ἀκόλουθον παράδοσιν.

Ἐνθυμούμενος τὴν καλὴν σας δεξίωσιν, τὴν περασμένην Κυριακὴν, διὰ ὅσα σᾶς ἀνέγνωσα, ἀφοῦ τελειώσαμεν τὴν παράδοσιν τοῦ Ρόσσι, θέλω καὶ σήμερον νὰ σᾶς διαβάσω, πρὸς εὐχαρίστησίν σας, ὡς ἐλπίζω, τὸν ἐπιτάφιον περίφημον λόγον τοῦ Περικλέους, ὡς σώζεται εἰς τὸν Θουκυδίδην, καὶ ἐμεταφράσθη εἰς τὸ ἀπλὸ ἀπὸ ἑνα σοφὸν Ἑλληνιστὴν καὶ Ἰατρὸν, τὸν Ἰωαννίτην Βηλαρᾶ. Εἶπε ὁ Περικλῆς τὸν λόγον του, ὅταν ἔθαψαν τοὺς στρατιώτας φονευμένους κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἡ ἀντιζηλία μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν ἐγέννησε αὐτὸν τὸν πόλεμον. Ἀκοὶ καὶ οἱ δύο τότε, καθὼς καὶ τὸ ἐπίλοιπον τῆς Ἑλλάδος, εἰς ἀκμὴν πλούτου, δυνάμεως καὶ δόξης. Οἱ Πελοποννήσιοι, Σπαρτιατὰ καὶ ἄλλοι ἔκαμαν εἰσβολὴν εἰς τὰ χῶματα τῆς Ἀστικῆς. Ὁ Περικλῆς ἐγκωμιάζει τοὺς θανατωμένους εἰς τὸν πόλεμον Ἀθηναίους.

Πρὶν διαβάσω τὸν ἀρχαῖον λόγον, ἀκούσετε πρῶτα τὴν ἐπιστολήν, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ μακαρίτης Βηλαρᾶς ἀφιερώνει τὸ βιβλιάριον τῶν μεταφράσεών του εἰς τὸν διδάσκαλον Ἀθανάσιον Ψαλῖδα, ἐπειδὴ, τὴν δέξιν ποὺ κάμνει ὁ Βηλαρᾶς εἰς τὸν Ψαλῖδα, ἔχω καὶ ἐγὼ ἀνάγκην νὰ τὴν κάμω εἰς τὸ ἀκροατήριόν μου πρὸς ἀσφάλειάν μου. Ἰδοὺ ἡ γραφή (¹).

Ἰδέτε παρὰ ξενιὰ ἀνθρώπου. Γιάννης Βηλαρᾶς, ὅπως τὸν ἔλεγε ἡ γειτοنيὰ του, ἡ βάρβα του, τὰ παιδιὰ, μὲ τὰ ὅποια ἐπαιξε ἀμάδες. Ἄς εἶναι. Ἀδιάφορον διὰ ἡμᾶς. Ὁ Γιάννης εἰς βάρους τοῦ Γιάννη. Τὸ πράγμα ὅμως, ποὺ ἐνδιαφέρει πολὺ ἐμέ, εἶναι νὰ βάλω καὶ ἐγὼ εἰς τὴν σκέπην σας τὰς παραδόσεις μας, ἐμέ, τὴν πολυλογίαν μου ἂν θέλετε, ἐπειδὴ βολετὸ πολὺ ὑψιπεταεῖς ἀετοί, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, νὰ θελήσουν νὰ λογχεύσουν τοὺς κόπους μου· πλὴν ἐγὼ λέγω, σὺν τὸν Βηλαρᾶ, δὲν ἀμέλησα τὴν ἀσφάλειάν μου, ἀφοῦ καταφεύγω εἰς τὴν πρόνοιαν τόσον φωτισμένου ἀκροατηρίου.

Κύριοι, πρὶν ἀρχίσω νὰ εἰπῶ τὸν λόγον τοῦ Περικλέους καὶ ἄλλο προοίμιον θὰ κάμω, ἀπὸ πνεῦμα προφυλάξεως κινούμενος, ἀπὸ πόθον νὰ σᾶς κερδίσω, δὲν τὸ κρύβω, τὸ λέγω. Ἀκούσετε λοιπὸν.

¹. Παραλείπεται στὸ χειρόγραφο τοῦ Τερτσέτη.

Εἰς τὰ 1834 ἤμουν εἰς τὸ "Αργος. Κυριακὴ ἦτον. Ἐχόρευαν στρατιῶται τοῦ Τακτικού εἰς τὰ ἀλώνια. Ἕνας νέος, παιδί, στρατιώτης, σέρνοντας τὸν χορὸν, ἐτραγούδα. Τὸ τραγούδι τοῦ ἐσυντροφεύετο ἀπὸ πολλὰ γέλια τοῦ κόσμου, διὰ ἔλεγε τὸ ἀκόλουθον τραγούδι. Ἦτον καὶ ἄλλοι στίχοι, ἀλλὰ μοῦ ἔφυγαν ἀπὸ τὴν ἐνθύμησιν :

Δέκα παιδιὰ εἶχε ἡ μάνα μου,
ἐγὼ ἤμουν τὸ μικρότερον
καὶ τὸ φρονιμότερον.
Κι ἀπ' τὴν φρονιμάδα μου
ἔδερνα τὴν μάνα μου.

Σκεφθῆτε, κύριοι ἀκροαταί, ὅτι τὸ παιδί, ὁ τραγουδιστὴς στρατιώτης, ἐνόμιζε φρονιμάδα τοῦ ποῦ ἔδερνε τὴν μάνα τοῦ. Καὶ ἂν ἤθελε ἰδῆτε τὸν χορευτὴν, καθὼς ἐγὼ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ χοροῦ τοῦ καὶ τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ, θὰ ἐλέγχατε πῶς τῷ ὄντι ἐπίστευε ἀνδραγάθημά τοῦ τὸν δαρμὸν τῆς μητρός τοῦ. Ἦτον τὸ νεοσύλλακτο παλληκάρι πάνου ποῦ ἀνθίζε τὸ γένι τοῦ ἀσπροκόκκινον.

Κύριοι ἀκροαταί ! Τὸ τζοπανόπουλο, ὁ μικρὸς στρατιώτης νὰ ἔχει τέτοιαις ἰδέαις, ἂν καὶ κακές, ἴσως καὶ δικαιολογῶνται· παιδί τζοπανόπουλο. Ἀλλὰ γέροντας ἄνθρωποι, διδάσκαλοι, σοφοί, πολυπανδρεμένοι, νὰ ἔχουν τέτοια φρονήματα, ἀδικαιολόγητο. Μὰ τὴν ἀλήθειαν, ὅταν ἀκούω ἄνδρας περικιδευμένους, ἧ διὰ ζώσης φωνῆς, ἧ μὲ ἐγγραφα ἐπίσημα, ἧ μὲ ἄρθρα ἐφημερίδων, νὰ κατηγοροῦν τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν, μοῦ φαίνεται νὰ βλέπω τὸν χαροκόπον χορευτὴν καυχώμενον ὅτι δέρνει τὴν μάνα τοῦ. Ἐχει ἄδικο πολὺ ἡ φρονιμάδα τοῦς, καὶ ἀκροασθῆτε μὲ προσοχὴν τὴν μετὰφρασιν τοῦ Θουκυδίδη ἀπὸ τὸν μακαρίτην Βηλαρᾶ, καὶ θὰ ἀπορίσετε διὰ τὴν δύναμιν, διὰ τὴν χάριν τῆς νέας Ἑλληνικῆς διαλέκτου. Ὁ λόγος τοῦ Περικλῆ, γραμμένος ἀπὸ τὸν Θουκυδίδην, εἶναι ἀπὸ τοὺς δαινότερους λόγους τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας. Θὰ ἰδῆτε πῶς ἡ νέα γλῶσσα πατεῖ βῆμα - βῆμα εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς παλαιᾶς. Δὲν τὸ δέχεται νὰ φανεῖ κατώτερη· μαλλιά μὲ μαλλιά πιάνεται μὲ τὴν πρωτογενεὴ βασιλίσσα διὰ νὰ πᾶρει καὶ αὐτὴ τὸ σκῆπτρον ποῦ τὴν καρτερεῖ.

"Ἄν μείνετε, κύριοι ἀκροαταί, ἀκούοντάς με ἕως εἰς τὸ τέλος τοῦ λόγου, ἔχω δίκιον διὰ ὅσα λέγω. "Ἄν φύγετε πρὶν τελειώσω, ἔχω ἄδικο, δὲν κρένω σωστά, εἶμαι προληπτικός ἐγὼ καὶ οἱ σύντροφοί μου. Δὲν ἀναφέρνω τὸ ὄνομα τοῦ Ψύλλα, μὴν μοῦ κακιώσῃ ἂν τὸ μάθει. "Ἄν φύγετε στέργω ὅλως διόλου τὴν ἀπόφασίν σας. Δὲν ἐπικαλοῦμαι οὔτε ἔφασιν, οὔτε ἀναίρεσιν. "Ἄς ἐννοηθοῦμεν ὁμῶς. "Ἄν φύγετε ὅλοι καὶ μείνω μόνος μου ἀκροατὴς καὶ ὁμιλητής.

Ἀσπροπρόσωπος. Δὲν μοῦ ἔφυγε κανένας. Κανένα δὲν εἶδον νὰ φύγῃ. Ἠλθαν καὶ νέοι μάλιστα ἀκροαταί, καθὼς ἐδιάβαζα.

Ὁ Περικλῆς ἀνέβη εἰς βῆμα ὑψηλόν, ἀφοῦ ἔθαψαν τὰ λείψανα, φτιασμένον ἐπίτηδες διὰ νὰ τὸν ἀκούουν ὅλος ὁ κόσμος καὶ ἐξεφώνησε τὸ ἐγκώμιον. Ἡ θανὴ τῶν φανευμένων ἐγένετο μὲ μεγάλη παράταξιν καὶ τιμές. Ἦτον καὶ νόμος τοῦ Σόλωνος ὅτι νὰ ἐγκωμιάζεται ἡ ἀνδρεία τοῦς μὲ λόγον ἀρμόδιον.

Μὲ ὅλην μου τὴν προθυμίαν νὰ σᾶς ἀναγνώσω τὸν λόγον καὶ νὰ μάθω τὴν ἀπόφασίν σας. Πλέπω δὲν ἔχω τὴν δύναμιν νὰ προχωρήσω εἰς τὴν ἀνάγνωσιν. Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ λόγου ἀπαιτεῖ φωνήν. Ἐλπίζω λοιπὸν ὅτι θὰ λάβετε τὴν καλωσύνην νὰ ἐλθῆτε τὴν ἐρχομένην Κυριακὴν νὰ ἀκούσετε τὸν δημοσιογράφον (sic) Ρόσση καὶ τὸν ιστοριογράφον Θουκυδίδην.

I'

Εἰς τὴν παρασημένην δευτέραν παράδοσιν ἐξετάσαμεν τὰ δύο στοιχεῖα τῆς κοινωνίας, τὴν συνάθροισιν λαοῦ εἰς ἓνα μέρος καὶ τὴν κοινωνικὴν τάξιν, στοιχεῖα θεμελιώδη, ἀναπόφευκτα καὶ τὰ δύο μιᾶς κοινωνίας. Διὰ νὰ γίνῃ κοινωνία ἀπαιτεῖται κόσμος καὶ εἰς προσδιορισμένον μέρος, κάτοικος ὁ κόσμος, ὁ λαὸς αὐτός, καὶ ζωογονημένος μὲ τὴν εὐρυθμίαν τῆς τάξεως. Ἰονίσκαμεν τί ἐστὶ τάξις, ὅταν διάφορα ἀντικείμενα, ὄντα διάφορα, συζοῦν, χωρὶς νὰ ζημιώνονται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, μάλιστα καὶ βοηθοῦνται εἰς τὸ τέλος τοῦς. Ἐκρίναμεν τὸν ἄνθρωπον ὡς ἓνα κέντρον ἐνεργείας φυσικῆς καὶ ἠθικῆς. Φυσικὰ καὶ ἠθικὰ τοῦ στοιχεῖα, εἴπαμεν, εἶναι ὁ στοχασμός, ἡ ἐξήγησις τοῦ στοχασμοῦ μὲ τὸν λόγον, ἡ πίστις τοῦ εἰς τὰ θεῖα, καὶ τὸ νὰ κινεῖται, καὶ νὰ ἐργάζεται. Ἡ ἐλευθερία

τοῦ ἑνός, εἶπαμε, μετριάζεται ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἄλλου. Ἀπὸ αὐτοῦ τὸ ἀξιωμα εἰς τοῦτο ποῖα εἶναι καὶ ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ὁρθῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, εἰσθεῖς εἶναι ὅταν τὸ δίκαιον τοῦ ἑνός συγκαταῖται, ἔρχεται εἰς ἁρμονίαν, μὲ τὸ δίκαιον τοῦ ἄλλου. Εἰς τούτην τὴν ἰσοζυγίαν καταγίνονται ἡ ἐπιστήμη, τοῦτο θέλει νὰ ἐπιτύχει. Ἡ εὐλάβεια, ἡ διατήρησις τῶν εἰρημένων ἀνθρωπίνων προσόντων μορφώνουν τὴν κοινοτικὴν τάξιν ἢ τὸ δίκαιον. Τὰ δύο σημαίνουν τὸ αὐτό. Δίκαιον εἶναι ἐφαρμογὴ τᾶς τάξεως, τάξις οἱ κανόνες τοῦ ὁρθοῦ λόγου.

Ὡρίσαμεν τὰ ἄτομα τῶν ὀνητῶν, ὡς ὄντα αἰσθαντικά, δικνοητικά, ἐλεύθερα τελειοποιήσεως. πρόθυμα, ὑπόλογα· ὅθεν ὑπεύθυνα ἄξιαι ἢ παραξίαι.

Σήμερον, πρὶν ἀρχίσωμεν τὴν τρίτην παράδωσιν, ἃς φωτίσωμεν μὲ τρία παραδείγματα τὴν ἀξίαν ἢ παραξίαν τῶν ἀνθρώπων, εἴτε ἀτόμων, εἴτε ἐθνῶν. Θὰ φανεῖ εἰς ὅλην τοὺς τὴν καθαρότητα μὲ τὰ παραδείγματα, τὸ ὑπεύθυνον τῆς ἀνθρωπότητος εἰς ἀξίαν ἢ παραξίαν.

Παίρνομεν τὸ πρῶτον ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν. Ἐνθυμεῖσθε ὅταν ὁ Θεμιστοκλῆς εἶπε εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἔχει ἓνα μεγάλο σχέδιον πρὸς ὠφέλειαν τῆς πόλεως, ἀλλὰ δὲν ἤμπορεῖ νὰ τὸ ἐμπιστευθεῖ εἰς ἄλλους. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπροτίμησαν τὸν Ἀριστείδην, νὰ ἀκούσῃ τὸ σχέδιόν του καὶ νὰ κρίνῃ ἂν καλὸ ἢ κακόν. Ὁ Θεμιστοκλῆς ἐξεμυστηρέυθη τὸ σχέδιόν του εἰς τὸν Ἀριστείδην, τὸ ὁποῖον ἦσαν νὰ κάψῃ τὸν στόλον τῶν ἄλλων Ἑλλήνων εἰς τὸν λιμένα ὅπου ἐξεχειμῶνιζαν καὶ νὰ μείνουν οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι θαλασσοκράτορες. Ὁ Ἀριστείδης ὁμολόγησε εἰς τὸν λαόν, ὅτι τὸ σχέδιον καὶ μὲν ὠφέλιμον πλὴν ἀδίκαιον. Καὶ ὁ λαὸς τὸ ἀπέρριψε. Ἦτον, κύριοι ἀκροαταί, εἰς τὸ χέρι τοῦ Ἀριστείδου νὰ ἐπαινέσῃ ἢ νὰ κατηγορήσῃ τὴν συνωμοσίαν, νὰ εἰπῇ οὕτως, τοῦ Θεμιστοκλή κατὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Ἡμποροῦσε νὰ τὴν δεχθεῖ ἢ ὅχι. Εἶπε τὸ δίκαιον καὶ ἐξοξάσθη. Ὁ λαὸς τῶν Ἀθηνῶν προτίμησε τὴν δικαιοσύνην καὶ ἐπῆρε ἀξίαν ἀριστεῖον.

Ἄλλο παράδειγμα ἀπὸ τὴν Ἑλληνορωμαϊκὴν ἱστορίαν. Ὁ Ἡπειρώτης Πύρρος ἐπολεμοῦσε ἐναντίον τῶν Ρωμαίων εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ ἱατρός του κρυφίως μηνᾷ εἰς τὸν γερουσιαστὴν στρατάρχην τῆς Ρώμης Φαβρίκιον, ὅτι ἂν τοῦ δοθεῖ ἀνταμοιβή ὑπόσχεται νὰ φαρμακώσῃ τὸν βασιλέα. Ὁ Φαβρίκιος ἀμέσως καὶ χωρὶς νὰ φανεῖ δίδει εἰδήσιν εἰς τὸν γενναῖον Ἡπειρώτην, γενναῖος πρὸς γενναῖον, νὰ προσέχει, τὸν εἰδοποιεῖ, ἀπὸ τὸν ἱατρὸν του. Καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ παράδειγμα φανερὴ ἡ ἀξία τοῦ Φαβρίκιου. Ἐν γνώσει ἀπέφυγε τὴν παραξίαν τῆς κακοπραγίας. Τὰ προσόντα τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν αἰσθαντικότητα, τὴν διάνοιαν, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν προθυμίαν καλοῦ, τὸ ὑπόλογον, ἐφαρμόσατέ τα εἰς τὸν Φαβρίκιον, ἐνδύσατέ τον, ὡς πρᾶνυμφοι στολίζουσι νύμφην, καὶ θὰ εὐχαριστηθῆτε. Θὰ ὠφεληθῆτε ἀπὸ τὴν θέαν καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην αὐτήν.

Τὸ τρίτον παράδειγμα δὲν εἶναι παλαιόν, ἀρχαῖον. Ἀναφέρεται εἰς τὸ ἔτος 1807. Τὸ παίρνω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν διήγησιν τοῦ Thiers περὶ Ἑπικτείας καὶ Αὐτοκρατορίας. Εἰς τοὺς πολέμους μετὰ τὸ Ναπολέοντος καὶ Ἀγγλίας, ἡ Δανία ἤθελε νὰ φυλάξῃ οὐδετερότητα καὶ χωρὶς δόλου, μὲ εἰλικρίνειαν ἄκραν, ὡς βεβαιώνει ὁ ἱστορικὸς Thiers, ἐκοίταξε νὰ διατηρήσῃ τὸ σύστημα αὐτὸ τῆς οὐδετερότητας πρὸς τὰ διαμαχόμενα δύο ἔθνη. Ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου τῆς Δανίας ἀντιβασίλευε. Τὸ Ἀγγλικὸ Ὑπουργεῖον Κάσπλερ, Κάννινγκ στέλνει πρὸς αὐτὸν τὸν ἡγεμόνα ἀπεσταλμένον. Καὶ λέγει ὁ ἀπεσταλμένος : «Ἐπειδὴ τὸ Ἀγγλικὸ Ὑπουργεῖον γνωρίζει ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς Δανίας προμελετᾷ νὰ συμμαχήσῃ μὲ τὴν Γαλλίαν πρὸς ζημίαν τῆς Ἀγγλίας, ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπαιτεῖ νὰ λάβουν τὰ ἀγγλικά στρατεύματα κατοχὴν ἑνὸς σημαντικοῦ φρουρίου τῆς Δανίας». Λέγει ποῖον νὰ λάβουν οἱ Ἀγγλοὶ κατοχὴν καὶ τοῦ λιμένος τῆς Κοπεγχάγης. Ἀκόμη νὰ πάρουν καὶ ὅλον τὸν στόλον τῆς Δανίας, νὰ τὸν πάρουν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, εἶδος παρακαταθήκης, ἕως εἰς τὴν εἰρήνην. Ὑπόσχετο τὸ Ἀγγλικὸ Ὑπουργεῖον νὰ πληρώσῃ ὅλες τὰς ζημίας τῆς Δανίας, ἕως προέλθουν ἀπὸ αὐτὰ τὰ μέτρα. Ἀλλὰ μὲ ποῖον νόμισμα, εἶπε ὁ ἡγεμόνας τῆς Δανίας, θυμωμένος, εἰς τὸν ἀπεσταλμένον, μὲ ποῖον νόμισμα θὰ δυνηθῆτε νὰ μᾶς ἀποζημιώσετε διὰ τὴν ἀτιμίαν μας, ἂν στερῶμεν εἰς αὐτὰ ποὺ ζητεῖτε ;» Ὁ ἀπεσταλμένος εἶπε εἰς τὸν ἡγεμόνα νὰ μὴν τὰ φιλολογάει, ὅτι αὐτὰ εἶναι τοῦ πολέμου ἔργα καὶ ὁ ἀδύνατος πρέπει νὰ κλίνει γόνα εἰς τὸν δυνατότερον. Διὰ νὰ κοντολογίσωμεν τὴν διήγησιν, ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐκανονιοβόλησε ἀππλάγχυνος τὴν πόλιν τῆς Κοπεγχάγης. Δύο χιλιάδες ἄνθρωποι ἐφρονεύθησαν ἀπὸ τὸν κανονιοβολισμόν. Τὸ Ἀγγλικὸν Ὑπουργεῖον ἀπόλαυσε τὸ σκοπούμενον, καὶ 18 δίκροτα τῆς Δανίας καὶ εἴκοσι ἄλλα πλοῖα φρεγάδες καὶ μπρίκια παρέλαβε ὁ ἀγγλικὸς στόλος καὶ ὁδήγησε εἰς τοὺς ναυστάθμους τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Ἡ Εὐρώπη καὶ ὁ Ἀγγλικὸς λαὸς ὁ ἴδιος ἐφρύαξαν ἐναντίον τῆς ἀδικίας.

Ζυγιάσετε καὶ αὐτὴν τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου μὲ τὸ μέτρον τῆς κρίσεως τῶν ἄλλων δύο παραδειγμάτων καὶ ἀποφασίσετε. Οἱ Ἀθηναῖοι ἤσαν βαρὺ πρᾶγμα τὴν θαλασσοκρατορίαν τοὺς ἀγορασμένῃν μὲ ἀδικίαν, τὸ Ἀγγλικὸν Ὑπουργεῖον τὴν ἤθελε, ὅπως¹

Τὰ καλὰ, κύριοι, καὶ τὰ κακὰ τῶν ἔθνων μένουσιν εἰς τὰ χρονικὰ τῆς ἀνθρωπότητος. Πρὸς δόξαν τοῦ Ἀγγλοῦ Ναυάρχου Codrington, ὃς ἀναφέρωμεν τὸ παράδειγμα του εἰς τὰ νερά τοῦ Ναβαρίνου. Ἐναυάρχευε τοὺς πρεῖς στόλους. Ὁ Ἱμπραίτης ἀπιστοῦσα εἰς τὰ συμφωνημένα. Πολυτρόπως ἐπροκάλεσε τὴν ἡγρὴν τοῦ φιλέλληρος ναύαρχου καὶ ὁ συμπαχικός στόλος καίει τὸν Ὀθωμανικόν.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν τρίτην μας παράδωσιν τοῦ Συνταγματικοῦ δικαίου.

Ἀποδείξαμεν, κύριοι, ἕως τώρα, ὅτι καὶ μὲ συντομίαν, ὅτι τέλος καὶ τέλειον ἀνθρώπινον εἶναι ἡ κοινωνία. Πύραμεν τὰ δύο στοιχεῖα, τὴν συνάθροισιν λαοῦ εἰς ἓνα μέρος γῆς καὶ τὴν τάξιν. Ἀλλὰ τὴν εὐρυθυμίαν τῆς τάξεως, κοῖα δύναμις θὰ τὴν σιγαλῶναι, θὰ τὴν κηρύττει καὶ ἀσφαλίζει; — Τὸ κράτος. Φοβόμεν λοιπὸν φυσικὰ εἰς τὴν εὐρεσιν καὶ γνῶσιν τοῦ τρίτου στοιχείου τῆς κοινωνίας. Κράτος καὶ κοινωνία κρατιοῦνται ἀπὸ μίαν ἄλυσον, εἶναι ἀνδρόγυνο, συχναλλάζουσιν τὰ στέφανα. Τὴν προστασίαν καὶ ἀσφάλειαν ποὺ δίδει ὁ ἄνδρας εἰς τὴν συμβίαν του, τὴν προστασίαν ποὺ δίδει ὁ κηδεμόνας εἰς τὰ ἀνήλικα, τὴν προνοεῖ τὸ κράτος διὰ τὴν κοινωνίαν, σκουιάρι τῆς καὶ σπασθὲ ἐναντίον δόλου καὶ βίης ξένων ἢ ἐντοπίων. Κοινωνία λοιπὸν θεωρεῖται μορφωμένη ὅταν ἔχει θεμέλιον, λαόν, οἰκοδόμημα, μέριμναν τάξεως, στέγην τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, τῆς ὁποίας μέρος, ὡς σοφώτατα λέγει ὁ Πλάτων, εἶναι καὶ ἡ πολεμική. Τί θὰ ἐλέγχατε διὰ ἓνα παλάτι στολισμένον ἀπὸ εὐμορφῆς ζωγραφίης, ἀπὸ πολύτιμα πετράδια, ἀλλ' ἀνοιχτό, χωρὶς θύρας εἰς τὸ φιλόρπυγόν τοῦ ληστοῦ καὶ δακρμένο, χωρὶς στέγην ἀπὸ τῆς βροχῆς καὶ χαλάζια τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶναι νόμιμη, καθὼς εἶναι κατὰ Θεῖαν Βουλὴν νόμιμη ἡ κοινωνία καὶ ἡ ζῆσις τῶν ὀνητῶν.

Ἀλλ' ἡ κοινωνικὴ ἐξουσία τίνας εἶναι; Ποιὸς τὴν ἔχει; Ἡ φράσις τὸ μαρτυρεῖ. Ἡ κοινωνία τὴν ἔχει. Ἡ Ἀθήνα τῶν Ἀθηναίων εἶναι, ἡ Ἑλλάς τῶν Ἑλλήνων, ἀναμφιβόλως ἀφοῦ κλίνομεν πρὸς τὰ γόνα εἰς τὸν Κυρίαρχον τοῦ παντός.

Οἱ δημοσιογράφοι τῆς Εὐρώπης πολλὸν λόγον ἐξοδεύουσιν διὰ νὰ φωτίσουν τὸ ζήτημα τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, νὰ ὀρίσουν πόθεν καὶ πῶς τὸ νόμιμον τῆς ἡγεμονίας. Ἦτον ἀναγκασμένοι οἱ σοφοὶ συγγραφεῖς νὰ βαθύνουν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς κυριαρχίας, διὰ νὰ ἐξορίσουν ἀπὸ τὸν νοῦν τῶν ζώντων μίαν πλάνην κακὴν, ὅτι τάχα τὰ ἔθνη, γῆ καὶ ἄνθρωποι, ἦσαν, ἐθεωροῦντο, ὡς ἰδιοκτησίαι μιᾶς ἢ ἄλλης οἰκογένειας Βασιλικῆς². Ἡ κυριαρχία εἶναι τῆς ὁλομελείας τοῦ ἔθνους, ὡς πρὸς τὸ δίκαιον, ἀλλὰ ὅχι καὶ κατὰ τὴν ἐνέργειαν. Οἱ κλώνοι, τὰ φύλλα, ὁ κορμός, ἀποτελοῦν τὸ δένδρον. Δὲν τρώγομεν ὅμως οἱ ἄνθρωποι ἀδιαφόρως ἀπὸ τῆς ρίζης, ἀπὸ τὰ φύλλα τοῦ δένδρου, ἀλλὰ διαλέγομεν τὸν πολυτίμον καρπὸν του. Ἡ κυριαρχία, ἡ ἡγεμονία ἀρμύζει νομίμως νὰ τὴν ἔχουν οἱ νοσημονέστεροι, οἱ ἠθικότεροι τῆς κοινωνίας. Ἡ κοινωνία ὅλη εἰς ἐνέργειαν ἡγεμονίας δὲν θὰ διέφερε ἀπὸ μίαν συνέλευσιν, ἡ ὁποία θέλει νὰ νομοθετήσῃ περὶ κηδεμονίας, καὶ εἰς τὴν συζήτησιν, εἰς τὴν ψηφοφορίαν τοῦ νομοσχεδίου, μέλλει νὰ ἔχουν τὴν πλειοψηφίαν οἱ ἀνήλικοι.

Ὅχι διὰ νὰ περάσῃ ἡ ὥρα μὲ εὐμορφὴν ὁμιλίαν, ὅχι βέβαια διὰ παιγνίδι, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θεολογία καταγίνονται εἰς τὴν διδασκαλίαν φρονήσεως, ἐγκρατείας, δικαιοσύνης, ἀνδρείας, θεοσεβείας, ἀγάπης, ἀδελφότητος. Ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δεσμοὶ κοινωνικοὶ ζωντανοὶ καὶ μέτρον γνώμης καὶ ἔργου; ἡ κυριαρχία πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀριστεῖον τῆς ἀρετῆς.

Ἡ σμίξις τῶν ὀνητῶν εἰς μίαν κοινωνίαν ἢ εἰς πολλές, δίδει ἀφορμὴν εἰς πολυειδῆ προβλήματα, πολιτικά, διοικητικά, οἰκονομικά, ἐκκλησιαστικά, ἢ λύσις τῶν ὁποίων δὲν εἶναι τῆς ἀρμοδιότητος, τῆς δικαιοδοσίας τῆς τύχης ἢ τῆς ἀμυχθείας, ἀλλὰ τοῦ φροντισμένου νοῦς καὶ τῆς γενναίας καρδίας. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, τὸ κράτος, τὸ τρίτον στοιχεῖον, ὡς εἴπαμεν, τῆς κοινωνίας, εἶναι τὸ δίκαιον, ὁ ἐκ Θεοῦ πορευόμενος λόγος, ἐφαρμοζόμενος εἰς τὰ ἔθνη μὲ δύναμιν, μὲ βίαν ἂν ἀνάγκη. Ὅθεν τὸ σκηπτρον εἶναι νόμιμον θεμένον εἰς τὸ χεῖρ ἐνὸς ἢ πολλῶν, ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον.

Ἐνθυμηθῆτε τὸ δακτυλίδι τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐρωτήθη εἰς ὥραν θανάτου εἰς ποῖον νὰ δοθεῖ ἡ βασιλεία του. Εἰς τὸν ἀξιότερον, ἀποκρίθη, δίδοντας τὸ δακτυλίδι του. Ὁ μέγας νοῦς τοῦ ἥρωος ἔβλεπε σωτηρίαν, νομιμότητα καὶ εὐτυχίαν εἰς τὴν ἀξιοσύνην.

1. Ἀσυμπλήρωτη στὸ χειρόγραφο ἡ φράσις ἀπὸ τὸν Τερτσέτη.

2. Ὁ Τερτσέτης ἀπομονώνει στὸ αὐτόγραφό του τὴ λέξη «Βασιλικῆς», μὲ σκοπὸ προφανῶς νὰ τὴν ἀλλάξῃ.

Διὰ τὴν μὴν μένει εἰς τὸν νοῦν μας ὁ παρχμικρὸς κυματισμὸς ἀμφιβολίας διὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν ὅσων λέγομεν, ἃς ἐξετάσωμεν τὰ καθήκοντα, τὴν ἀποστολὴν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, τοῦ κράτους ἢ τῆς ἡγεμονίας. Ὁ συμμορφούμενος μὲ τὰ καθήκοντα, ὁ δυνάμενος νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν τῆς κυριαρχίας εἶναι καὶ ὁ νόμιμος κυριάρχης. Τὸ νόμιμον εἶναι ἡ γνῶσις καὶ ἡ πράξις τοῦ ὀργανισμοῦ, τοῦ νόμου, τῆς ὑπηρεσίας, τῆς ὁποίας ἐκάθησας πηδῆλιοῦχος.

Σχηματισμένη ἡ κοινωνία καὶ μὲ σκοπὸν τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, χρεωστεῖ τὸ κράτος νὰ γνωρίζῃ τὰ προσόντα τῆς τάξεως, τὸ δίκαιον, νὰ τὰ κηρύττει, νὰ τὰ κρατεῖ ἀπαρβαίνοντα ἀπὸ τὰ πάθη, ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν, νὰ χωρίζει τὸ ὠφέλιμον ἀπὸ τὸ βλαβερὸ, τὸ κακὸ ἀπὸ τὸ καλόν, εἰς τὴν περιπλοκὴν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Ἡμποροῦμε εἰς δύο κεφάλαια νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐξουσίας, εἰς προστασίαν ψυχῆς καὶ σώματος. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τριάδα θαυμαστῆς σώματος, πνεύματος καὶ πράξεων. Ὅχι, μὰ τὴν ἀλήθειαν, τριάδα χωριστῇ, ἀλλὰ σμικτῇ καὶ χυμμένη εἰς ἓνα, ὡς ἡ ἐν Τρίσιν Θεότης. Ἀτέλεια διανοίας καὶ ὁμιλίας μᾶς βιάζει νὰ τὰ θεωροῦμεν ὡς εἶδος χωριστὸ πρὸς χάριν πλεόν ἐπιτυχημένης νοήσεως. Ἡ κοινωνικὴ ἐξουσία λοιπὸν χρεωστεῖ νὰ σέβεται καὶ νὰ προστατεύῃ τὴν φυσικὴν ζωὴν. Ὅθεν τὸ κράτος, εὐλαβούμενο τοῦτο τὸ ἀνθρώπινον δικαίωμα τῆς ζωῆς, νομοθετεῖ ἀσφαλιστικούς νόμους περὶ ζωῆς, ιδιοκτησίας, συμφωνιῶν μεταξὺ πολιτῶν. Τιμωρεῖ τοὺς παραβιαστάς τοῦ νόμου του, ὅποιος καὶ ἂν εἴναι ὁ πταίστης ἢ ὁ ἀδικημένος. Δεύτερον. Τὸ κράτος χρεωστεῖ νὰ σέβεται καὶ νὰ προστατεύῃ τὴν διανοητικὴν ζωὴν, τὸν στοχασμὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἠθικὴν του ζωὴν, τὰ ἐνάρετα ἔργα. Οὐσία καὶ φαινόμενα τῆς διπλῆς ζωῆς συγκρατοῦνται. Πρὶν πράξεις διανογιέσαι. Νοῦς καὶ νόησις γεννήτορες τῶν ἔργων, στοχασμὸς γέννημα τῆς ψυχῆς. Τὸ κράτος ἀσφαλίζει καὶ συνδράμει τὴν ἐνέργειαν τῆς διπλῆς ζωῆς νομοθετώντας τὸ ἐλεύθερον τῆς δημοσιεύσεως στοχασμοῦ καὶ λόγου μὲ τοὺς πρεπούμενους ὁρους, προτιμώντας εἰς τὰ ἐπαγγέλματα τοὺς ἀξίους ἀπὸ τοὺς μῆ, βραβεύοντας τὴν ἀρετὴν. Θεμελιώνει καὶ ἐφορεῖ σχολεῖα καὶ πανεπιστήμια, ὥστε νὰ ἐξορίσῃ τὴν ἀμάθειαν, νὰ φωτίσῃ τὴν νεότητα τί ἐστὶ Θεός, ψυχὴ, καθήκοντα καὶ δικαιώματα. Ὑστερημένα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας τῶν σοφῶν μαθημάτων, ἡ ζωὴ δὲν ἔχει οὔτε κάλλος, οὔτε ἀξίαν. Εἶναι μυστήριον¹ ἀπελπισίας.

Ἀπὸ τὴν ἰδίαν πηγὴν πηγάζουν καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ κράτους ἐξωτερικῶς, δηλαδὴ μὲ ἄλλα κράτη. Ἡ ἀποστολὴ του ἐξωτερικῶς εἶναι νὰ ἀσφαλίζει τὴν αὐτονομίαν καὶ τὰ δίκαια τῆς πατρίδος, μὲ λόγον καὶ μὲ ἔργον.

Ἐδῶ, κύριοι, ἀναφέρομε, σύμφωνα μὲ τὸν σκοπὸν μας, τὴν ἀποστολὴν, τὰ καθήκοντα τοῦ κράτους πρὸς ἐξόφλησιν τῆς ἀποστολῆς του. Ἀς ἀναφέρωμεν καὶ τὴν δούλευσιν ποὺ ζητεῖ τὸ κράτος ἀπὸ τοὺς πολίτας, ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ἐταιρείας. Καλεῖ τὴν σωματικὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀξίαν πρὸς χρῆσιν του, ὑπακοὴν καὶ βοήθειάν του. Ἄν τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἱερά, ἱερά εἶναι καὶ τὰ δίκαια τοῦ πολιτεύματος, τῆς ἐθνικῆς ἐξουσίας. Καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου, ἀγία γραφὴ, ἄγραφη, μᾶς τὸ διδάσκει, μὲ τὴν ἀποστροφὴν καὶ τὸ μῖσος ἐναντίον τῶν προδοτῶν. Ἀνοίξετε τὸν περιηγητὴν Παισανίαν περὶ Ἀχάϊας, διαβάσατε τὸ κεφάλαιον δέκατον, ἰδέτε τὰ μαῦρα χρώματα τῆς περιγραφῆς του : «Τολμημάτων δὲ τὸ ἀνοσιώτατον τὴν πατρίδα καὶ ἄνδρας προδιδόναι πολίτας ἐπὶ οἰκείοις κέρδεσιν... οὔποτε ἐκ τοῦ χρόνου παντὸς τὴν Ἑλλάδα ἐκλιπόν». «Ἀνοσιώτατον κακούργημα νὰ προδίδῃς πατρίδα καὶ συμπολίτας διὰ τὰ τέλη σου. Τέτοιου εἶδους ἄνθρωποι δὲν ἔλειψαν ποτὲ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα». Καὶ ἐδῶ ὁ περιηγητὴς καταστρώνει τὸ ἀηδὲς κατάστιχο τῶν προδοτῶν ἕως εἰς τὴν ἡμέραν του.

Ἐξ ἐναντίας πόσον εὐφραίνει τὴν συνείδησίν μας θέαμα ἢ ἀκρόαμα πιστῶν ἀνθρώπων εἰς τὰ θελήματα τῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας. Ἐξυπνοῦν, βέβαια, τὰ λόγια μου εἰς τὴν ἐνθύμησίν σας τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸν τάφον τῶν τριακοσίων. «Διαβάτη εἶπε εἰς τὴν Σπάρτην ὅτι καίμεθα ἐδῶ παιθόμενοι εἰς τοὺς νόμους τῆς».

Ἀλλὰ νὰ σᾶς εἰπῶ ἄλλο παράδειγμα καὶ ὁποῦ ἐσυνέβη εἰς τὰ χῶματα ποὺ πατοῦμε καὶ ἀνώτερο, πολυτιμότερο παράδειγμα, ἐπειδὴ ὁ πολίτης στέργει εἰς μίαν φανεράν ἀδικίαν μὲ χαμὸν τῆς ζωῆς του, χάριν ὑπακοῆς πρὸς τὸ κράτος. Φίλοι παρακαλοῦσαν τὸν Σωκράτην νὰ φύγῃ, καὶ νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὸ κακὸ τῆς ἀδικίας. Δὲν ἤμπορῶ, εἶπε, ἐπειδὴ καθὼς δοκιμάζω νὰ φύγω, μοῦ φράζουν τὴν θύραν τῆς φυλακῆς οἱ νόμοι καὶ ἡ κοινότης τῆς πολιτείας καὶ μοῦ λέγουν : Τί ἔχεις

1. Πάνω ἀπὸ τὴ λέξιν ἓνας σταυρός. Πιθανότατα ὁ Τερτσέτης ἤθελε νὰ τὴν ἀλλάξῃ.

μέ νοῦν νὰ κάμεις, Σωκράτη ; Μὲ τὴν δουλειὰ ποὺ ἐπιχειρίζεις, θέλεις κατὰ τὸ μερτικό σου νὰ χαλάσεις τοὺς νόμους καὶ τὴν πολιτεία ὀλόβωλη, ἢ σοῦ φαίνεται πὼς ἔμπορεῖ νὰ μείναι καὶ νὰ μὴν ἀναποδογυρισθεῖ μία πολιτεία, στήν ὁποίαν οἱ κρίσεις ποὺ [θὰ] ἀποφασισθοῦν νὰ μὴν ἔχουν δύναμιν, μόνε νὰ μνῆσκουν ἄκυρες καὶ νὰ χαλνιούνται ἀπὸ τοὺς μερικοὺς ; Καὶ δὲν ἔφυγε καὶ ἐσφράγισε μὲ τὸ αἷμα τοῦ τὴν ἀλήθειαν τῆς ὑπακοῆς τοῦ πολίτου πρὸς τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Οἱ ὑστερινὰς ὥρες τῆς ζωῆς του, καὶ ἡ ὁμιλία του εἶναι κείμενο θαυμασμοῦ καὶ ἐπαινίου εἰς τὴν αἰκουμένην.

Ἡ ἐξέτασίς μας τῶν ιδιοτήτων τῆς κυριαρχίας ἀπόβλεπε νὰ εὑρουμε τὴν νόμιμη κυριότητα. Κατὰ τὰ χαρκτηριστικὰ λοιπὸν ποὺ εἶδαμεν, δὲν φαίνεται καθαρὸν ὅτι ὁ ἀρμόδιος κυριάρχης θὰ ἦτον ὁποῖος σμίγει μὲ ἕξοχον νοῦν, θέλησιν ἀναμάρτητην ; Τόσα εἶναι τὰ κεφάλαια γνώσεων καὶ ἀρετῆς, ἀναγκαῖα διὰ τὴν κυβέρνησιν τῆς κοινωνίας.

Μὴν ματαιοπονοῦμεν. Τέτοιος κυριάρχης, τέτοιος ἀντιπρόσωπος τῆς ἐξουσίας εἶναι δυσκολοεὔρετος. Δύνεται νὰ εὑρεθῇ, ἀλλὰ τοῦ ἀρμόζει ὁ σαφὲς λόγος τοῦ Ἀυτοκράτορος τῆς Ρουσίας Ἀλεξάνδρου. Ἐξηγουῖσε εἰς τὴν κυρίαν Στάλ τοὺς ὀρθοὺς καὶ γενναίους στοχασμοὺς του διὰ τὴν διοίκησιν τῆς Ρουσίας. Ἡ κυρία Στάλ, θαυμάζοντας τὸν καλὸν ἡγεμόνα, εἶπε : « Ἐσὺ εἶσαι τὸ δίκαιον, ἡ θεσμοθεσία τῆς πατρίδος σου ». « Ἄν ἔχει ὡς λέγεις, ἀπεκρίθη ἐκεῖνος, εἶμαι τυχερὸ ἐνδεχόμενον ». Ἐμετέφρασα τὴν ἀπόκρισίν του, ἀλλ' ἡ ἐντέλεια τῆς γαλλικῆς φράσεως εἶναι ἀνεξήγητη. Εἶπε γαλλιστί : « Dans le cas, je suis un accident heureux ». Ἐπειδὴ, κύριοι, τὸ τέλειον, χωρὶς ψεγάδι, τὸ ἀναμάρτητον, δὲν εἶναι τοῦ κόσμου τούτου, ἂν καὶ πρέπει αὐτὸ νὰ ζετρήσωμεν, τοιοῦτον εἶναι τὸ χρέος μας καὶ ἡ ἀξία μας, ἐπειδὴ τὸ τέλειον δὲν εἶναι τοῦ κόσμου τούτου. Ἀπολύτως νόμιμος κυριάρχης δὲν εἶναι προσφάγι τῆς κάθε ἡμέρας. Μᾶς τὸν παίρνει ἡ μᾶς τὸν δίδει ὁ κυματισμὸς τῆς τύχης. Πρέπει λοιπὸν νὰ κατεβοῦμε ὀλίγο καὶ νὰ μὴ ζητοῦμεν ἀπόλυτον νομιμότητα κυριαρχίας ἀλλὰ σχετική. Ὁ ἀπόλυτος νόμιμος κυριάρχης θὰ ἦτον ἓνας ἢ πολλοί ; Ἐνας ποὺ νὰ ἔχει τὰς ἀρετὰς τῶν ἀγγέλων, καὶ χωρὶς διακοπὴν, χωρὶς μαρασμὸν νὰ τὰς ἔχει, τὸ τηλεσκόπιόν μας δὲν τὸν ξανοίγει. Νόμιμη κυριαρχία σχετικῶς γίνεται ὅταν τὸν ἀντιπρόσωπον, τὸν σκηπτροῦχον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, περιζώνομεν μὲ σωτηρίους φραγμούς. Πόσον καὶ πῶς ἀκολουθῶς θὰ ἰδοῦμεν.

Ἐφανερῶσαμεν, κύριοι, τοὺς τίτλους τῆς νομιμότητος, τῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας, πῶς εἶναι νόμιμη. Εἶδαμεν τὸ κύρος τοῦ κράτους. Πῶς ἔμπορεῖ τώρα ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη νὰ μεταφέρει τὴν θεωρίαν εἰς τὴν πράξιν, νὰ γίνῃ αἷμα καὶ σάρκα ὁ λόγος, νὰ οἰκοδομήσωμεν οὕτως εἰπεῖν καὶ τὸν σχετικὸν νόμιμον κυριάρχην, ἓναν ἢ πολλούς ;

Ὁ τρόπος δὲν εἶναι δυσκολοεὔρετος. Χωρίζοντας τὴν αἶρα ἀπὸ τὸ σιτάρι, τὸ μεστὸ ἀπὸ τὸ ἄγουρο, διαλέγουντας δηλαδὴ τοὺς καλοὺς καὶ εἰδήμονας. Καὶ πάλι ἡ ἐπιστήμη ἡ πολιτικὴ δυσπιστώντας πρὸς τὰ ἄτομα τῶν ἀνθρώπων, ὡς πλανόμενα κατὰ τὸν νοῦν καὶ συρόμενα ἀπὸ τὸ πάθος, περιορίζει τὴν ἐξουσίαν μὲ ὅρους καὶ μηχανεύεται ἀσφάλειες ἐναντίον κινδύνου ἢ καὶ ἔργου παραβιάσεως τῶν ὀρισμένων.

Τελειώνω τὴν τρίτην παραδόσιν μὲ μίαν παρατήρησιν. Ὅσα εἶπαμε, ὅσα ἄλλος τις ἔμπορεῖ καλύτερα νὰ εἰπεῖ, ὑποθέτουν πίστιν εἰς τὸ ὀρθόν, εἰς τὸ καλόν, εἰς τὸ δίκαιον· ὄντα αὐτὰ ἀληθινὰ καὶ ἀείζωα. Ἄν δὲν ὑπῆρχαν, πῶς ἡ λάμψις τους θὰ φώτιζε τὸν νοῦν μας ; Ἀλήθεια καὶ δίκαιον θὰ μᾶς ἦτον ἄγνωστα, καθὼς ὁ τυφλὸς ἐκ γενετῆς, οὔτε βλέπει, οὔτε μαντεύει τὰ χρώματα τοῦ κόσμου. Αὐτὰ τὰ θεῖα προσόντα εἶναι ἡ αἰτία τῆς στενῆς συγγενείας μας μὲ τὸν Πλάστη καὶ Παντοκράτορα. Μὲ τὸ μάτι, ποὺ βλέπει ἐμᾶς ὁ Θεός, μὲ τὸ ἴδιο μάτι βλέπομεν καὶ ἡμεῖς τὸν Θεόν. Καὶ αὐτὸς ὁ φωτεινὸς ὀφθαλμὸς εἶναι τὸ πνεῦμα.

Ἐρχομαι τώρα εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἐπιταφίου λόγου τοῦ Περικλέους. Εἶθε, κύριοι, νὰ ἦτον δυνατὸ ἢ νὰ ἀλησμονούσατε, ἢ ἐγὼ νὰ ἀνακαλοῦσα τὸν ὅρον, τὸν ὁποῖον ἔχομεν συμφωνήσει. Ἐβάλαμεν ὅρον ὅτι ἂν μετὰ σιγῆς καὶ κόσμου ἀκροασθῇτε ἕως τὸ τέλος τὴν εἰς τόσον ἀπλήν φωνὴν μετάφρασιν τοῦ Ἰωαννίτου ἀνδρός, ἡ νέα, νεωτάτη γλώσσα τῶν Ἑλλήνων, θὰ στήσῃ τρόπαιον νίκης. Ἄν πάλι φύγετε, θὰ κινδυνεύσῃ πολὺ ἡ ὑπόληψίς τῆς. Ἡ κρίσις τόσον ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου, δοκιμὴ μεγάλη. Ὁ ἥρος αὐτὸς εἶναι ἐπικίνδυνος. Τάχα δὲν δύνασθε νὰ ἀναχωρήσετε ἀπὸ ἄλλα αἰτία καὶ ὅχι ἀπὸ δυσἀρέσκειαν ἀκροάσεως ; Ἀφοῦ ἔμως δὲν ἔμπορῶ νὰ ἀνακαλέσω τὸν ὅρον, οὔτε τὸ ἐντιμὸ ἀκροατήριον νὰ τὸν ἀλησμονήσῃ, ἄς κινδυνεύσωμε τὸν ἀγῶνα. Ἐπικαλοῦμαι

μόνον πρὸς βοήθειάν μου τὴν θεότητα, ἡ ὁποία ἐ χάρισε δύναμιν καὶ χάριν εἰς τὸν Περικλῆ νὰ ἐπαινέσει τοὺς συμπολίτας του μὲ τόσῃν θαυμαστῇ ἐγγλωττίᾳ. Αὐτὴ ἡ θεότης εἶναι ὁ ἔρωτας τῆς πατρίδος. Ὁ ἴδιος Θεὸς ἐφώτισε καὶ τὸν Βηλαρᾶ νὰ μεταφράσει εἰς τὴν ἀπλὴν καθαρὴν γλῶσσαν τῆς γεννήσεώς του καὶ τὸν λόγον τοῦ ρήτορος Ἀθηναίου. Αὐτὴ ἡ θεότης νὰ σᾶς ἐμπνεύσει καὶ σήμερον νὰ μὲ ἀκούσετε ἕως εἰς τὸ τέλος. Εἶθε ἔχι μόνον εἰς τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, ἀλλὰ καὶ εἰς τόσα ἄλλα ζητήματα φοβερά τῆς ἡμέρας, ἡ θεότης αὐτὴ νὰ σηκώσει τόσα κώματα, βροντὲς καὶ ἀστραπὲς εἰς τὰ στήθη μας, ὅσες ἦτον τὴν νύχτα ἐκείνην τῆς τρικυμίας ποῦ ἐγκρέμισε εἰς τὰ ἁλώνια τὴν κολόνα τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Φανὸς ἄριστος φωτίζει τὰ βήματά μας καὶ ἡ νεωστὶ ἀπὸ τὸν Βόσπορον φωνὴ ἐκλεκτοῦ ἀνδρός, ἀπεσταλμένου ἀντιπροσώπου εἰς τὸ Βυζάντιον τοῦ σεβαστοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ παραγγελία τῆς ἐπιστολῆς τοῦ παλαιοῦ ἀγωνιστοῦ ὁμοιάζει καὶ ὡς θέλησις βέβαια τόσων ἐνδόξων συναγωνιστῶν του, οἱ ὅποιοι δὲν ζοῦν πλέον. Μὲ αὐτοὺς ἐζήσε, μὲ αὐτοὺς ἐγέρασε, συνοδείᾳ του ἐδόξασε τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ ἡ καρδιά τοῦ ἐπαινεμένου ἀνδρός εἶναι χωρὶς ἀντιλογίαν θησαυροφυλάκιον ἱερῶν φρονημάτων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τόσων ἀγίων καὶ ἡρώων τοῦ Ἀγῶνος.

Ἀρχίζω τώρα τὸν Ἐπιτάφιον λόγον. Ἀλλὰ διὰ νὰ κρίνετε μὲ ποῖον δυνατὸν ἀθλητὴν ἔμελε ὁ μακαρίτης Βηλαρᾶς νὰ ἀντιπολεμήσει, θέλω νὰ σᾶς διαβάσω τὴν πρώτην παράγραφον τοῦ λόγου ἑλληνιστί, ἔπειτα τὴν μετάφρασιν.

Φίλοι κύριοι ἀκροαταί. Σᾶς ὁμολογῶ μίαν ἀλήθειαν. Πάσχω ἀπὸ τὸν λαϊκὸν μου καὶ δὲν ἔμπορῶ νὰ πάγω ὀμπρός. Σήμερον ὅκτῳ σᾶς ζητῶ τὴν ἄδειαν νὰ διαβάσω τὴν μετάφρασιν. Θὰ μοῦ φύγετε καὶ θὰ μείνω ἐντροπιασμένος, δὲν θὰ ἔμπορέσω νὰ τὸν διαβάσω καλὰ.

Δ'

Τετάρτην φορὰ σμίγουμε ἐδῶ, φίλοι καὶ σεβαστοὶ κύριοι ἀκροαταί¹, καὶ ὁμολογῶ χάριτας εἰς τὴν χάριν τῆς προστασίας σας, καὶ βεβαιωθῆτε ὅτι, ἂν ποτὲ ὑστερήθῃ ἀκροατηρίου, δὲν θὰ παύσπονέθῃ ἀπὸ ἄλλο τι εἰμὴ ἀπὸ τὴν ἀναξιάδα μου. Ἔρχεται ὅμως καὶ εἰς ἐμὲ σήμερον πολὺ βολικὸ νὰ συστήσω τὸ κυριακάτικον ἔργον μου καὶ δὲν θὰ τὸ ἀμελήσω, ἀφοῦ βλέπω καὶ ἡ τύχη νὰ μὲ βοηθᾷ. Δύο ἀξιόλογα περιστατικὰ συνέπεσαν τὴν ἐβδομάδα αὐτὴν. Καὶ τὰ δύο δικαιολογοῦν θαυμασίως τὸ ἔργον μας τῆς Κυριακῆς, καὶ συμμαχοῦν μὲ τὴν προαίρεσίν μας. Ποῖα εἶναι τὰ δύο αὐτὰ περιστατικὰ; Τὸ πολεμικὸν προγύμνασμα, τὸ πῦρ τῆς μάχης, ὥς εἰποῦμε, κατὰ τὴν τρίτην τῆς ἐβδομάδος, καὶ ὁ λόγος τοῦ κυρίου Κουμανούδη τὴν Τετράδην εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Συρροή κόσμου μεγάλῃ θεατῶν εἰς τὸ πρῶτο θέαμα, οἱ ἄνθρωποι ἦτον εἰς τὸ ποδᾶρι ἀπὸ τῆς 4 τοῦ πρωῒ, καὶ εἰς τὸ δεῦτερον, εἰς τὸν λόγον τοῦ Κουμανούδη, ἀφοῦ ἀκούσαμεν τί εἶπε, δὲν τοῦ ἀρνήθημεν βροχὴ χειροκρατημάτων. Ἀλλὰ ποῦ ἀπόβλεπαν καὶ τὸ πολεμικὸ ἐκεῖνο προγύμνασμα καὶ ὁ λόγος τοῦ Κουμανούδη; Νὰ μορφώσουν τὸν Ἕλληνα, τὸν Ἕλληνα τῆς ἡμέρας μας, τὸν βασιλευόμενον ἀπὸ τὸν Ὀθωνα. Τὰ πολύπλοκα συμβάντα τοῦ καιροῦ μας προμηνεῖν κινδύνους, κινήματα.—Ἐτοιμασθῆτε, δοκιμάσετε τὰ ὅπλα σας, μὴ παντέχετε δόξαν καὶ σωτηρίαν ἀπὸ ἀνίδροντον ἀγῶνα. Τοῦτο δηλοποιοῦσε τὸ στρατιωτικὸ προγύμνασμα τῆς Τρίτης. Καὶ ὁ λόγος τοῦ Κουμανούδη, ποῦ κατασταλάζει; Μὲ ἱστορικὰ παραδείγματα τοῦ νέου καὶ παλαιοῦ καιροῦ ἐδειχνε τὴν ζημίαν τῶν Ἑλληνικῶν ἀσυμφωνιῶν, ἐφώτιζε τὴν εὐτυχίαν, τὸ πανάγαθον πανελληνίου ὁμονοίας καὶ ἐνότητος. Ἀνέφερε εἰς τὴν ὁμίλειν του γνωμικὸν μεγάλου παλαιοῦ ἀνδρός Ἕλληνας καί, μὰ τὴν ἀλήθειαν, τὸ γνωμικὸν αὐτὸ ἔπρεπε ὅλοι οἱ Ἕλληνες νὰ τὸ κάμουμε χαῖμαλὶ καὶ νὰ τὸ κρατοῦμε ἐγκύλιον. Πιστεύω πῶς μὲ αὐτὸ εἰς τὸν κόρφο δὲν θὰ μᾶς πιάνει οὔτε βόλι, ἐπειδὴ εἶναι γνωμικὸ τοῦ Ἡρακλέους. Ἴδού λοιπὸν τί ἀναφέρει ὁ φιλόστοργος καθηγητὴς ὅτι εἶπε ὁ Ἡρακλῆς μιὰ φορὰ: «Δὲν εἶμαι οὔτε Ἀργεῖτης, οὔτε Θηβαῖος ὅποιο λιθάρι Ἑλληνικὸ πατῶ εἶναι πατρίδα μου».

Εἶδαμεν λοιπὸν, κύριοι, ποῖαν εἶχαν σημασίαν καὶ τὸ προγύμνασμα τὸ πολεμικὸ τῆς Τρίτης, καὶ τῆς Τετράδης ὁ λόγος τοῦ Κουμανούδη. Ὁ κόσμος καὶ εἰς τὰ δύο αὐτὰ συμβάντα ὑπερεχάρη, τὰ ἀσπάσθηκε μὲ καρδίαν θερμὴν.

1. Γιὰ τὴν τετάρτη αὐτὴ ὁμιλίαν τῶν «Παραδόσεων Δημοσίου Δικαίου» ὁ Τερτσέτης δημοσίευσε ἀγγελίαν στὴν ἐφημερίδα «Αἰών» τῆς 23 Μαΐου 1853, σ. 49.

Σᾶς ἐρωτῶ τώρα : Τὸ ταπεινὸν μας ἔργον τῆς κάθε Κυριακῆς πῶς σημασίαν ἔχει, εἰς ποῖο σημάδι ταξεύει ; Τὸν Ἕλληνα προσπαθοῦμε νὰ μορφοῦμε, τὸν Ἕλληνα τῆς ἡμέρας μας. Μὲ τὰς παραδόσεις τοῦ Ρόσση τὸν θρέφουμεν, τὸν ἐνδύνομεν μὲ ἐπιστήμην πολιτικὴν, τὴν πλέην φιλοσοφικὴν τῶν αἰώνων καὶ σύμφωνα μὲ τὰ καθεστῶτα τῆς πατρίδος καὶ τοῦ βασιλείου. Μὲ τοὺς προλόγους καὶ ἐπιλόγους μας ὁμιλοῦμεν συχνὰ περὶ γλώσσης. Σᾶς ἀναγινώσκω ποιήματα εὖμορφα, ἢ πεζοὺς λόγους ὠραίους, διὰ νὰ βεβαιωθῇτε ὅτι καμμιὰ θεϊκὴ κατάρτα δὲν ὑστέρησε ἐμᾶς τοὺς νέους Ἕλληνας ἀπὸ φωνὴν ἀρμονικὴν καὶ ἐπιτηδεῖαν διὰ νὰ ἐκφράζομε ὅλα τὰ παθήματα τῆς καρδίας, ὅλην τὴν καλλονὴν τοῦ πνεύματος. Τὰ ἀναγινώσκω διὰ νὰ μὴν καταφρονοῦμε τὰ ἐντόπια καὶ νὰ σωφρονισθοῦμε μὲ αὐτὰ τὰ παραδείγματα, νὰ σεβόμεθα τὸ σκήπτρον τῆς γλώσσης, τὸ ὅπου ἡ φύσις ἐχάρισε εἰς τὸν λαὸν καὶ νὰ μὴν ξεροβατοῦμε εἰς τὰ κούφια, εἰς ὀνειράτα ἄπιαστα.

Εἶναι, κύριοι, μία ἀσθένεια τοῦ νοός, ὅταν ὁ ἄνθρωπος καρφώνεται εἰς τὰ περασμένα. Μὲ ἐκεῖνα ζεῖ, ἐκεῖνα μακαρίζει, καὶ γίνεται κακόβιος λιποτάκτης τῆς ἡμέρας του καὶ τοῦ ἔθνους του.

Θέλω, κύριοι, ἠφθαλμοφανῶς νὰ σᾶς παραστήσω τὴν ζημίαν ποὺ δίδει καὶ παίρνει ὅποιος βασανίζεται εἰς τέτοιον ἄκαρπον καὶ ἀηδῆ ἀγῶνα.

ὑποθέσετε, τὴν Τρίτη σηκωθήκαμε πρωὶ - πρωὶ καὶ πᾶμε εἰς τὴν Εὖμορφην Ἐκκλησίᾳ. Οὕτως ὀνομάζεται ὁ τόπος ὅπου τὸ νέον στρατιωτικὸν μας ἐπρουγμνάσθη μάχης δοκίμιον. Ἄλλ' ἀφοῦ ἐφθάσαμεν ἐκεῖ, τί εἶδαμεν, τί βλέπομε ; Κοιτάξετε καλᾶ. Στρατιῶτες μὲ σφενδόνες καὶ μὲ λιθάρια, πύργους ξυλένιους, συρτοὺς ἀπὸ βουβάλια, σκουτάρια, περικεφαλαῖες βλέπομεν, ἀλλ' οὔτε κανόνι, οὔτε τουφέκι. Λέμε ἓνας τοῦ ἄλλου : «Τί εἶναι τοῦτο ;» Οἱ πλέον πανηροὶ χαμογελοῦν εἰς τὸ ἐρώτημά μας. Οἱ μεμνημένοι εἰς τὸ μυστήριον τέλος, μᾶς λέγουν : «Τί εἶναι τοῦτο ; Δὲν βλέπετε ; Νεκρανάστασις εἶναι. Ὁ Χώμ, ὁ Σπυρομήλιος, ὁ Σμολένσκις, ὁ Ἀρτέμης, δὲν εἶναι πλέον ἐδῶ. Ἀναλήφθηκαν, ἐπῆραν τὴν θέσιν τους ἡ Α. Ἰσχυρότης Ἀγαμέμνων πρῶτος, ὁ γενναϊότατος στρατηγὸς Διομήδης καὶ ὁ περιουσιότατος Ὀδυσσεὺς Ἰθακήσιος...». Νὰ ζήσῃ ἡ παλαιὰ Ἑλλάς καὶ νὰ φωρίσῃ ἡ νέα τοῦτο εἰς τὸν πάτο - πάτο δηλοῖ ἐκείνη ἡ σοφὴ νεκρανάστασις.

Ἐ, κύριοι ἀκροαταί, ὅποιος θέλει νὰ πάρῃ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, πρέπει νὰ ἔχει ἄλλας σοφίας εἰς τὸν νοῦν του. Μὲ ἐκεῖνες τὰς λογιωτατίστικας παραλογισμὰς πᾶμε εἰς τὸν Κάβο Μαλιᾶ, ἔχ. εἰς τὸν ὑψιστον ναὸν τῆς Θεότητος.

Εἰς τὴν παρελθούσαν παράδοσιν ἀναφέραμεν περὶ τοῦ τρίτου στοιχείου τῆς κοινωνίας, τὴν κοινωνικὴν ἐξουσίαν, ἥτοι κυριαρχίαν. Τὰ τρία στοιχεῖα ἐνωμένα καὶ εἰς ἐνέργειαν ἀποτελοῦν τὴν κοινωνίαν. Ἡ κοινωνία, οὕτως εἰπεῖν, εἶναι θεοῦπαρκτος, εἶναι τουτέστι ὡς μία τῶν θεῶν ἐντολῶν. Ἀναφέραμε τοὺς δημοσιογράφους τῆς Εὐρώπης, οἱ ὅποιοι θέλουν νὰ ὀρίσουν πόθεν καὶ πῶς τὸ νόμιμον τῆς κυριαρχίας. Ἡ γνώμη τους καταπνέει εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, κυριαρχία ἢ ἡγεμονία, εἶναι θεοῦ δικαίου (de droit divine), ἀλλ' ὅχι ὁμῶς καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ κυριάρχου. Ἄν τὸ πρόσωπόν του εἶναι θεοῦ δικαίου εἶναι καθόσον ὅλων τῶν ἀνθρώπων ψυχὴ καὶ πλάσις εἶναι θεοῦ δικαίου. Εἶπαμεν ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶναι τὸ δίκαιον ἐφαρμοσμένον εἰς τὰ ἔθνη μὲ δύναμιν, μὲ βίαν ἢ ἀνάγκη. Ἡ ἀποστολὴ τῆς ἐξουσίας εἶναι νὰ προστατεύῃ ψυχὴν καὶ σῶμα. Ὅθεν νομοθετεῖ νόμους ἀναλόγως περὶ ἀσφαλείας ζωῆς, φωτισμοῦ πνεύματος. Συνδράμει τὴν παιδείαν, διότι τὰ μέλη τῆς κοινωνίας, ὑστερημένα τῶν γνώσεων Θεοῦ, καθηκόντων καὶ δικαιοματίων, ἡ κοινωνία ὑστερημένη ἀπ' αὐτὰ τὰ μαθήματα δὲν ἔχει καμμίαν ἀξίαν. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ κράτους ἐξωτερικῶς εἶναι νὰ ἀσφαλίζει τὴν αὐτονομίαν καὶ τὰ δίκαια τοῦ τόπου, μὲ λόγους καὶ μὲ ἔργα. Ἀφοῦ ἀναφέραμεν τὰ καθήκοντα τοῦ κράτους, ἀναφέραμεν καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτου πρὸς τὸ κράτος, τουτέστι ὅλην τὴν ἐνέργειαν καὶ διανοητικὴν του ἀξίαν, ὑποχρεωμένην εἰς ὑπηρεσίαν αὐτοῦ τοῦ κράτους. Ἄν τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἱερὰ, ἱερὰ εἶναι καὶ τὰ δίκαια τοῦ πολιτεύματος, τῆς κυριαρχικῆς ἐξουσίας. Ἀφοῦ ἐχαρakterίσσαμεν ὅλα τὰ προσόντα τῆς ἀπολύτως νομίμου κυριαρχίας, εἶδαμεν τὴν ἄκραν δυσκολίαν νὰ ἐπιτύχωμεν τοιοῦτον κυριάρχην. Ἀφοῦ εἶπαμεν ὅτι τὸ τέλειον χωρὶς ψεγάδι δὲν εἶναι τοῦ κόσμου τούτου, ἀς μὴν ζητοῦμεν ἀπόλυτον νομιμότητα κυριαρχίας ἀλλὰ σχετικὴν, ὅσον μέρος δηλαδή ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἀπὸ τὸ τέλειον. Ὅθεν καὶ τὸ σχετικὸν τοῦτο εἶναι διαφορετικὸν κατὰ τὰς ἐποχάς, τὰ ἔθνη καὶ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἀπόλυτος κυριάρχης ἂν ὑπῆρχε, δὲν θὰ ἦτον ἀνάγκη νὰ τὸν περιφρουρήσωμεν μὲ ὄρους, διότι θὰ ἦτον ἀντάρκης καὶ ἀναμάρτητος, ἀλλὰ τὴν σχετικῶς νόμιμον κυριαρχίαν, αὐτὴν πρέπει νὰ

περιζώσωμεν με σωτηρίους φραγμούς. Τὰ μέσα ὅπου ὑπαγορεύει ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη διὰ νὰ οἰκοδομήσωμεν, οὕτως εἰπεῖν, τὸν σχετικὸν νόμιμον κυριαρχίαν εἶναι νὰ διαλέγωμεν τοὺς καλοὺς καὶ εἰδήμονας. Καὶ πάλιν ἡ ἐπιστήμη δὺσπιστη πρὸς τὰ ἔθνη τῶν ἀνθρώπων, ὡς πλανώμενα κατὰ τὸν νοῦν καὶ συρόμενα ἀπὸ τὸ πάθος, περιορίζει τὴν ἐξουσίαν με ἔρους καὶ μηχανεῦεται ἀσφάλειαι ἐναντίον κινδύνου καὶ ἔργου παραβιάσεως τῶν ὀρισμένων.

Περὶ τῶν τριῶν τούτων ἔρων, ἐκλογῆς, φραγμῶν καὶ ἀσφαλειῶν θὰ ὁμιλήσωμεν σήμερον.

Εἰς τὴν τετάρτην αὐτὴν παράδοσιν μέλλει νὰ θεωρήσωμεν τοὺς τρεῖς ἔρους τῆς νομίμου κυριαρχίας. Ὅχι ἀπολύτως, ἀλλὰ σχετικῶς πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν ποῖοι εἶναι αὗτοι οἱ ἔροι πρὸς πραγματοποιήσιν τοῦ πολιτικοῦ σκοποῦ. Εἶναι τρεῖς. Πρῶτο : Ἐκλογὴ προσώπου. Δεύτερο : Τὰ ἔρια τῆς ἐξουσίας. Τρίτο : Ἀσφαλιστικὰ τῆς κοινωνίας κατὰ ἐνδεχομένης καταχρηστικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ θὰ μᾶς χρησιμεύει καὶ ὡς προεικόνις μιᾶς ἐθνικῆς Κυβερνήσεως, καίμενον λόγου ἀκολουθῶς διεξοδικότερο.

Περὶ ἐκλογῆς

Δυνάμει τῆς ἐκλογῆς πρέπει νὰ ἀνεβάσωμεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοὺς καλυτέρους τοῦ κράτους, ὅσους ἔχουν νοῦν φωτισμένον καὶ θέλησιν τῆς ψυχῆς ζωηράν πρὸς τὸ καλόν. Ἀποβλέπομεν καὶ εἰς τὰ δύο, ἐπειδὴ ἡ νόησις ἢ πλεον ὑψηλὴ δὲν εἶναι ἀρκετὴ ἀσφάλεια τοῦ δικαίου. Ὡς ἄνεμος βίαιος ἢμπορεῖ ἡ θέλησις νὰ παρασύρει τὸ πνεῦμα, καθὼς καὶ ἡ καλύτερη θέλησις δὲν μᾶς προσφέρει τὰ πιστὰ μὴ συντροφευμένη ἀπὸ ἐπιστήμης.

Περὶ φραγμῶν ἐξουσίας

Περιορίζομεν τὴν ἐξουσίαν με φραγμούς συμβουλευόμενοι ἀπὸ τὴν ἀτέλειαν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀτελὲς τὸν κρεμίζει εἰς τὴν κατάχρησιν καὶ εἰς τὴν φθοράν ὅθεν ἀνάγκη φραγμοῦ. Ὁ χωρισμὸς τῆς ἐξουσίας εἶναι φραγμός, π.χ. ὁ ἡγεμόνας νὰ μὴν εἶναι δικαστής, ὁ δικαστὴς νὰ μὴν ἐνεργεῖ ἔργα ἄλλης δυνάμεως ἐκτελεστικῆς ἢ νομοθετικῆς.

Ὁ τρίτος ἔρος εἶναι οἱ ἀσφάλειαι. Ἐπειδὴ ζοῦμεν εἰς κόσμον μὴ τέλειον πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ χειρότερον, π.χ. με ὅλην τὴν πρὸνοιάν μας καλῆς ἐκλογῆς προσώπων εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἢμπορεῖ καὶ νὰ λανθασθοῦμε. Πρὸς σωτηρίαν τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς κοινωνίας πρέπει νὰ σώζονται προμελετημένα καὶ προσχεδιασμένα νόμιμα μέτρα πρὸς ἀπόδιωξιν τῆς ἀνικανότητος, πρὸς θεραπείαν βλάβης ἀπὸ κακὴν κυβερνητικὴν πορείαν, πρὸς μηδενισμόν βίας ἢ ἀπολυτισμοῦ. Δύο δρόμοι, δύο μέσα μᾶς παρουσιάζονται. Πρῶτο : Ἡ παῦσις ἢ ἀπόλυσις τοῦ ἀναρμοδίου προσώπου καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις κατὰ νόμον, ἐντὸς νόμου.

Εἰς τὰ συνταγματικὰ κράτη πραγματοποιεῖται τὸ πρῶτον, δηλαδὴ παῦσις τοῦ ἀναρμοδίου προσώπου ὡς ἀκολουθῶς. Ὁ Βασιλέας ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαλύσει τὸ νομοθετικὸ σῶμα, ὅταν ἴδῃ πῶς αὐτὸ δὲν ἐκτελεῖ τὸ καλὸ τοῦ τόπου. Ὁμοίως παύει καὶ τοὺς ὑπουργούς. Καὶ οἱ Βουλὲς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ κατηγορήσουν τοὺς ὑπουργούς. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅπου ὑπάρχει νομοθετημένα τὸ ἀμετάβλητο τῶν δικαστῶν, ἡ ἐξουσία ἢμπορεῖ νὰ παύσει τοὺς δικαστὰς κατηγορώντας τους ὡς τοὺς ὑπουργούς.

Εἰς τὸ σύστημα τὸ συνταγματικόν, εἰς τὴν θεωρίαν αὐτὴν τὴν συνταγματικὴν, μένουσιν ἀκλόνητοι, ἀπαραβιάστοι, ὁ Βασιλέας καὶ οἱ ἐκλογεῖς, ἀλλ' οἱ ὑπουργοὶ παύουν. Ὅθεν τοιοῦτοτρόπως καὶ μεταβάλλεται καὶ διορθώνεται ἡ Βασιλικὴ πορεία τοῦ Ἀνωτάτου ἀρχηγοῦ, τοῦ Ἀνακτοῦ, καθὼς καὶ με νέον νόμον ἢμπορεῖ νὰ τροπολογηθεῖ τὸ ἐκλογικὸ σύστημα.

Παῦσις ἢ μεταβολὴ προσώπου, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς σχετικῆς νομίμου κυριαρχίας, γίνεται, ὡς εἶπαμεν.

Μέσα νομίμου ἀντενεργείας ἢ ἀντιπολιτεύσεως, κατὰ κακῶν μέτρων ἢ κακῆς διαθέσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, εἶναι τὰ ἀκόλουθα. Πρὶν ὅμως φανερώσωμεν αὐτὰ χρειάζεται νὰ ἴδωμεν πρῶτα πῶς ἡ ἐξουσία ἢμπορεῖ νὰ παραβιάσει τὸ δίκαιον. ἢμπορεῖ νὰ παραβιάσει τὸ δίκαιον ἡ ἐξουσία, πρῶτον ἂν κάμει κατάχρησιν τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας πρὸς ζημίαν προσώπου καὶ ἰδιοκτησιῶν, δεύτερον ἂν κακομεταχειρισθεῖ τὸν οἰκονομικὸν κλάδον, τρίτον ἂν κάμει χρῆσιν βλαβερῇ τοῦ στρατοῦ, τέταρτον ἂν προσκαλέσει στράτευμα ξένο.

Τὰ νέα συνταγματικά κράτη προλαμβάνουν τὰ ἀτοπήματα τῆς πρώτης κατηγορίας μετὰ τὸ ἀμετάβλητο τῶν δικαστῶν καὶ μετὰ τοὺς ἐνόρκους. Μὲ τὸ ἀμετάβλητο τῆς θέσεώς του ὁ δικαστὴς φυλάττει τὴν ἐλευθερίαν του, δὲν τὸν σέρνει ὁ φόβος τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Οἱ ἐνόρκοι τῆς κοινωνίας εἶναι γέννημα, ὅχι τῆς ἐξουσίας.

Κατ'ἀρχάς τῶν οἰκονομικῶν προλαμβάνεται ἢ διορθώνεται μετὰ τὴν ψηφισμένην ἐτησίως εἰς τὰς Βουλὰς τοῦ προϋπολογισμοῦ, μετὰ τὸν ἀπολογισμὸν, μετὰ τὸ δικαίωμα τῆς κατηγορίας εἰς τὰ δικαστήρια ἐναντίον οἰκονομικῆς ἀρχῆς ἢ ἄλλου, ἂν παρέλαβε φόρον ἄνομον.

Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ τρίτου κακοῦ, τῆς κακομεταχειρίσεως τοῦ στρατοῦ, συντελεῖ ὅτι στρατὸς δὲν συσταίνεται χωρὶς νόμον, ὅτι τὸ χρηματικόν, ἀναγκαῖον πρὸς διατήρησιν τοῦ στρατοῦ, προσδιορίζεται ἀπὸ τὰς Βουλὰς.

Ἀπὸ εἰσβολὴν ξένου στρατεύματος, τέταρτος κίνδυνος, ὡς ἀναφέρουμεν, ἡ κοινωνία ἀσφαλίζεται μετὰ στρατεύματα ἐντόπια καὶ μετὰ τὴν πολιτοφυλακίαν.

Ἀπὸ ὅσα ἐκθέσαμεν ἐννοοῦμεν τὸ πνεῦμα, τὸ ἔργον τὸ ποθούμενον τῆς Συνταγματικῆς Κυβερνήσεως. Εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἓνας μηχανισμός, ὁ ὁποῖος ἀνεβάζει τοὺς ἀρμοδίους, τοὺς ἱκανοὺς εἰς τὴν διοίκησιν. Οἱ διοικηταὶ πρέπει νὰ εἶναι τὰ ὄργανα τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ δικαίου πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους. Ἀντιτάττει ἀντιζύγια ἀόκνως εἰς τὰ ἀδικήματα, εἰς τὰ ἀτοπήματα. Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅμως ὅτι, ἂν τὰ πάθῃ τὰ ἀνθρώπινα εἶναι ἀνώτερα τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τὰ πάθῃ συντρίβουν τὸ καλὸ καὶ τὴν μηχανὴν του. Ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος, ὁ δημοσιογράφος, δὲν ἔχει τί πλέον νὰ προσφέρει. Πετᾷ τὰ ὄπλα του καταμεσῆς τοῦ δρόμου, ὡς ἔκαμε ὁ Σόλων καὶ λέγει, ὡς ὁ ἴδιος : Ὅσο καὶ ἂν ἡμπόρεσα ἐβοήθησα τὴν πατρίδα καὶ τοὺς νόμους, τώρα ρίχνω τὰ ἄρματα.

Ὡμιλήσαμεν, κύριοι, ἕως τώρα περὶ τῆς ἐξουσίας, μετὰ ἓναν τρόπον ἰδανικόν, ἀφηρημένον. Τώρα μέλλει νὰ τὴν ἰδοῦμεν τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν ἐνέργειάν της, εἰς τὴν πρακτικὴν της ζωὴν, καὶ κυρίως τότε ὀνομάζεται Κυβέρνησις.

Τοῦτο θὰ εἶναι τὸ κείμενον τῆς ἐρχομένης Κυριακῆς.

Θὰ ἀναγνώσω σήμερον εἰς τὸ ἀξιότιμον ἀκροατήριον τὴν ἀρχὴν ἑνὸς διαλόγου τοῦ Πλάτωνος, Κρίτων ὀνομάζεται. Συνδέσκει ὁ διάλογος αὐτὸς μετὰ τὰς παραδόσεις μας. Ὁ Σωκράτης εἰς αὐτὸν τὸν διάλογον μᾶς προσφέρει τὸν ἀμεμπτον τύπον τῆς ὑπακοῆς τοῦ πολίτου εἰς τοὺς νόμους, εἰς τὰ θελήματα τοῦ κράτους, καθὼς ἡμποροῦμε νὰ εἰποῦμε ὅτι ὁ παλαιὸς τῶν Ἀθηναίων κυριάρχης, ὁ Κόδρος, προσφέρει τὸ παράδειγμα τῆς θυσίας τοῦ ἡγεμόνος πρὸς σωτηρίαν τῶν πολλῶν ἢ τῆς κοινωνίας.

Πρὶν ἀρχίσω τὸν διάλογον ἀκροασθεῖτε πρῶτα σύντομον προλεγόμενον.

Διηγοῦνται ὅτι λαὸς ἀρχαῖος, πόλεως Ἑλληνικῆς, διέταξε τεχνίτην ἀγαλματοποιὸν νὰ κάμῃ εὐμορφον ἀνδριάντα πρὸς στολισμὸν καὶ δόξαν τῆς πόλεως. Τοῦ ἄφησε ὅμως τὸ ἐλεύθερον τῆς ἐκλογῆς τοῦ προσώπου τοῦ ἀγάλματος. Θέλομεν, τοῦ εἶπαν, ἓνα τῆς τέχνης σου καὶ ἀξίας σου ἀριστούργημα. Ὁ ἀγαλματοποιὸς εἶπε : «Δὲν θὰ σᾶς κάμω ἀθλητὴν Ὀλυμπιονίκην· προτιμῶ τὴν ἀρετὴν τῆς ψυχῆς, ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ σώματος. Δὲν θὰ σᾶς κάμω κανένα τῶν ἐνδόξων ἀρχαίων Τυράννων. Προθυμότερα θὰ σύντριβα τὰς εἰκόνας τους. Δὲν θὰ στήσω τὸ ἀγαλμα εὔτε τοῦ Ἀπόλλωνος, οὔτε τῆς ἀδελφῆς του Ἀρτέμιδος. Οἱ ναοὶ εἶναι γεμάτοι ἀπὸ θεῶν καὶ θεῶν. Δὲν θὰ σᾶς κάμω τὸν ἀνδριάντα ἀνδρὸς ἥρωος πολεμιστοῦ. Χιλιάδες νέοι Ἕλληνες ἀποθνήσκουν κάθε χρόνον εἰς τοὺς πολέμους διὰ τὴν πατρίδα τους». «Τί θὰ κάμεις λοιπόν ;» τὸν διέκοψε ἀνυπομόνως ἐρωτώντας τὸν ὁ λαός. — «Τὸ σπάνιον μ' ἀρέσει, ἀπεκρίθη ὁ ἀγαλματοποιός. Θὰ στήσω τὸ ἀγαλμα ἑνὸς ἀληθινοῦ φιλοσόφου, ὁ ὁποῖος ἤσυχος, ἀτάραχος, χωρὶς παράπονα, χωρὶς νὰ ἀναθεματίζει κανέναν, παίρνει ποτήρι θανάτου ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ φθόνου, τῆς ἀχαριστίας καὶ δεισιδαιμονίας καὶ τὸ πίνει, διὰ νὰ μὴν προσκρούσῃ εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, διὰ νὰ μὴ βλάψῃ τὸ κύρος τους». Εἶπε ὁ ἀγαλματοποιός καὶ ἔκαμε τὸ ἀγαλμα τοῦ Σωκράτους. Τί εἶναι, κύριοι, αὐτὸ τὸ σπάνιοτατον φαινόμενον τοῦ Ἀθηναίου σοφοῦ, τὸν ὁποῖον ἐθαύμασαν καὶ ὑπεραγάπησαν παλαιοὶ καὶ νέοι ἄνδρες τοῦ κόσμου ; Ἀφήνω κατὰ μέρος τὸ φλογερὸν αἶσθημα τῆς καρδίας τοῦ ἀγαλματοποιοῦ. Ἀλλ' ὁ Πλάτωνος δὲν τὸν κηρύττει καὶ ἄριστον ἄνδρα τοῦ καιροῦ του, φρονιμότατον καὶ δικαιοτάτον τῶν ἄλλων ; Ὁ στρατηγὸς Ξενοφῶν, μέγας τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτός, τελειώνει τὴν ἀπολογίαν τοῦ διδασκάλου του λέγοντας : Ἐγὼ συλλογιζόμενος τὴν σοφίαν καὶ γεννασιότητα τοῦ Σω-

κράτους, δὲν δύναμαι νὰ μὴν τὸν ἐνθυμοῦμαι καὶ ἀφοῦ τὸν ἐνθυμηθῶ νὰ μὴν τὸν ἐπαινῶ. Ἄν τάχα ἄλλος ἄνθρωπος συναναστράφηκε μὲ πλεόν ἐνάρετη ψυχὴ ἀπὸ τὴν ἐδικήν του, ἐγὼ τὸν ἄνδρα ἐκαῖνον ἀξιωμακάριστον νομίζω. Καὶ ὁ ἀξιωμακόμενός τοις Ῥόσσης, εἰς τὸν Σωκράτην ἀπόβλεπε ὅταν μᾶς εἶπε, ὡς ἄλλοτε ἀκούσατε ἀπὸ τὰ χεῖλη μου, ὅτι ὁ Χριστιανισμός, ναὶ μὲν ἔφερε εἰς τὸν κόσμον, πλὴν ἡ σοφία τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος προετοίμασε τὰ πνεύματα τῶν ζώντων νὰ δεχθοῦν εἰς τὴν ἀλήθειαν. Θέλω, κύριοι, νὰ στρώσω ὑπ' ἑξῆς σας τὰ ἔργα, νὰ σᾶς φανερώσω τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς τοῦ σοφοῦ Ἀθηναίου. Ἀλλὰ δέομαι νὰ μοῦ χαρίσεται ὅλην σας τὴν συγγνώμην ἀκούοντάς με, διότι ἡ ἰδέα νὰ σᾶς διαβάσω τὸν Κρίτωνα, διάλογος ὁ ὁποῖος προκαλεῖ προειδοποιήσιν τινα περὶ Σωκράτους, ἡ ἰδέα αὕτη μοῦ ἦλθε τὴν περασμένην Κυριακὴν, ἔπειτα ἀπὸ τὴν παράδοσιν χάριν τοῦ ἀξιωματικοῦ βουλευτοῦ κυρίου Κουμουντουράκη, ὁ ὁποῖός μ' ἐπαρξίνησε νὰ ἀναγνώσω τὸ ἀρχαῖον καὶ σήμερον μοῦ ἦλθε εἰς τὸν νοῦν εὐθύς ὁ διάλογος τοῦ Κρίτωνος, τὸν ὁποῖον καὶ ἔχει μεταφρασμένον ὁ μακαρίτης Βηλαρᾶς εἰς τὴν γλώσσαν μας. Φανήτε δίκαιοι λοιπὸν πρὸς ἐμὲ μὲ τὴν συγκατάθεσίν σας. Καιρὸν δὲν εἶχα νὰ ἐπιμεληθῶ καθὼς πρέπει θέμα τόσο σπουδαῖο.

Ὁ Σωκράτης, φίλοι κύριοι ἀκροαταί, ἦτον μία ἐκλεκτὴ, χαριτωμένη καὶ δυνατὴ ψυχὴ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἤθελε τοὺς κακοὺς νὰ τοὺς κάμει καλοὺς καὶ τοὺς καλοὺς καλύτερος. Ἦθελε τὴν τελειοποίησιν τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦς τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων.

Φοβερὸν ἀγῶνα, δύσκαλον ἔργον ἐπῆρε ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος νὰ ἐκτελέσει. Ἦ πλεόν φοβερὰ δυσκολία ἦτον ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἀθηναῖοι δὲν ἦτον Χριστιανοί, ἦτον βουτηγμένοι εἰς τόσας δεισιδαιμονίας θεϊκῆς, σὰν τὸ ψάρι εἰς τὰ βαθύτερα σπήλαια τοῦ Ὠκεανοῦ. Ὁ Σωκράτης τὸ ἤξευρε καὶ μάλιστα πρὸς βεβαίωσίν σας σᾶς ἐνθυμίζω ἕνα ἄλλον διάλογον τοῦ Πλάτωνος, ἔπου ὁ Σωκράτης ἐξετάζει ἂν τὸ ἅγιον, τὸ καλόν, εἶναι καλόν, ἅγιον, διατὶ ἀρέσει εἰς τοὺς θεοὺς ἢ τοὺς ἀρέσει ἐπειδὴ εἶναι ἅγιον καὶ καλόν. Ἄν δεχθοῦμε τὴν πρώτην γνώμην, λέγει, εἶναι τόσοι οἱ θεοί, τόσο διαφέρουν εἰς τὰς γνώμεις τους, πού τῶν ἀδυνάτων νὰ σχηματίσωμεν μίαν καὶ μόνην ἰδέαν ἀληθινὴν τῆς ἀγιοσύνης. Κοντολογίς οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ἦτον τέτοιοι καὶ ὁ Σωκράτης τὸ ἤξευρε, πού ἐκινδύνευε νὰ τοὺς μπάσει εἰς τὸ σπῖτι σου. Πολλοὶ τῶν προγόνων τὸ ἔπαθον. Ἡ κοίτη τους δὲν ἔμεινε ἀμίαντη ἀφοῦ ἐφιλοξένησαν θεοὺς ἢ ἡμιθέους ταξιδιώτας.

Εἶδαμεν τί ἦταν τὸ ποθούμενον καὶ τὸ σκοπούμενον τοῦ Σωκράτους. Ἀναφέραμε καὶ μίαν τῶν μεγαλυτέρων δυσκολιῶν. Ποῖον δρόμον, τί στρατήγημα ἐπῆρε ὁ ἄξιος Ἀθηναῖος καὶ ἔμπειρος στρατηγὸς διὰ νὰ ἡμερώσει, νὰ νικήσει τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ ἀπολαύσει τὸ τέλος του ! Κύριοι ἀκροαταί ! Ὁ πόλεμός του ἦτον πόλεμος θανάτου. Δὲν ἐχωροῦσε συμβιβασμός. Ὁ ἔξοχος νοῦς τοῦ ἀνδρός, φίλος ἀληθείας, ἐσύντριβε ἀπὸ τὰ θεμέλια τὴν παλαιὰν κοινωνίαν. Αὕτη ἔμελλε νὰ πιεῖ τὸ αἷμα του. Οἱ Ἀπόστολοι τελειοποίησαν τὸ ἔργον τοῦ Ἀθηναίου καὶ τὸν ἐγδίκησαν. Ἄς ἰδοῦμεν ἐν τοσούτῳ τὰ ἐπινοήματα τῆς σοφίας του καὶ τῆς καλῆς του καρδίας. Ἀκούσετε, λοιπὸν, ποῖαν μέθοδον ἐκράτει ὁ φιланθρωπότατος τῶν Ἑλλήνων. Ἐβουλίζετο εἰς τὰ ἄδύτα τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἀνέβρινε φέρνοντας δῶρον εἰς τοὺς ἄλλους, θησαυρὸν νέας σοφίας καὶ ἀρετῆς. Ὅ,τι σοφὸν ἦτον εἰς τὸν καιρὸν του, ἐπαινετό, ἱστορικόν, τοῦ ἐγίνετο ἀφορμὴ νὰ μελετᾷ βαθύτερα καὶ νὰ διδάσκηται, καὶ διδασκόμενος ἐδίδασκε τοὺς λοιπούς. Ὅσες ἦτον ἡδοναὶ τοῦ σώματος τὰς ἀπόφευγε, ὡς φεύγει ἄνθρωπος φαρμάκι δένδρογαλιᾶς. Ἦτον δίκαιος, προφυλακτικὸς εἰς τὸ ἔκρον, νὰ μὴν πᾶρει κανενὸς τὸ ἐδικόν του, ἀφιλοκερδὴς πολὺ, ἂν καὶ φτωχός. Ὅθεν οὔτε πληρωμὴν, οὔτε χαρίσματα ἐδέχετο ἀπὸ μαθητὰς του καὶ ἀπὸ φίλους του. Ἐγυμνάζετο εἰς τὰ στρατιωτικά. Ὑπόφερνε δίψα, πείνα, διὰ νὰ χρησιμεύσει στρατιώτης ἔμπειρος εἰς πόλεμον Ἀθηναϊκόν. Τὰς ἀρετὰς τῆς ψυχῆς του ἐδειξε εἰς ὥραν ἀρμοδία. Ἐπαινέθη ἄξιος πολεμιστῆς εἰς τὴν Ποτίδαιαν, εἰς τὴν Ἀμφίπολιν, εἰς τὸ Δῆλιον. Τὸν Ξενοφώντα καὶ Ἀλκιβιάδην, νεωτέρους πολὺ, παιδιὰ του, ἔσωσε εἰς μίαν μάχην. Ἐτύχε δικαστῆς εἰς τὴν δίκην τῶν δέκα στρατηγῶν ἢ ναυάρχων Ἀθηναίων. Ἦτον στρατηγοὶ νικηταί τῶν Σπαρτιατῶν εἰς τὴν ναυμαχίαν τῶν Ἀργινουσῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ συνέβη τρικυμία καὶ οἱ στρατηγοὶ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ θάψουν τοὺς νεκρούς, ὁ λαὸς τοὺς κατηγόρησε καὶ τοὺς δέκα. Οἱ δικασταὶ τοὺς κηταδίκησαν εἰς θάνατον. Ὁ Σωκράτης τοὺς ἀθώωσε. Ἄλλο ἔργον του γενναῖον καὶ φιλόανθρωπον, τὸ ἀκόλουθον. Οἱ τριάντα Τύραννοι στέλλουν πενταμελὴ ἐπιτροπὴν, αὐτὸς ἕνας, εἰς τὴν Σαλαμίνα, νὰ φανεύσουν ἕνα σιγμαντικόν. Ὁ Σωκράτης δὲν ἐπῆγε καὶ ἡ παρακατὴ του θὰ ἦτον θάνατος, ἂν δὲν ἄλλαζε ἐκεῖνες τὰς ἡμέρας ἡ Ὑβρανικὴ Κυβέρνησις τῶν τριάντα.

"Αφησα εἰς τὸ ὕστερον νὰ σᾶς εἰπῶ ποίαν σοφίαν ἐμηχανεύθη πρὸς τὴν ὀρησκαίαν. Ἀκούσετε εἰς τοὺς θεοὺς τῶν Ἑλλήνων ἐπρόσφερεν σέβας καὶ λατρείαν, ἀλλὰ τοὺς ἐδίδε ἄλλην σημασίαν. Τοὺς ἐδίδε τὴν ὀρθὴν σημασίαν θεοτήτων. Ἄφηνε κατὰ μέρος τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Θεοῦ. Ἐπροσκυνοῦσε τὴν προσωποποιουμένην ἀπὸ τοὺς θεοὺς καὶ τὰς θεὰς ἡθικὴν δύναμιν καὶ χάριν. Τοιουτοτρόπως αὐτὸς ἦτον μᾶλλον εἰς τὴν ἀλήθειαν παρὰ οἱ δεισιδαίμονες συμπολίτες του. Ὁ φανατισμὸς ἤμως τὸν ἔσυρε εἰς τὰ δικαστήρια. Ἀλυσοδέθηκε, ἐκαταδικάστηκε, ἐθανατώθηκε ἀπὸ πλειοψηφίαν Ἀθηναίων δικαστῶν. Ἡ ἀπόφασίς του αἰτιολογεῖτο ὅτι δὲν πιστεύει τοὺς θεοὺς καὶ διαφθείρει τοὺς νέους. Ὁ φθόνος τῶν φθονερῶν τὸν ἔφαγε, ἐπειδὴ εἰς τοὺς ὕστερους καιροὺς πολλοὶ νέοι, πολλοὶ ἐπίσημοι Ἀθηναῖοι, μαγευμένοι ἀπὸ τὴν ἀρετὴν του καὶ ἀπὸ τὴν χάριν τῆς ὁμιλίας του τὸν λάτρευαν. Τέλος ὅταν ἦτον εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ἔμελλε νὰ πιεῖ τὸ κώνειον, ὁ Κρίτων, εὐκατάστατος Ἀθηναῖος καὶ φίλος του, τὸν παρακινεῖ νὰ φύγει. Δὲν θέλει νὰ φύγει. Ἀντιβαίνει ἡ φυγὴ του εἰς τὸ σχέδιον τῆς ἀρετῆς του. Εἶναι νόμος τῆς πατρίδος, λέγει, ὀρθὸς νόμος νὰ ἐκτελεῖται μία ἀπόφασις. Χρέος του νὰ συνδράμῃ τὸν νόμον, ὅχι νὰ τὸν ἀδυνατίσῃ, νὰ τὸν μηδενίσῃ μὲ τὴν φυγὴν του. Καὶ δὲν ἔφυγε καὶ ἀπέθανε μάρτυς ἀληθείας καὶ πιστὸς εἰς νόμον σωτήριον.

Διὰ νὰ ἐννοήσετε τὸν διάλογον τοῦ Κρίτωνος, ποὺ θὰ διαβάσουμε, θὰ σᾶς εἰπῶ καὶ τὰ ἀκόλουθα. Ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασις συνέπεσε μὲ τὴν ἡμέραν, ποὺ ἐμίσησε διὰ τὴν Δῆλον ἡ τριήρης τοῦ Θησέως, κατὰ πάτριον παλαιὸν ἔθιμον, τὸ πλοῖο δηλαδὴ, μὲ τὸ ὅποιον ὁ Θησεὺς ἐπώθηκε ἀπὸ τὴν Κρήτη. Ἄν δὲν ἐπέστρεφε εἰς Ἀθήνας τὸ πλοῖον ἀπὸ τὴν Δῆλον δὲν ἐκτελεῖτο εἰς τὴν πόλιν ποινὴ θανάτου.

Σᾶς ἀναγινώσκω τὴν μετάφρασιν τοῦ Βηλαρᾶ. Ἀλλαξά διαβάζοντας κανένα ἰδιωματισμὸν Ἰωαννινικόν. Μὴν παραξενευθῆτε ἂν ἀκούσετε θειαμένομε ἀντὶ τοῦ θαυμάζομε, λυγδερὴ γῆ ἀντὶ τοῦ παχειὰ γῆ. Ἄς κάρουμε, καθὼς μᾶς εἶπε προχθὲς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὁ ἀξιότιμος κύριος Κουμανούδης, ὅτι οἱ Συρακούσιοι εὐχαριστιοῦνται εἰς τοὺς ἀτυκισμοὺς τοῦ Αἰσχύλου, καθὼς βέβαια καὶ ἄλλοι Ἕλληνες μὴ Σικελιώται θὰ ἐνοστιμαῖοντο τοὺς ἰδιωματισμοὺς τοῦ Θεοκρίτου καὶ τοῦ Βίωνος.

Τὸ αὐγοῦλάτο τὸ ἀθηναϊκόν, κύριοι ἀκροαταί, εἶναι καλόν. Ἀλλὰ τάχα καὶ τὸ μωσχάτο τὸ ἀνατολίτικον καὶ ἡ σουλτανίνα τῆς Σμύρνης δὲν ἀρέσουν; Ὅποιος ἀπὸ μᾶς κερδίσει εἰς τὸ λαχεῖον τὸ περιβόλι τοῦ κυρίου Ράλλης βουλευτοῦ, θὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξίαν τῆς σουλτανίνας. Τὴν φράσιν τοῦ Βηλαρᾶ γευτήτε τὴν σήμεραν ὡς εὐμορφῇ, γλωρῇ σουλτανίνα, γλυκὸ σταφύλι χωρὶς κουκούτσι.

Ε'

Τὸ περιεχόμενον τῆς ὑστερινῆς παραδόσεως ἦτον ἡ μελέτη τῶν στοιχείων ἥσα μορφώνουν τὴν σχετικῶς νόμιμον κυριαρχίαν.

Κατορθώνεται τὸ σκοπούμενον τῆς νομίμου κυριαρχίας, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Συνταγματικοῦ δικαίου, ὡς ἀκολούθως :

1α : Μὲ τὴν πρέπουσαν ἐκλογὴν τῶν προσώπων.

2α : Περιορίζοντες τὴν ἐξουσίαν, θέτοντες εἰς αὐτὴν ὅρους, φραγμοὺς.

3α : Νομοθετοῦντες ἀσφαλείας τινὰς πρὸς ἀποφυγὴν κινδύνου ἢ ἔργου καταχρηστικῆς Κυβερνήσεως.

Παρακαλῶ τὸ ἀκροατήριόν μου νὰ μοῦ συγχωρήσῃ, πρὶν ἀρχίσω τὴν σημερινὴν παράδοσιν, νὰ δείξω τὸ χρήσιμον τοῦ ὀρισμοῦ τῆς κυριαρχίας, κατὰ τὴν ἐννοιαν τοῦ νομοδιδασκάλου ποὺ ἀκολουθοῦμεν καὶ ὡς τὴν ἀναφέραμεν εἰς τὴν προπερασμένην ὁμιλίαν μας. Ἡ παρατήρησίς μου εἶναι πολλὰ ἀπλή καὶ παρακαλῶ τοὺς γεροντοτέρους νὰ μὲ συγχωρήσουν νὰ τὴν κάμω χάριν τῶν νεωτέρων. Ὁ ὀρισμὸς μας τῆς κυριαρχίας κυρίως δὲν εἶναι οὔτε κυριαρχία τοῦ λαοῦ, οὔτε *droit divine*, τὸ ἐκ Θεοῦ δίκαιον, ἀποκλειστικῶς εἰς μίαν ἢ ἄλλην οἰκογένειαν θνητῶν.

Ἐθέσαμεν ἀρχὴν κυριαρχικὴν τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἡ ἡθικὴ δύναμις εἶναι στοιχεῖον αἰώνιον, ἀκαταμάχητον κυριαρχίας. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἦταν εἰς τὸ κεφάλαιον δέκατον τρίτον τῆς ἐπιστολῆς του πρὸς Ῥωμαίους λέγει, πᾶσα ἐξουσία ἀπὸ τὸν Θεὸν εἶναι, τὴν ὁσίαν, τὴν ἡθικὴν ἐξουσίαν, ποὺ ἐννοοῦμεν, περιγράφει, ὅχι ἄλλην. Στοχασθῆτε πόσον αὐτὴ ἡ ἀρχὴ ἔρχεται εἰς βοήθειαν πνεύματος καλοῦ Ἑλληνικῆς πολιτικῆς. Φεύγομε τὴν δημοκρατικὴν θεωρίαν τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, φεύγομεν τὸν ὀρισμὸν τῶν ἀπολυτοφρόνων περὶ θεῶν οἰκογενειῶν. Ὁ Ἕλληνας πολιτικός,

ἀφοῦ ἔχει αὐτὴν τὴν ἀρχὴν δὲν εἶναι ὑποπτος εἰς τὴν Βασιλείαν, διότι μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι δημοκόπος· εἶναι ἐκτὸς ὑποψίας. Οὔτε καὶ εἰς τὸν λαὸν εἶναι ὑποπτος, διότι μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ τὴν πολιτικὴν εἶναι ἀνώτερος τῆς ὑποψίας ὡς αἰχμαλώτου τῆς Βασιλείας ἢ ἂν θέλετε καὶ αὐλοδοῦλου. Μεταξὺ λαῶν καὶ βασιλείων, γενικῶς ὁμιλοῦντες, ὑπάρχει φυσικὴ ἀντιζηλία. Εἶναι εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ἡ βασιλεία εἶναι συγκεντρωμένη δυνάμις, σωρὸς σμικτῶν· ὁ λαὸς σωρὸς σκόρπιος. Εἶναι λοιπὸν ἀντίθετα στοιχεῖα καὶ διαμαχόμενα, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τοὺς διατύπωσιν. Ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος ἀκόλουθος τῆς ἀρχῆς τῆς κυριαρχίας, καθὼς ἀναφέραμε, ἢ μπορεῖ ἥσυχά, ἀκίνδυνα, μὲ κοινὴν ὠφέλειαν νὰ τιμονεύσῃ τὸ πλοιαρίο τοῦ μεταξὺ λαοῦ καὶ Βασιλείας, ἐπαινεμένος καὶ εὐάρεστος εἰς τὴν Βασιλείαν καὶ εἰς τὸ ἔθνος. Ὅποιος μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ, μὲ τὴν ἀρετὴν τοῦ, σέρνει ὠφέλεια ἀπὸ τὰ περιστατικὰ τοῦ καιροῦ τοῦ καὶ τοῦ τόπου τοῦ, καὶ δὲν σκιαμαχεῖ εἰς μυθιστορήματα πολιτικά, εἶναι ἄριστος πολιτικός. Ποῦ ἀκριβῶς, ἢ μπορεῖ νὰ μὲ ἐρωτήσῃ κανένας, ποῦ ἔχει σταθερὸ θεμέλιο, κύρος, ἢ θεωρία τῆς κυριαρχίας, ὡς τὴν ἀναφέραμε; Εἰς δύο μεγάλα πράγματα, κύριοι ἀκροαταί: Εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον.

Ἐθέσασμεν ἀρχὴν κυριαρχικὴν τὸν ὀρθὸν λόγον. Τὸ ἐκ Θεοῦ δίκαιον μεταδίδει τὸ πάνσοφον, τὸ ἀλάνθαστον τοῦ Δημιουργοῦ τοῦ παντὸς εἰς τὴν ἀτέλειαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀτέλεια ἀναρμοδίως γενομένη τελειότης, καὶ ἄπειρος τελειότης, καταντᾷ, κατὰ γενικὸν κανόνα, εἰς τυραννίαν, νὰ ὑπακούει τις εἰς τὸ παράλογον ὡς νὰ ἦτον ὀρθόν.

Ἡ κυριαρχία τοῦ λαοῦ δίδει εἰς τὸν ἀριθμὸν, εἰς τοὺς περισσοτέρους, τὸ κύρος—ἀντὶ τοῦ ἔθνους παίρνει ἓνα μέρος τοῦ ἔθνους, ἀληθινὰ μεγαλύτερον. Ἀλλὰ ἡ πλειοψηφία μεταβλητὴ· ἡ κοινωνία κινδυνεύει νὰ πέσῃ εἰς ἀναρχίαν, νὰ μείνῃ χωρὶς μέτρον ὁ ρυθμὸς, ἢ κίνησις τῆς.

Ἀλλὰ καμμία ἀπὸ τὰς δύο θεωρίας δὲν λέγει τί περιέχει ἡ κυριαρχία, ποίαν χρῆσιν ἔχει, ποῦ σκοπεύει, πόθεν ὁδηγεῖται καὶ τί χρεωστεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ.

Ἡ κυριαρχία τοῦ λόγου ἔχει τὸ προτέρημα νὰ φωτίζει τὰ χρέη τοῦ κυριάρχου, νὰ δίδει τέλος καὶ μέτρον θεάρεστον τῆς ἐξουσίας του, ἀδιαφόρως πᾶσις ἱστορικῶς ἐνεργεῖ τὴν κυριαρχίαν. Δείχνει τὴν ἐσωτερικὴν πηγὴν τῆς νομιμότητος τῆς κυριαρχίας καὶ ὑπερασπίζεται τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τὸν ἀπολυτισμὸν (sic) τῆς αὐθαρεσίας, ἀπὸ τὸ βίαιον, ἀπὸ τὸ ἄδικον, εἴτε ἐνός, εἴτε περισσοτέρων.

Μεταβαίνομεν εἰς τὴν σημερινὴν μας παράδοσιν.

Ἀφοῦ ὁμιλήσαμεν περὶ τῆς ἐξουσίας μὲ ἓνα τρόπον ἀφηρημένον, θὰ φανερώσωμεν τώρα τοὺς θεμελιώδεις κανόνας τῆς ἐνεργείας τῆς, θὰ ἰδοῦμεν τὰς βάσεις καὶ τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα ἔλκον. Ὅταν θεωροῦμεν τὴν κοινωνικὴν ἐξουσίαν εἰς ἐνέργειαν κυρίως, τὴν λέγομεν *κυβέρνησις*. Ἀλλοτε καλοῦμεν καὶ *κυβέρνησιν* ἓναν κλάδον ἰδιαίτερον τῆς ἐξουσίας, τὴν ἐκτελεστικὴν καὶ διοικητικὴν δυνάμιν. Ἡ κυβέρνησις γενικῶς θεωρουμένη εἶναι ἡ ἐξουσία, ἡ ὁποία ἐντὸς τῶν ὅρων καὶ κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς κοινωνικῆς τάξεως δηλοποιεῖ τὸ δίκαιον, τὸν νόμον καὶ βιάζει εἰς τὴν ἐκτέλεσίν του. Εἰς πᾶσαν κυβέρνησιν ὑπάρχουν δύο δυνάμεις, δύο στοιχεῖα χωριστά. Ὑπάρχει μία δυνάμις ἠθικὴ καὶ μία δυνάμις ὕλική. Ὑπάρχει τὸ στοιχεῖον τῆς διασκέψεως καὶ τὸ στοιχεῖον τῆς ἐκτελέσεως. Ὑπάρχει θέλησις καὶ πράξις. Ὡς παραδείγματος χάριν ὅταν θέλει ἓνα κράτος νὰ πλάσῃ στρατεύμα ἐξετάζει ἂν εἶναι ἀναγκαῖον καὶ ἂν δύναται νὰ κρατήσῃ στρατεύμα· ἀκολούθως καλεῖ τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς ὑποχρεώνει νὰ καταγραφῶν. Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία εἶναι δυνάμεις χωριστὴ ἢ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην, ὅχι κατ' ἀρέσκειαν ἀλλὰ κατὰ φύσιν.

Ἡ νομοθετικὴ δυνάμις δηλοποιεῖ τὸν νόμον· τοῦτο εἶναι τὸ ἔργον τῆς. Λέγομεν ὅτι δηλοποιεῖ τὸν νόμον καὶ δὲν τὸν πλάθει αὐτὴ. Ὁ νόμος δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ἢ φανέρωσις τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ ὠφελίμου πρὸς χρῆσιν καὶ ὑπηρεσίαν τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Ἐνὰ εἶναι τὸ δίκαιον. Τοῦ μόνου αὐτοῦ δικαίου διερμηνέας γίνεται ὁ νόμος. Τὸ δίκαιον προϋπάρχει τοῦ νομοθέτου. Ὁ νόμος τοῦ τὰ πραγματοποιεῖ εἰς τὴν κοινωνίαν.

Ἡ θεωρία τοῦ Ρόσση, ποὺ ἀναφέραμεν, ἔχει τὴν ἄκραν ἀξίαν ὅτι δίκαιον καὶ νόμος πηγάζουν ἀπὸ τὰ ἅδυστα τοῦ λόγου, τοῦ θείου λόγου, ὅχι ἀπὸ τὰ θελήματα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ νομοθετικὸν ἔργον ἔχει ἀξίαν ἢ παραξίαν καθόσον συμφωνεῖ ἢ διαφωνεῖ μὲ τὴν πηγὴν τοῦ ἢ τὴν ἀρχὴν τοῦ.

Φωτίζει τὴν ιδέαν τοῦ Ρόσση ὁ ἀκόλουθος διάλογος μεταξὺ Ἀντιγόνης καὶ Κρέοντος, εἰς μίαν τραγωδίαν τοῦ Σοφοκλέους. Ἡ Ἀντιγόνη ἔθαψε τὸν φονευμένον ἀδελφόν τῆς Πολυνείκην ἐναντίον ρητοῦ νόμου τῆς ἐξουσίας. Τὴν ἐρωτᾷ ὁ Κρέων:— Δὲν ἐγνώριζες τὸν νόμον;— Τὸν ἐγνώριζα, λέ-

γει ἡ Ἀντιγόνη, ἦτον δημοσιευμένος. — Πῶς λοιπὸν τὸν πρήκουςας ; - Ἐπειδὴ, τοῦ ἀπεκρίθη ἡ Ἀντιγόνη, ἐπειδὴ ἡ θεία δικαιοσύνη ποτὲ δὲν ἤμπορουσε νὰ ὑπαγορεύσει παρόμοιον νόμον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε νὰ ἐμποδίσουν μίαν ἀδελφὴν ἀπὸ τὸ νὰ θάψῃ τὸν ἀταφὸν ἀδελφὸν τῆς. Προτίμησα τὸ δίκαιον τοῦ Θεοῦ παρὰ τὸν ἀνθρώπινον νόμον.

Ἡ Ἀντιγόνη δικαίως ἐλέγχει τὸν Κρέοντα, ὅτι ὁ νόμος του δὲν εἶχε θεμέλιον πρωτότυπον, τὸν ἄγραφον νόμον τοῦ Θεοῦ.

Ἰσως τὸ παράδειγμα τῆς Ἀντιγόνης δίνει ἀφορμὴ εἰς ἓνα ἄλλο ζήτημα, ὅτι δηλαδὴ τὸ δίκαιον μάχεται μὲ τὸ δίκαιον, διότι ὁ Κρέων ὡς ἀρχηγὸς τοῦ κράτους, εἶχε καταδικάσει τὸν Πολυνείκην, ὡς προδότην, νὰ μείνῃ ἀταφος, διότι εἶχε ὀδηγήσει ἐναντίον τῆς πατρίδος στράτευμα ξένον· ἀλλ' ἡ ἀδελφικὴ ψυχὴ πάλιν τῆς Ἀντιγόνης ἔφορτα εἰς τέτοιαν καταδίκην τοῦ ἀδελφοῦ τῆς.

Ἡ μάχη τοῦ δικαίου μὲ τὸ δίκαιον εἶναι τραγικώτατη, κεντᾷ τὴν συμπάθειαν, τὸ ἔλεος, διότι καὶ τὰ δύο εἶναι δικαιολογημένα· ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ἔχουν ἄδικο. Ὅχι ὅτι τὸ αἰώνιον δίκαιον ἔχει αὐτὸ ἄδικο ποτέ, ἀλλ' ἡ Ἀντιγόνη δὲν δικαιολογεῖται αὐτὴ νὰ τὸ πραγματοποιήσῃ εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ τὸ κράτος, τὸ πολίτευμα. Ἀλλέως νομοθέτης θὰ ἦτον ὁ καθεὶς. Ἡ Ἀντιγόνη λοιπὸν εἶχε ἄδικο, κατὰ τὴν μορφήν, νὰ εἰποῦμεν, κατ' οὐσίαν εἶχε δίκαιον. Ὁ Κρέων εἶχε, ὡς νομοθέτης ἢ ὡς κυβέρνησις, δίκαιον κατὰ τὴν μορφήν, νὰ τιμωρήσῃ τὸν προδότην, ἀλλ' ἄδικο, κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀρνούμενος θρησκευτικὸν ἐνταφιασμὸν εἰς τὸν Πολυνείκην, ἐξακολουθώντας τὴν ἐκδίκησίν του πέραν τοῦ κόσμου τούτου, ὅταν ἀρχίζει ἡ δικαιοδοσία ἄλλου Ἀνωτέρου Νομοθέτου καὶ Κριτοῦ. (Ἡ τραγωδία τιμωρεῖ καὶ τοὺς δύο κατὰ τὸ μέρος τῆς ἀδικίας, τὴν ὁποίαν ἔχουν).

Ἀς ἐπαναλάβωμεν πάλιν ὅ,τι εἴπαμεν πρὶν νὰ ἀναφέρωμεν τὸ παράδειγμα τῆς Ἀντιγόνης.

Τὸ δίκαιον προϋπάρχει τοῦ νόμου καὶ ὁ νομοθέτης μὲ τὸ ἔργον του ἐφαρμόζει τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν δικαιοσύνην εἰς τὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις. Ὅταν ὁ νόμος ὑποχρεώνει τὸν ἀγοραστὴν νὰ πληρώσῃ τὸ ἀγορασμένον πράγμα εἶναι παράλογον νὰ εἰποῦμεν ὅτι ἡ ὑποχρέωσις τῆς πληρωμῆς γεννᾶται ἐπειδὴ τὸ εἶπε ὁ νόμος καὶ ὄχι ὅτι προϋπάρχει τοῦ νόμου ἡ ὑποχρέωσις τῆς πληρωμῆς. Προϋπάρχει ἀνεξαρτήτως τοῦ γραπτοῦ νόμου. Ὁ γραπτὸς νόμος τὸ δηλοποιεῖ, δίδει καὶ δικαίωμα εἰς ἀγωγὴν δικαστικὴν χάριν τῆς συνδρομῆς, τὴν ὁποίαν ἡ ἐξουσία πρέπει νὰ δίδει εἰς τὸ δίκαιον. Τοιοῦτοτρόπως ἡ νομοθεσία δηλοποιεῖ τὸ δίκαιον, τὸ προστατεύει καὶ τὸ στερεώνει. Ὁ γραπτὸς νόμος εἶναι λοιπὸν νόμιμος ὅταν ἐφαρμόζει νόμον ἠθικὸν ἢ δίκαιον ἐντὸς τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Ὁ θετικὸς¹ νόμος πρέπει νὰ εἶναι μεστὸς τῶν ἀρχῶν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ δικαίου. Τὸ ἄδικο εἶναι ἀνομον.

Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία πραγματοποιεῖ τὴν προστασίαν, τὴν ὁποίαν ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ὑποσχέθη εἰς τὸν νόμον. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία δὲν ἐνεργεῖ πάντοτε καὶ ὡς ἐξουσία, κάποτε ἐνεργεῖ καὶ ὡς ἄτομον μερικόν. Π.χ., ἓνα κράτος ἀναγκάζεται νὰ πωλεμήσῃ μὲ ἄλλο κράτος. Ὁ στρατὸς ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ ἀγορὰ διαφόρων πραγμάτων. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία παρουσιάζεται ὡς ἓνας ἀγοραστής. Ἡ σχέσις αὐτῆς μὲ τοὺς πωλητὰς εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως, καθὼς ἐνὸς ἰδιώτου μὲ ἓνα σιτοπώλην.

Ἄν γεννηθοῦν διαφοραὶ μεταξὺ τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν ἰδιωτῶν, ἡ ἐξουσία δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι δικαστὴς τῆς ἰδίας τῆς ὑποθέσεως. Χρειάζεται δικαστικὴ ἐξουσία. Τρίτη πράξις, ἡ ὁποία διαφέρει ἀπὸ τὰς ἄλλας δύο, δηλαδὴ τῆς νομοθετήσεως καὶ τῆς ἐκτελέσεως· ὁ νόμος ἐλάλησε περὶ γενικοῦ τινος πράγματος, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ μάθωμεν ποῖα ἡ ἰδιαιτέρα περίστασις, τὴν ὁποίαν προνόησεν ὁ νόμος. Τὸ νὰ κρίνεις καὶ νὰ ἀποφασίσῃς εἶναι τὸ νὰ παραβάσῃς τὸ ἰδιαίτερον περιστατικὸν μὲ τὴν θεμένην ἀπὸ τὸν νόμον ἀρχήν. Ὁ δικαστὴς δὲν διατάττει τὴν κοινωνίαν, διατάττει τὰ ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται ἐνώπιόν του διὰ ἓνα ἰδιαίτερον περιστατικόν. Ἡ διὰκρισις, ὁ χωρισμὸς τῶν τριῶν ἐξουσιῶν (νομοθετικῆς, ἐκτελεστικῆς, δικαστικῆς) δὲν εἶναι ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι· ἐνυπάρχει εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων.

Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία κάμνει νέους νόμους ἢ τροπολογεῖ τοὺς παλαιούς. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἐφαρμόζει τὸν νόμον, τοῦ δίδει δύναμιν. Ἔχομεν λοιπὸν ἓνα μέσον νὰ διακρίνωμεν τὴν χωριστὴν φύσιν τῆς νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ἐννοοῦμεν φανερὰ ὅτι ἡ δευτέρα δὲν ἀρχίζει τίποτε αὐτὴ, ἀλλὰ ἐφαρμόζει. Μόνον εἰς μερικὰς ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, ἔχει ὅπως οὖν

1. Ἀντί : τεθειμένος.

δύναμιν νομοθετικήν, νὰ κάμναι κανονισμούς ἢ διατάγματα. Π.χ. ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία δὲν ἔχει δίκαιον νὰ στρατολογήσῃ χωρὶς νόμον, ἀλλὰ ἀφοῦ προηγηθεῖ ὁ νόμος ἔχει δικαίωμα νὰ κανονίσῃ καὶ νὰ διατάξῃ πῶς θὰ τακτοποιηθεῖ, θὰ ὀργανισθεῖ ὁ στρατός, κτλ.

Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία δὲν ἐκτελεῖ, δηλοποιεῖ τὸ δίκαιον· ἀλλὰ μόνον εἰς ἓνα περιστατικὸν χαρακτηρισμένον, ἰδιαίτερον. Διατάττει, ἀλλὰ μόνον πρόσωπα ὀρισμένα. Τὰ ὅσα εἶπαμεν ἕως τώρα χαρακτηρίζουν τὴν ἰδιαιτέραν φύσιν τῶν στοιχείων τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας, ἐν καιρῷ θέλει σύρμεν τὰ ἀναγκαῖα συμπεράσματα.

Τὰ κυβερνητικὰ συστήματα, τὰ πολιτεύματα, ἔλαβον διάφορα ὀνόματα : ὄνομα μοναρχίας, ἀριστοκρατίας, δημοκρατίας. Δὲν φωτίζεται, καθὼς πρέπει, μὲ αὐτὰ τὰ ὀνόματα ἡ οὐσία τῶν πολιτευμάτων. Ἡ λέξις ἀριστοκρατία, μοναρχία, ἀναφέρονται εἰς ἓνα περιστατικὸ ὕλικόν, ἂν δηλαδὴ ἓνας ἢ πολλοὶ διοικοῦν τὸ κράτος. Μία δημοκρατία μὲ μίαν πενταμελῆ ἐπιτροπὴν, ὡς τὸ *Diré-ctoire* τῆς Γαλλίας πρὶν τοῦ πρώτου Ναπολέοντος, ἤμπορεῖ νὰ διοικεῖται μοναρχικῶς, καθὼς τὸ δημοκρατικὸν κράτος τῆς Ἀμερικῆς ἤμπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μοναρχία μὲ βασιλέα μὴ διαδοχικόν. Πῶς ὁ Ρόσσης ὀρίζει φιλοσοφικότερα τὸ ὄνομα καὶ τὴν φύσιν κυβερνήσεων καὶ πολιτευμάτων, εἰς τὴν ἀκόλουθον παράδοσιν θέλει τὸ πρᾶγμα τευθοῦμεν. Ἄς τελειώσωμεν τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Πλατωνικοῦ διαλόγου.

Προχωρῶ εἰς τὸν διάλογον λέγοντάς σας τὴν ἐννοίαν πιστὰ διὰ νὰ τὸν κοντίνουμ ἐλίγον. Ἀφήσαμε, κύριοι, τὸν Κρίτωνα, ὁποῦ προσπαθοῦσε νὰ πείσῃ τὸν Σωκράτη νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν φυλακὴν : — Δὲν ἔχομεν καιρὸ νὰ χάνομε, τοῦ ἔλεγε· ἡ φυγὴ σου πρέπει νὰ γίνῃ ἀπόψε. — Φίλε, Κρίτων, τοῦ λέγει ὁ Σωκράτης, ἡ προθυμία σου ἂν ἔχει κάποιον δίκαιον ἀξίζει, εἰδεμένη, ἔσο μεγαλύτερη, πόσω χειρότερα. Πάντοτε εἰς τὴν ζωὴν μου δὲν καταπειθόμουν παρὰ εἰς τὸ δίκαιον καὶ τώρα, ἂν καὶ μοῦ ἦλθε ἡ δυστυχία αὐτὴ τῆς καταδίκης, δὲν θὰ ἀλλάξω...

Ὁ Σωκράτης, εἰς τὴν ἐρωταπόκρισίν του μὲ τὸν Κρίτωνα, τοῦ θέτει αὐτὴν τὴν ἀρχήν, ὅτι εἰς τὰ ἔργα μας πρέπει νὰ ἀκούωμεν τὴν γνώμην τῶν δικαιοτέρων, τῶν φρονιμοτέρων, ἐκαίνων ποῦ καταλαβαίνουν, ὡς λέγει ὁ διάλογος. Καθὼς ὁ ἀσθενὴς δὲν ἀκούει τὴν γνώμην τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τοῦ ἱατροῦ. Ἄν δὲν ἀκούσῃ τὴν γνώμην τοῦ ἱατροῦ, τί παθαίνει ὁ ἄρρωστος ; Κινδυνεύει τὸ σῶμα του. Ὁμοίως ὅποιος δὲν ἀκολουθεῖ ὁρθὴν συμβουλὴν, γνώμην δικαιοσύνης, ζημιώνει τὴν ψυχὴν του, πράγμα καὶ πολὺ πολυτιμότερον ἀπὸ τὸ κορμί. Ὁ Σωκράτης ἐξακολουθεῖ καὶ ἀποδείχνει εἰς τὸν Κρίτωνα, ὅτι ἡ γνώμη τῶν καλῶν, τὸ συμφέρον τῆς ψυχῆς εἶναι νὰ μὴν ἀδικοῦμε ἐξάπαντος ποτέ, οὔτε εἰς καμμίαν ποτὲ περίστασιν. Αὐτὰ τὰ ὁμολογήσαμε, Κρίτων, εἰς ὅλην μας τὴν ζωὴν, καὶ τώρα ἄλλα νὰ φρονοῦμε, ἄλλα νὰ λέγομε, δὲν θὰ διαφέρουμε ἀπὸ τὰ παιδιὰ. Φεύγοντας, Κρίτων, ἀπὸ ἐδῶ, χωρὶς ἄδειαν τῆς πολιτείας, τάχα δὲν κάνομε κακόν, ἄδικον μεγάλο, ἐκεῖ μάλιστα ποῦ δὲν πρέπει μὲ τὴν ὁλότητα νὰ φανοῦμε βλαβεροί, ἢ τάχα ἡ φυγὴ μας οὔτε κακτοποιεῖ, οὔτε ζημιώνει ; Τί λές Κρίτων ;

Προχωρῶ μὲ τὴν μετάφρασιν τοῦ μακαρίτου Βηλαρᾶ.

Ἀφοῦ, κύριοι ἀκροαταί, ἀναγνώσαμεν τὸν διάλογον τοῦ Κρίτωνος, βλέπετε εἰς τὸ καθαρὸ γραμμένη μίαν συμμαχίαν, τῆς ὁποίας εἶχατε τὸ προαίσθημα, ἀλλὰ δὲν εἶχατε ἴσως τὴν βεβαιότητα, τὴν συμμαχίαν μεταξὺ Ἰεροσολύμων καὶ Ἀθηναίων. Συμμαχία ὅχι γραμμένη εἰς πλάκας μαρμάρου, ὅχι εἰς τὰ ἀρχεῖα ἐνὸς ἢ ἄλλου ἔθνους, ἀλλὰ μὲ πνευματικὰ γράμματα γραμμένη εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Δικαιολογητικὰ ἱστορικὰ τῆς συμμαχίας αὐτῆς σᾶς φέρνω τοὺς πρώτους ἀγίους πατέρας τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἦτον φιλόσοφοι Ἕλληνας, πρὶν λάμψῃ τὸ πρῶτον τοὺς ἀπὸ τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου, πρὶν εἰς τὴν ἄκρην τῆς οἰκουμένης κηρύξουν τὴν νέαν διδασκαλίαν τῆς Χριστιανικῆς σωτηρίας. Ὅλη ἡ ἐκλεκτὴ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων γνωρίζει τὸ γνήσιον τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπὸ τὸν ἑβδομηνταετῆ γέροντα, ὁ ὁποῖος μὲ βλέμμα ἀτάραχον ἐπῆρε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ φθόνου καὶ τῆς ἀχαριστίας ποτῆρι θανάτου καὶ ἤπιε. Μόλις τὸ σῶμα του εἶχε σκεπασθεῖ ἀπὸ τὸ χῶμα τῆς γῆς καὶ οἱ συμπολίτες του μετανόησαν καὶ τοῦ ἔστησαν ναοὺς καὶ ἀνδριάντας.

Ὁ αὐτοὺς δεσμός, τὰ ἄρθρα τῆς παντοτινῆς συμμαχίας μεταξὺ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ πίστεως τῶν Χριστιανῶν εἶναι, ὅτι ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ ὑπερέχει τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ ἐγκλήματος, ὅτι τὸ καθήκον, ἡ τάξις, πρωτεύουν εἰς τὴν ἀταξίαν καὶ εἰς τὴν ἀπολυσίαν, ὅτι ἡ ζωὴ, τὸ σῶμα, πρέπει νὰ εἶναι ὡς στρατιώτης φιλοκίνδυνος, πρόθυμος εἰς τὰ φρονήματα τοῦ πνεύματος, εἰς τὰ

Θελήματα τῆς ψυχῆς. "Όταν, κύριοι ἀκροαταί, τὸ ἔθνος μας, ἡμεῖς, οἱ ἀπόγονοί μας, προχωρήσουν περισσότερον εἰς ἐπιστήμην, εἰς χριστιανικὰς ἀρετάς, θὰ ἐκτιμῆσουμε καλότερα τὴν ἀξίαν τῆς σοφίας τῶν προγόνων καὶ τὴν χάριν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ ἀμαθὴς ζεῖ εἰς τὰ σκοτάδια καὶ ὁ σαρκικὸς ἄνθρωπος, ὁ αἰχμάλωτος τῶν παθῶν του, δὲν ἐννοεῖ τὰ θεῖα ἔργα τῶν Ἀποστόλων. Μιμούμενοι αὐτοὺς, ζώντας μὲ ἀγιοσύνην, καὶ τὸν Χριστιανισμὸν ἐννοοῦμεν καὶ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος, τιμημένο ἀπὸ τὰ τέκνα τῆς, ζεῖ εἰς ἀθανάσιαν ἀρετῆς.

Σήμερον ὁκτώ, κύριοι ἀκροαταί, παρακαλῶ μὴν ἔλθετε. Ἄς ἀναβάλωμεν τὴν παράδοσίν μας διὰ σήμερον δεκαπέντε. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔλεγα ὅτι σᾶς περιμένω, ἤξεύρω ὅτι δὲν θὰ ἔλθετε. Καὶ τὸ αἶτιον φανερό, ἐπειδὴ θὰ πᾶτε ἢ νὰ εἰπῶ καλότερα θὰ πᾶμε εἰς τὴν πανήγυριν τῆς Πεντέλης. Δὲν ἀποτρέπω κανέναν, μάλιστα τὸν παρακινῶ νὰ πάγει. Εἶναι, κύριοι 4-5 ἔτη, δὲν ἐνθυμοῦμαι σωστά, μέ τινὰς τῶν ἀξιοτίμων ἀκροατῶν μου ἔντεσα ¹ εἰς τὴν πανήγυριν τῆς Πεντέλης. Τοὺς παρακαλῶ νὰ ἐνθυμηθοῦν πόσον γλυκὰ καὶ εὐμορφα ἐπεράσαμεν τὲς νύχτας εἰς τὰ δένδρα τοῦ Μαρουσιοῦ εἰς φαγοπότι, μουσικὴ καὶ χοροὺς. Ἀλλὰ πόσον διαφέρει ἡ σημερινὴ περίστασις τοῦ καιροῦ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης.

Σάλπισμα πολέμου δὲν ἤχολογοῦσε τότε εἰς τὴν ἀκοήν μας. Λάμψιν ἀρμάτων ἐτείμων διὰ πόλεμον δὲν ἔβλεπαν οἱ ὀφθαλμοί μας. Θέλω, κύριοι, νὰ σᾶς ἀναίξω, κατὰ τὴν ἀδυναμίαν μου, τὸ ὠροσκόπιον τοῦ μέλλοντος. Μὴν λάβετε ἀπέχθειαν νὰ μὲ ἀκούσετε. Ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ σᾶς εἰπῶ ἐνύπνια εἰς ἐξυπνὴν ὥραν. Ἡξεύρετε, κύριοι, ποῖος εἶναι ὁ κίνδυνος τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, ἀπὸ τὰ παρχπόταμα τοῦ Δουνάβεως ἕως εἰς τὰ παραθαλάσσια τοῦ Ἰονίου; Ἡξεύρετε ποῖος; Καὶ ἀναβολὴ κινδύνου δὲν εἶναι ἐξορκισμὸς, οὔτε μηδενισμὸς κινδύνων. Κίνδυνος φοβίζει καὶ λάβετε εἰς σκέψιν, μὲ τὴν ἀράδα, τὴν περιπλοκὴν τῶν συμφερόντων καὶ θελήσεων τῶν μεγάλων ἐπικρατειῶν τῆς ἡμέρας μας. Κίνδυνος μέγας εἶναι μήπως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γῆν σωρευθοῦν, ὡς εἰς ἁλὸν αἱματηρὸν πολέμου, τὰ πολεμικά, τὰ τρομακτικά, τὰ πολιτισμένα ἔθνη τῆς Εὐρώπης. Ἡ τύχη τῆς Ἰταλίας ἄς μᾶς φωτίσει, ποῦ καταντοῦν ἔθνη ἐπαινεμένα, ὅταν γίνεται τὸ χῶμα τῆς πατρίδος τους, ἃς εἰπουῦμε καὶ ἀπὸ ἀγνωσιᾶ τους, γίνεται φωλιὰ καὶ στρατόπεδο ξένων στρατευμάτων. Ἡ Ἰταλία ἐχρησίμευε διὰ σειρὰν αἰώνων πεδίου μάχης μεταξὺ Γερμανῶν, Ἰσπανίας καὶ Γαλλίας. Θὰ μοῦ εἰπῆτε, κύριοι ἀκροαταί, μᾶς λές τὸ κακό, πὲς μας καὶ τὴν θεραπείαν, προφῆτη πολεμικῆς ἀνεμοζάλης. Νὰ τὴν εἰπῶ καὶ ἂν τὴν μαντεύετε ἀφήσετε νὰ τὴν πρωτοειπῶ ἐγώ. Ἡ θεραπεία νὰ προλάβωμεν, ἐννοῶ, πολλῶν εἰδῶν κινδύνους, στέκει εἰς τὸ χέρι τῶν ἀκροατῶν μου. Ἄν πηγαίνοντας εἰς τὴν Πεντέλη κάμουμε δύο πράγματα ποὺ θὰ σᾶς εἰπῶ, ἂν ἀφιερωθῆτε εἰς τοὺς στοχασμοὺς ποὺ θὰ σᾶς ἐξηγήσω. Συλλογισθῆτε ὅτι σήμερον ὁκτώ καὶ τὴν Δευτέρα εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἑορτὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ πανήγυρις τοῦ Πνεύματος, ὅταν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἰς μίαν αἵθουσα, ὄχι πλατύτερη ἀπὸ αὐτήν, ἐκατέβη καὶ ἐφώτισε ἅπλους ἄνδρας, ἀλλὰ γενναίους καὶ μεστοὺς πίστεως. Ἀξιολογοῦν καὶ εὐγνώμονες εἰς τὰ χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἅπλωσαν τὴν δύναμίν τους, τὰ θαύματά τους ἕως εἰς τὰ πέρατα τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Οὔτε ἔπαυσε, οὔτε παύει ποτὲ νὰ θαυματοουργεῖ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Τὴν χάριν του ἃς ἐπικαλεσθοῦμε. Τὸ μυστήριον τοῦ πατριωτισμοῦ μας φωστήρας, ὁδηγός, τί πρέπει νὰ δεηθοῦμεν ἀπὸ τὴν χάριν του εἰς τὴν πανήγυριν τοῦ Βουνοῦ.

Ἀπερνῶ εἰς τὴν δευτέραν ἀγαθοπραγίαν, διὰ νὰ ἐξοφλήσω τὴν ὑπόσχεσίν μου ὅλη. Πρῶτῃ πρῶτῃ νὰ ξεκινήσουμε τὴν Τρίτην ἀπὸ τὸ μοναστήρι, μισῆς ὥρας διάστημα, καὶ νὰ πᾶμε εἰς τὰ μάρμαρα, εἰς τὴν πελεκανιὰ τῶν μαρμάρων τῆς Πεντέλης. Ὅταν, σὺν Θεῷ, ἐκεῖ φθάσωμε, ἤξεύρετε ποιὰ μελέτη, ποιὸς στοχασμὸς νὰ μᾶς κυριεύσει; Ὅτι πατοῦμε τὴν ἐνδοξὴν πατρίδα τόσων ἀγαλμάτων περιφήμων ἀνδρῶν, σοφῶν, στρατηγῶν, ἡρώων. Ἀμέτρητα εἶναι ἕσα ἀγάλματα ἐγέννησε τὸ Βουνὸ ἐκεῖνο, μὰ τὴν ἀλήθειαν, θαρρῶ πὼς εἶναι τόσα, τόσα καὶ εἰς τὰ μουσεῖα τῆς Εὐρώπης εἶδα, ποὺ ἡ γραμμὴ τους ἤμποροῦσε ἀπὸ ἐδῶ νὰ φθάσει ἕως εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ παρέκει ἀκόμη. Φίλοι, κύριοι ἀκροαταί, νὰ ἐξωντάνευαν ἐκεῖνα τὰ ἀναίσθητα ἀγάλματα, τόσοι σοφοί, τόσοι ἥρωες καὶ νὰ ἤρχοντο πρὸς βοήθειαν τῆς ἀδυναμίας τῶν ἀπογόνων των.

Εἰς τί ἀποβλέπει, ἀκροαταί, τὸ προσκύνημά μας, νὰ εἰπῶ οὕτως, εἰς τὰ μάρμαρα τοῦ Βουνοῦ, εἰς τὸν πλαστοουργὸν πηλὸν τῶν Ἑλληνικῶν ἀγαλμάτων; Κύριοι! Ὅποιος θαυμάζει τοὺς μεγάλους ἄνδρας γίνεται καὶ αὐτὸς μέγας. Νὰ θαυμάζεις καὶ νὰ ἀγαπᾷς καὶ τὰ ἔργα τους, καὶ τὴν

1. Ἐντοχὰ, βρέθηκα ἐκ συμπτώσεως. Τὸ ρ. ντένω. Λέγεται στὴ Ζάκυνθο.

γῆν ποὺ ἐπάτησαν, καὶ τὰ μάρμαρα ποὺ εἰκόνισαν τὸ θεῖον τους πρόσωπον. Ἄν φθάσει ἡ φυλὴ μας μεγάλους ἀνδρας νὰ ἀναστήσει φεύγει ὁ φόβος τῶν κινδύνων, φεύγουν οἱ κίνδυνοι ὅσοι ροβερίζουν τὴν πατρίδα μας, ὡς προείπαμε, φεύγουν διὰ παντός, ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα, τὸ ὕψος τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἀνδρεία ἀσφαλίζουν, σώζουν καὶ δοξολογοῦν τὰ ἔθνη.

Ἄς πᾶμε λοιπὸν σήμερον δικτῶ εἰς τὴν Πεντέλη, ἐπειδὴ θὰ ὠφεληθῶμε περισσότερον παρὰ νὰ σμιξοῦμε ἐδῶ.

ΣΤ'

Ἄς ἀπεράσωμεν εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ Ρόσση. Ἀφοῦ ἐχαρακτηρίσαμεν εἰς τὴν τελευταίαν παράδοσιν, πῶς τέλος πάντων ἐνεργεῖ ἡ Κυβέρνησις, πῶς ἡ ἀποστολὴ μιᾶς κυβερνήσεως εἶναι νὰ νομοθετεῖ, νὰ ἐκτελεῖ καὶ νὰ δικάζει καὶ εἴπαμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν τριῶν τούτων δυνάμεων, σήμερον θὰ ὁμιλήσωμεν ποῖα καὶ πόσα εἶδη πολιτευμάτων καὶ κυβερνήσεων εἶναι. Εἴπαμε ὅτι ὁ Ρόσσης δὲν διαιρεῖ τὰ πολιτεύματα εἰς μοναρχικά, δημοκρατικά καὶ ἀριστοκρατικά, ἀλλὰ δίδει ἓναν ὀρισμὸν τῶν κυβερνήσεων, ὁ ὁποῖος θὰ σᾶς φανεῖ καὶ φυσικότερος καὶ φιλοσοφικότερος καὶ περικτικότερος. Ἴδου λοιπὸν τί μᾶς διδάσκει.

Ἐμποροῦμεν, λέγει, νὰ διαιρέσωμεν τὰ πολιτεύματα διττῶς κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τους μορφήν καὶ κατὰ τὸ οὐσιῶδες σκοπούμενον τοῦ πολιτεύματος. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον διαιροῦνται εἰς ἀπλὰ πολιτεύματα καὶ σύνθετα. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον, δηλαδὴ κατὰ τὸν κυβερνητικὸν τους σκοπὸν, εἰς κυβερνήσιν ἐθνικὴν ἢ κυβερνήσιν προνομίων.

Τῆς πρώτης διαιρέσεως, δηλαδὴ τῶν ἀπλῶν, ἃς δώσωμεν διὰ παράδειγμα τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν. Ὅταν οἱ τρεῖς δυνάμεις, νομοθετικὴ, ἐκτελεστικὴ καὶ δικαστικὴ, συγχωνεύονται εἰς ἓνα πρόσωπο καὶ ἰδού ἡ ἄκρα ἀπλότης τῆς κυβερνήσεως. Ὁ ἀνώτατος ἄρχων, ὁ Βασιλεὺς, καθήμενος εἰς τὴν σκιὰν γηραιοῦ δέντρου, ὡς ὁ παλαιὸς Λουδοβίκος τῆς Γαλλίας, δικάζει ἢ συμβιβάζει ἢ τιμωρεῖ τοὺς ὑπηκόους του.

Τῆς συνθέτου κυβερνήσεως ἃς ἀναφέρωμεν πρὸς παράδειγμα τὴν συνταγματικὴν κυβερνήσιν, ὅπου ἡ διαίρεσις, ὁ χωρισμὸς τῶν τριῶν δυνάμεων, προκαλεῖ καὶ θέλει πολλαπλασιασμὸν ὀργάνων κυβερνητικῶν καὶ τέχνην μεγάλην πρὸς συμβιβασμὸν καὶ ἁρμονίαν τῶν διαφόρων αὐτῶν ὀργάνων, καὶ πρὸς ἀπόλαυσιν τοῦ διοικητικοῦ σκοποῦ. Ὅθεν φανερὸν τὸ σύνθετον εἶδος τοῦ πολιτεύματος.

Αὐτὰ ἀρκοῦν διὰ τὴν ἐξήγησιν ἀπλῶν καὶ συνθέτων κυβερνήσεων. Ἄς λαλήσωμεν πλατύτερα διὰ τὰ ἐθνικὰ πολιτεύματα καὶ διὰ τὰ πολιτεύματα προνομίων.

Τέλος τῶν ἐθνικῶν πολιτευμάτων εἶναι νὰ δηλοποιοῦν τὸν νόμον καὶ νὰ τὸν ἐνεργοῦν χάριν τοῦ συμφέροντος ὅλων τῶν πολιτῶν. Πολιτεύματα λοιπὸν θεμελιωμένα εἰς τὴν ἰσονομίαν.

Κυβέρνησις ἢ πολιτεῦμα προνομίου εἶναι τὸ μὴ θεμελιωμένο εἰς τὴν ἰσονομίαν, ἀλλὰ εἰς τὸ ἄνισον τῶν ὑπηκόων ἐνώπιον τοῦ νόμου.

Ἄς ὁμιλήσωμεν σήμερον διὰ τὰς προνομιοῦχους κυβερνήσεις. Εἰς τὰς ἀκολουθοῦσας παραδόσεις θέλομεν ὁμιλήσει διὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐθνικῶν κυβερνήσεων ἢ πολιτευμάτων ἰσονομίας.

Κυβέρνησις καθαρὰ προνομιοῦχος ὑποθέτει ὅτι ὑπάρχει εἰς τὸ ἔθνος δουλικὸς ἀριθμὸς ἢ ὁμὰς ἀνθρώπων ἀφιερωμένων πρὸς χρῆσιν καὶ κατάχρησιν τῶν ἄλλων.

Ἑπάρχει δουλεία πολιτικὴ καὶ δουλεία οἰκιακὴ, καθαυτὸ σιλαβιὰ ἢ οἰκιακὴ δουλεία. Ἡ πολιτικὴ δουλεία εἶναι ὅταν ἓνα μέρος τοῦ ἔθνους, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἰκανότης αὐτοῦ, ὥστε-ρεῖται παντὸς πολιτικοῦ δικαιώματος, δὲν ἔχει ἀσφαλείας τῆς ἐλευθερίας του, τῆς ἰδιοκτησίας του, ὡς πρὸς τὸ κυριαρχικὸν ἄλλο μέρος τοῦ ἔθνους. Ἡ οἰκιακὴ, ὅταν ἄνθρωπος θεωρεῖ τὸν ἄλλον ἄνθρωπον ὡς ὑλικὸν πράγμα, ὡς ἐπιπλὸν τῆς οἰκίας, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ εἶδος τῆς οἰκιακῆς δουλείας, ἢ ὁποία ἐπιβαρύνει σήμερον εἰς τὴν Ἀμερικὴν τοὺς μαύρους. Τοῦτο τὸ δεύτερον εἶδος τῆς δουλείας εἶναι ἀπανθρωπότατον.

Τὸ σύνταγμα μας τὸ Ἑλληνικὸ ἀναγνωρίζει τὴν ἁμεσον ἐλευθερίαν τοῦ δούλου, τοῦ ἐξωθεν ἐλθόντος.

Εἰς τὴν πολιτικὴν δουλείαν ὑπάρχει ἄρνησις πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἡ βελτίωσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀργὸν πράγμα, ἀλλ' ὅχι ἀδύνατον. Εἰς τοὺς κατακτημένους τόπους ἀπὸ τὴν Ρώμην ὑπῆρχε πολιτικὴ δουλεία. Οἱ ἐπαρχίαι δὲν ὑπηρέτουν τὸ ἄτομον τοῦ Ρωμαίου, ἀλλὰ τὸ Ρωμαῖ-

κόν κράτος. "Όταν οί ἀπὸ βορρᾶ βάρβαροι κατέστρεψαν τὸ κράτος τοῦτο καθυπέβαλαν τοὺς κατοίκους εἰς πολιτικὴν δουλείαν. Οἱ Ὀθωμανοί, κατακτηταὶ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, καθυπέβαλον τοὺς κατοίκους εἰς τὸν δεσποτισμὸν τῆς Ἑπικρατείας, ὅχι λιανικῶς (en detail), εἰς τὴν τυραννίαν καθενὸς τῶν Ὀθωμανῶν. Θὰ ἐπανέλθωμεν νὰ ὁμιλήσωμεν πλατύτερα διὰ τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς δουλείας.

Ἄς ἱστορήσωμεν τώρα ἐν συντομίᾳ τοὺς διαφόρους τύπους, ποὺ ἔλαβε ἡ οἰκιακὴ δουλεία, ἀρχίζοντας παλαιόθεν.

Ἡ πρώτη περίοδος τελειώνει μὲ τὴν πτώσιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἡ δευτέρα ἀρχίζει εἰς τὸν μέσον αἰῶνα, μὲ τὸ σύστημα κυρίως τοῦ φεουδαλισμοῦ. Ἡ τρίτη περίοδος εἶναι ἡ δουλεία τῶν μαύρων ἀνθρώπων εἰς τὰς ἀποικίας τῆς Ἀμερικῆς.

Εἰς τὴν πρώτην περίοδον ἡ δουλεία ἦτον πανταχοῦ παραδεδεγμένη, ὥστε πολλοὶ τῶν ἀρχαίων καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι ἐπῆραν τὸ πρᾶγμα ποὺ ἐβλεπαν γενικῶς ἐγκατεστημένο ὡς ἔργον λόγου καὶ ὡς δίκαιον.

Ἡ ἐξουσία κυρίου ἢ δεσπότητος ἦτο νομίμως ἀναγνωρισμένη. Ὁ δοῦλος ἦτον εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ δεσπότητος του. Ὁ δοῦλος δὲν ἦτον ἄνθρωπος, δὲν εἶχε προσωπικότητα, ἀτομικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ ἐργασία του ἦτον πρὸς ἀποκλειστικὴν ὠφέλειαν τοῦ κυρίου του. Ὁ δοῦλος ἦτον ἓνα ἐργαλεῖον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἰδιοκτῆτου. Οἱ Ρωμαῖοι τὸν ἔλεγον res πράγμα· οἱ Ἕλληνες, σῶμα, ὕλη, δηλαδή χωρὶς ψυχήν.

Εἰς τὴν δευτέραν περίοδον, εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ φεουδαλισμοῦ, ὁ σκλάβος ἐκαλυπτερευσε. Δὲν ἐπωλεῖτο λιανικῶς, ἀλλὰ ἤμποροῦσε νὰ πωληθεῖ μὲ ὅλον τὸ κτῆμα δι' αὐτὸ τοὺς ἔλεγον καὶ serfs de la glebe δοῦλοι τῆς γῆς. Ἐνα μέρος τῶν κόπων των ἀφῆνετο εἰς αὐτούς. Ἡ κατάστασις τῶν δούλων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἦτον πλέον ἀναπαυτικὴ παρὰ τὴν Ἑλληνορωμαϊκὴν. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε ἀρχίσει νὰ ἡμερώνει τὰ ἥθη τῶν βαρβάρων.

Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ὁ δοῦλος δὲν ἀνήκει πλέον εἰς τὸ γένος τοῦ κυρίου του, ἐπειδὴ εἶναι μαῦρος κατὰ τὴν ὥσιν, -- τρομερὴ διαφορά ! Βασιλεύει ἡ ἀριστοκρατία τοῦ δέρματος. Ἡ συνήθειά μας νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὴν λευκότητα τοῦ δέρματος τὸ ὠραῖον, μᾶς φέρει εἰς τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποδίδωμεν τὴν ἰδέαν τῆς ἀσχημάδας εἰς τὸ ἐναντίον αὐτῆς χρῶμα, δηλαδή εἰς τὸ μαῦρο. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἰδέαν νὰ ἀπεράσει τίς ἀπὸ τὴν ἀπέχθειαν εἰς τὴν καταφρόνησιν, τὸ διάστημα εἶναι σύντομον. Τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων οὕτως κραίνει. Νοῦς πολὺ φωτισμένος εἶναι ἀνώτερος τούτων τῶν προλήψεων. Ὁ μαῦρος, ἔμπορεῖ κανεὶς νὰ εἰπεῖ, ὅτι εἶναι μιὰ καλπουζανιά τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ καθένας σας ὅς σῦρει τὰς συνεπείας ποῖα τυραννία βαραίνει αὐτοὺς τοὺς δυστυχεῖς ἀνθρώπους. Αὐτὸ τὸ σύστημα, πρὸς τιμὴν τῆς ἐποχῆς μας, πολεμεῖται ὅλως δυνάμεσι ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν.

Ἄς περάσωμεν τώρα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς πολιτικῆς δουλείας. Μέσον αὐτῆς εἶναι ἡ κατάκτησις, κατάκτησις ἔθνους ἀπὸ ἄλλο ἔθνος πολεμικότερον. Πῶς ἀκολουθεῖ ἡ κατάκτησις αὐτὴ καὶ ποῖα τὰ ἀποτελέσματά της, ἡ ἀκόλουθη παράδοσις θέλει μᾶς φανερώσει. Δὲν ἀρχίζω σήμερον τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς δουλείας, διὰ νὰ μὴν διακόψω τόσον σπουδαῖον καὶ ζωντανὸν ἀντικείμενον, καὶ εἰς τὴν ἐρχομένην παράδοσιν θέλει τὸ ἀρχίσωμεν καὶ θέλει τὸ τελειώσωμεν. Ὅσοι εὐαρεστοῦνται εἰς αὐτὴν τὴν παράδοσιν τοῦ Ρόσση παρακαλῶ νὰ μὴν λείψουν τὴν ἐρχομένην Κυριακὴν, εἰς τὰς 10 ἀκριβῶς, διότι τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι μεγάλης βαρύτητος εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον.

Ἄς ἀνακεφαλαιώσωμεν τὰ ἔσα εἶπαμεν σήμερον. Διαιρέσαμε τὰ πολιτεύματα εἰς ἀπλᾶ καὶ σύνθετα. Τὰ ἀπλᾶ, ὅταν ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, ἐκτελεστικὴ, δικαστικὴ, συγκεντρώνονται εἰς ἓνα πρόσωπον ἢ εἰς πολλὰ καὶ εἰς τὴν μοναρχίαν, δημοκρατίαν καὶ ἀριστοκρατίαν, χωρὶς χωρισμὸν δυνάμεως. Ἐδώσαμεν ὡς παράδειγμα τὸν μοναρχικὸν τύπον, ποὺ εἶναι ὁ ἀπλούστερος τῶν ἀπλῶν πολιτευμάτων ἢ κυβερνήσεων.

Σύνθετα πολιτεύματα εἶναι ὅταν πολλαπλασιάζονται τὰ κυβερνητικὰ ὄργανα, χάριν τοῦ χωρισμοῦ τῶν τριῶν δυνάμεων, καὶ ἐδώσαμεν χάριν παραδείγματος τὸν πλέον σύνθετον γνωστὸν κυβερνητικὸν τύπον, δηλαδή τὸν συνταγματικόν. Ἐδιαιρέσαμεν ἀκόμη τὰ πολιτεύματα εἰς πολιτεύματα ἰσονομίας ἢ ἐθνικὰ καὶ εἰς πολίτευμα προνομίων. Τὸ πρῶτον ὅταν ὑπηρετεῖ ἐξίσου τὸ καλὸ ὅλων χωρὶς ἐξαίρεσιν, τὸ δεύτερον ὅταν ὑπάρχουν προνόμια μιᾶς τάξεως ὡς πρὸς ἄλλην τάξιν τοῦ κράτους· ὑπρέτης κυρίως τὸ δεύτερον τοῦτο πολίτευμα τῆς προτιμημένης τάξεως.

Ἀρχίσωμεν νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ τὰς προνομιούχους κυβερνήσεις καὶ ὁμιλήσωμεν διὰ τὴν οἰκιακὴν δουλείαν, ποὺ χαρακτηρίζει τὸ εἶδος τοῦτο τῶν κυβερνήσεων.

Τὴν ἐρχομένην Κυριακὴν θὰ ῥημιλήσωμεν διὰ τὴν πολιτικὴν δουλείαν, ἄλλο μεγάλο χαρακτη-
ριστικὸ τῶν προνομιοῦχων κυβερνήσεων.

Ἀφοῦ τελειώσωμεν καὶ τὴν ἐκθεσιν τούτῃν τῆς πολιτικῆς δουλείας θὰ ῥημιλήσωμεν διὰ τὰς
ἐθνικὰς κυβερνήσεις ἢ κυβερνήσεις ἰσονόμους, ἔπειτα θὰ ἀναλύσωμεν μίαν πρὸς μίαν τὰς τρεῖς δυνά-
μεις, ὡς εἰς τὸν πρόλογόν μου ἐξεκαθάρισα.

Ζ'

Εἰς τὴν περασμένην παράδοσιν ἐδώσαμεν τὸν ὅρισμόν τῶν πολιτευμάτων εἰς ἀπλᾶ καὶ σύνθετα
καὶ εἰς πολιτεύματα ἰσονομίας καὶ προνομίων. Ὁρίσαμε ποιά εἶναι τὰ ἀπλᾶ : Ἐκεῖνα ὅπου δὲν
ὑπάρχει διαίρεσις τῶν τριῶν δυνάμεων. Σύνθετα, ἐκεῖνα ὅπου ὑπάρχει ἡ διαίρεσις τῶν τριῶν ду-
νάμεων, εἰς πρόσωπα χωριστά. Τὰ ἐθνικὰ πολιτεύματα ἢ ἰσονομίας εἶναι ὅσα εἰς τὴν ἰσονομίαν στη-
ρίζονται τὰ προνομιοῦχα ὅσα εἰς τὸ ἄνισον τῶν κατοίκων. Ἐξηγήσαμεν τῆς πρώτης κατηγορίας
τὰ πολιτεύματα, τὰ ἀπλᾶ καὶ τὰ σύνθετα. Ἰστορήσαμεν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προνομιοῦχων κυ-
βερνήσεων. Πύραμεν ὅτι εἶναι δύο : Οἰκιακὴ δουλεία καὶ πολιτικὴ. Περὶ τοῦ πρώτου μόνον χα-
ρακτηριστικοῦ ῥημιλήσαμεν. Εἶδαμεν ὅτι ἔχει τρεῖς περιόδους ἢ πρώτη, τῆς ἐποχῆς τῶν Ἑλλη-
νορωμαίων, ἢ δεύτερη τοῦ μεσαιῶνος, ἢ τρίτη τῆς ἡμέρας μας, δηλαδή τῆς δουλείας τῶν μαύρων.
Σήμερον θὰ ῥημιλήσωμεν περὶ τῆς πολιτικῆς δουλείας, ποίας καὶ πόσας διατυπώσεις ἔχει ἡ πολι-
τικὴ δουλεία.

Ἐνα ἔθνος νικημένο καὶ κατακτημένο ἀπὸ ἄλλο δυνατότερο χάνει τὰ πολιτικά του δικαιώ-
ματα καὶ δουλεύει τὰ θελήματα τοῦ κατακτητοῦ του. Τοῦτο λέγεται πολιτικὴ δουλεία. Παραδεί-
γματα μᾶς προσφέρει ἡ Ἱστορία πολλά. Χάριν λόγου αὐτὴ ἦτον ἡ τύχη τῶν περισσοτέρων λαῶν,
νικημένων ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Παράδειγμα ἀρμόδιο εἶναι καὶ ἡ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων, κυ-
ριευμένων ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Ἐφύλαξαν οἱ νικημένοι καὶ γλώσσαν καὶ θρησκείαν, ἀλλ' ἦτον
ὑστερημένοι οὐσιωδῶς πολιτικῆς ὑπάρξεως, ἰσότητος πολιτικῆς μὲ τοὺς κατακτητὰς καὶ κυριάρ-
χας. Δευτέρα μορφή¹ πολιτικῆς δουλοσύνης εἶναι ὅταν μία τάξις τῆς κοινωνίας εἶναι κυρίαρχος,
προνομιοῦχος, ὡς πρὸς τὸν ἐπίλοιπον λαόν. Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς κυριότητος εἶχον οἱ ἀριστοκράται
τῆς Βενετίας, τάξις εὐγενῶν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ὑπὸ ἡγεσίαν λαὸς ἀπὸ τὸ ἄλλο. Εἰς τὸ βασίλειον
τοῦ Πάπα τὰ πολιτικὰ δικαιώματα ἦτον καὶ εἶναι σχεδὸν τώρα πάλιν ὅλα τῆς τάξεως τῶν ἱερω-
μένων. Ὁ ὀργανισμὸς ὁ πολιτικὸς τοῦ Παπικοῦ κράτους εἶχε ἀλλάξει μὲ τὸ σύνταγμα, ποὺ ἔδωκε
ὁ Πάπας τὸ ἔτος 1847, κατὰ μεγάλην παρακίνησιν τοῦ μακαρίτου Ρόσση, τότε πρέσβευς τοῦ βα-
σιλέως Φιλίππου εἰς τὴν Ρώμην. Ὁ Ρόσσης ἔπεισε τὸν Πάπα ὅτι ὁ πολιτισμὸς τοῦ κόσμου ἀναγ-
κάζει ὥστε τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο νὰ λάβει μετοχὴν εἰς τὴν κυβέρνησιν, μόνον μέσον δικαιοσύνης καὶ
καλυτερεύσεως τοῦ κράτους. Ἡ δημοκρατικὴ φατρία, ξένη σοφῆς μελέτης καὶ γνώσεως τῆς πο-
λιτικῆς καταστάσεως τῆς Εὐρώπης, τὴν ὁποίαν γινώσκιν εἶχε ὁ Ρόσσης, ὁ ὁποῖος ἀγωνίζετο ὅχι διὰ
τὸ ἀπόλυτον καλὸν ἀλλὰ διὰ τὸ δυνάμινο νὰ γένει, ἡ δημοκρατικὴ φατρία καὶ τὸν Ρόσση κατέ-
στρεψε καὶ τὸ Σύνταγμα, καὶ ἡ Παπικὴ ἐξουσία ἔπεσε εἰς τὰ πρῶτα γνωστὰ παραλογήματα.

Τρίτη διατύπωσις πολιτικῆς δουλοσύνης εἶναι ὅταν μία οἰκογένεια ὑφίσταται εἰς τὸ ἄκρον τῆς
ἐξουσίας καὶ τὸ ἔθνος ὅλο εἶναι βοσκή τῶν ὀρέξεών της. Τὸ κράτος, ἔλεγε ὁ Λουδοβίκος δέκα-
τος τέταρτος, εἶμαι ἐγώ. «I' etat c' est moi». Καὶ ἔπραττε αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοί του συμφώ-
νως μὲ αὐτὴν τὴν ἀρχήν. Ὁ ἀτυχὴς, ἄκακος Λουδοβίκος δέκατος ἕκτος, ἐκληρονόμησε εὐθύνην
καὶ τιμωρίαν πολλῶν παραλογιῶν καὶ ἁμαρτημάτων τῶν πατέρων του. Νομικοὶ ἄνδρες καὶ θεολό-
γοι εἶχαν σχηματίσει τὴν θεωρίαν τοῦ θείου δικαίου, ὅτι δηλαδή ὁ κυρίαρχος εἶναι ἄνωθεν ἐκ Θεοῦ,
ἀπόλυτος, ἀνεύθυνος νὰ μεταχειρίζεται ὅπως θέλει τοὺς ὑπηκόους του καὶ τὸ ἔχει τους. Ἡ παι-
δεία, ἡ ἀλήθεια καὶ ὁ πολιτισμὸς ἤρχισαν ἀπὸ τὸν περασμένον αἰῶνα νὰ μεταβάλλουν τὸ πνεῦμα
τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἰδίων ἡγέμόνων, ὥστε ὅταν ἤθελαν τι νὰ πράξουν ἔβαναν ἐμπρὸς τὰ θεῖα τους
δικαιώματα, ἀλλὰ διὰ τὴν εὐνομίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ λαοῦ.

Ἀφοῦ, κύριοι, ἐκθέσαμεν τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προνομιοῦχων κυβερνήσεων, ἐρωτοῦμεν ποίαν
ἀξίαν, ποίαν νομιμότητα ἔχουν εἰς τὸ ζῦγι τῆς ἐπιστήμης αὐτὰ τὰ πολιτεύματα; Λύεται, κύριοι,

1. Γράφει καὶ διατύπωσης ὅπως καὶ τύπος, ἀναζητώντας ὁ ἴδιος τὴν καταλληλότερην λέξιν.

τὸ ζήτημά μας, ἡ ἐρώτησις, με ὅσα εἶπαμε ἀρχύτερα, ὅταν ἱστορήσαμεν τὰ προσόντα, τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς νομίμου κυριαρχίας. Ὁμολογήσαμε ὅτι σκοπὸς κυριαρχίας, κυβερνήσεως, εἶναι, πρέπει νὰ εἶναι, ἡ βοήθεια, ἡ ὑπεράσπισις τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Ἐδείξαμε πῶς πραγματοποιεῖται ἡ ἀσφάλεια με τὸ μέσον τῆς ἐκλογῆς, με τὰ ὅρια τῆς ἐξουσίας καὶ με ἄλλα μέτρα προφυλακτικά, ἀσφαλιστικά, ἐναντίον ἐνδεχομένου κινδύνου κακῆς κυβερνήσεως.

Αὐτὰ ὅλα λείπουν ἀπὸ τὰ πολιτεύματα τοῦ προνομίου. Ὅθεν, φανερὸν πῶς καὶ τὸ εἶδος τῶν πολιτευμάτων δὲν ἔμπορεῖ νὰ σύρει τὸν ἔπαινον τῆς ἐπιστήμης. Αὐτὰ τὰ πολιτεύματα θεωροῦνται ἄδικοι, διότι ἀντιπράττουν εἰς τὰ τέλη τῆς θείας προνοίας, τὴν κοινωνικὴν τελειότητα τοῦ ἀνθρώπου, μέσον, ὄργανον εὐδαιμονίας εἰς τοῦτον τὸν κόσμον καὶ μακαριότητος εἰς τὸν ἄλλον, εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν. Ἐνθυμηθῆτε τὰ ὅσα ἀποδείξαμεν εἰς τὴν πρώτην καὶ δευτέραν παράδοσιν.

Τὰ ἠθικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ ἀποτελέσματα τοιούτων πολιτευμάτων εἰς τοὺς ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους δικαιολογοῦν τοὺς λόγους μας. Λάβετε ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων νεκρώνονται εἰς τὴν τυραννίαν. Πλήθος γνώσεων ἐξορίζονται ἀπὸ τὸ ὕποπτον τῆς ἐξουσίας καὶ βλάπτουν τὸν ἔχοντα. Αἰετοὶ κεντρί, ἐλευθερία μαθήσεως. Ἡ κακὴ ἠθικὴ τοῦ λαοῦ ἰσοδυναμεῖ με τὴν ἀμάθειάν του. Εἶναι παρατηρημένον ὅτι οἱ περισσότεροι τῶν κατὰδικων ἀπὸ τὰ ποινικὰ δικαστήρια τοῦ κόσμου εἶναι ξένοι γραμμάτων. Τὰ κακουργήματα εἶναι περίσσια εἰς γένος ἀνθρώπων ἀπαίδευτον. Λαὸς ὑποδουλωμένος χάνει τὸ γενναῖον τῆς ψυχῆς ἢ ἀγριεύεται, παίρνει φύσιν ἀγρίου. Τὶ τὸν μέλλει τὸν ὑπῆκοον κακῆς κυβερνήσεως διὰ τὴν εἰρήνην, διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ τόπου; Ἐκεῖνος δὲν ὠφελεῖται. Ἡ κακὴ κυβερνήσις καταστρέφει τὰ πάντα. Ὁ ὑπῆκοος λοιπὸν μένει ἀδιάφορος ἢ βαρβαρώνεται καὶ χύνεται εἰς ληστείαν καὶ πειρατείαν.

Καθὼς συμβαίνει εἰς τὸν ὑπῆκοον, οὕτω συμβαίνει καὶ εἰς τὸν κυριάρχην προνομιοῦχον κυβερνήσεων, (τὰς ὁποίας γενικῶς ὀμιλῶντας θεωροῦμεν ἀδίκους). Συμβαίνει λοιπὸν καὶ εἰς τὸν κυριάρχην τὸ ἀκόλουθον, ὅτι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις ἀδυνατίζουν, ἡ κρίσις του χάνει εὐθύτητα, πέφτει εἰς τὸ ψεῦδος. Αὐτὰ τὰ ἀτοπήματα, τὰ δυστυχήματα, τὰ ἐγκλήματα, ἠξέυρατε τί εἶναι, κύριοι ἀκροαταί; Εἶναι ἡ τρομαρὰ ποινὴ τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Ὁ ἐγωϊσμὸς ἀφαιρεῖ τὸ πνεῦμα. Οὐαὶ τῷ ἐνί, λέγει καὶ ἡ Ἀγία Γραφή. Ὁ ἐγωϊσμὸς εἶναι ὁ ἕνας. Ἐγωϊσμός, ἀπὸ τὸ ἐγώ. Ἡ Ἱστορία γέμει ἀπὸ παραδείγματα σφαλμάτων καὶ δυστυχημάτων, ὅσα ἔπαθον ἄρχοντες καὶ κυβερνήσεις τοιοῦτου εἴδους. Δύο παραδείγματα, ἀρμόδια νὰ μᾶς προξενήσουν τρόμον διὰ τὰ ὅλα ἀποτελέσματα τοῦ ἐγωϊσμοῦ, μοῦ ἔρχονται εἰς τὴν ἐνθύμησιν: τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Ναπολέοντος. Ὁ πρῶτος ἀκούει τὸν συμπατριώτην του, τὸν πολεμιστὴν Κλεῖτον, ποῦ εἰς μίαν μάχην τὸν εἶχε σώσει ἀπὸ τὰ σπαθιά τῶν Περσῶν, τὸν ἀκούει νὰ ἐπαινεῖ τοῦ πατρὸς του τὰ ἀνδραγαθήματα καὶ νὰ μὴν ὑψώνει τὰ ἔδικά του. Ἀνάφτει, θυμώνει. Ἐσυνγεύοντο. Χτυπιοῦνται με τὰς λόγχας καὶ ὁ Ἀλέξανδρος φονεύει ἄριστον στρατηγὸν τοῦ στρατεύματός του καὶ σωτῆρα τῆς ζωῆς του. Ἡ μετὰ νοιά του, νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθειαν, ἐστάθη μεγάλη. Ἐξῆσε ἀπαρηγόρητος.

Πολλοὶ τῶν ἀκροατῶν μου ἐδιαβάσατε τὴν ἱστορίαν τοῦ Ναπολέοντος εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Thiers «Du Consulat et de l'Empire». Ἐνθυμηθῆτε πῶς ὅταν ἡ ψυχὴ τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς ἦτον ἐνσαρκωμένη με τὸ κοινὸν ὕψελος, με τὸ προοδευτικὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος του, θαυματουργεῖ καὶ εἰς πόλεμον καὶ εἰς εἰρήνῃ, ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς τῆς πατρίδος του. Ἀλλ' ὅταν ὀλίγον κατ' ὀλίγον κυριεύεται ἀπὸ τὸν ἐγωϊσμὸν του ξεπέφτει, καὶ ἡ μεγάλη του νοητικὴ ἀξία, ὥς ποτῇ γυάλινο συντρίβεται εἰς τὰ χέρια τῆς τύχης. Πρὶν παραιτηθεῖ τοῦ λαμπροῦ θρόνου τῆς Γαλλίας, ὁ ἐξοχος νομοθέτης καὶ στρατάρχης παραιτήθη τοῦ μεγαλείου τοῦ πνεύματός του.

Ὅσα ἀναφέραμε εἶναι μᾶλλον ἠθικὰ κακὰ ἀποτελέσματα, πλὴν καὶ τὰ πολιτικὰ ἀποτελέσματα εἶναι σφόδρα φοβερά. Ἄν τὸ ἔθνος, εἰς κυβερνήσιν προνομιοῦχον, φυλάττει ἐνέργειαν ψυχῆς εἶναι ἐχθρὸς τοῦ πολιτεύματος. Ἄν τὴν ἔχασε εἶναι βάρος τῆς κυβερνήσεώς του, ὥστε ἡ ἐξουσία ἢ κοιμᾶται εἰς μίαν πυριτιδαποθήκην, ἔτοιμη νὰ ἀνάψῃ καὶ νὰ προξενήσῃ τοὺς μεγαλυτέρους κοινωνικοὺς σεισμοὺς ἢ εἶναι βυθισμένη εἰς ὕργιες πολλὰς ἀκαθαρσίας καὶ μιάσματος. Εἰς αὐτὰ τὰ κράτη ὁ πλοῦτος δὲν κυκλοφορεῖ. Τὰ χρήματα μὴν ἔχοντας τὴν ἀσφάλειαν, ποῦ ἔχουν εἰς ἐλεύθερα πολιτεύματα, δὲν φανερώνονται, κρύβονται, θάπτονται.

Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὑπάρχει κοσὸ χρηματικόν, ὀλιγότερον ἀπὸ ἄλλα μεγάλα ἔθνη τῆς ἡμέρας μας, λ.χ. τῆς Ἰσπανίας, τῆς Γαλλίας, καὶ ὁ Ρόσσης, τὸ λέγει. Καὶ ἄλλον οἰκονομολόγον γνωστὸν, τὸν Μπλανκή, ἤκουσα ἐγὼ νὰ τὸ λέγει. Ἀλλὰ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, χάριν τῆς πραγματικῆς ἀσφαλείας

κυκλοφοροῦν τὰ χρήματα ἀκατάπαυστα καὶ ζωηρότερα. Δανείζονται οἱ ἄνθρωποι μὲ μέτριον τίκον, διότι ὁ δανειστής δὲν κινδυνεύει, μάλιστα παρκαλεῖ νὰ δανείσῃ καὶ δανείζει τρία τὰ ἑκατὸ καὶ ὀλιγότερο.

Κανένας τῶν δημοσιογράφων καὶ νηριοδιδασκάλων δὲν ὑπερασπίζεται τὴν κυβέρνησιν προνομίων, ἀλλὰ τινὲς τῶν δημοσιογράφων ἀφιερώονται νὰ δικαιολογήσουν κυβερνήσεις τοιοῦτου εἶδους λέγοντες ὅτι ἡ δαίνα καὶ δαίνα κυβερνήσεις δὲν εἶναι κυβερνήσεις προνομίων, ἀλλὰ ἔχει καὶ χαίρεται ἰσονομία.

Αὐτὰ εἶχαμε νὰ εἰποῦμε ὡς πρὸς τὰ πολιτεύματα ἢ κυβερνήσεις προνομίων, χάριν τῆς ἠθικῆς ὑπολήψεως τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ λόγου.

Τώρα ἀπερνᾷμε νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ τὰ ἐθνικὰ πολιτεύματα, ὅσα ἔχουν τέλος τὸ ἔσον τῶν πολιτῶν τοῦ κράτους. Θὰ τὰ διακρίνωμε εἰς ἐθνικὰ πολιτεύματα ἀπλᾶ καὶ εἰς ἐθνικὰ πολιτεύματα σύνθετα τὰ πρῶτα, ὅταν ἡ ἐξωτερικὴ τους μορφή εἶναι ἀπλή, ὡς τῆς μοναρχίας, ἀριστοκρατίας, ἀλλὰ τὸ σκοπούμενο καὶ ἡ πράξις τῶν κυβερνώντων εἶναι ἡ εὐτυχία τῶν ὑπηκόων. Τάχα τότε ἡ κυβέρνησις δὲν εἶναι ἐθνικὴ, θελητὴ ἀπὸ τὸ ἔθνος; Δὲν μακαρίζομεν καὶ ἡγεμόνας φιλάνθρωπους, δικαίους, τοὺς μονοκράτορας Μάρκον Αὐρήλιον καὶ τὸν Τίτον, ὁ ὅποιος ἔλεγε λυπούμενος μίαν ἡμέρα: Δὲν ἐβασίλευσα σήμερον ἐπειδὴ κανένα καλὸ δὲν ἔκαμα; Δὲν εἶναι ἐθνικὸ, ἰσόνομο λοιπὸν τὸ πολίτευμα, ὅπου ὁ Ἰπέρτατος Ἀρχὼν ταυτίζει τὴν Βασιλείαν μὲ τὴν καλοπραγίαν; Διὰ τὰ ἀπλᾶ ἐθνικὰ πολιτεύματα θὰ λαλήσωμεν τὴν ἐρχομένην Κυριακὴν. Ἀκολουθῶς θὰ μακρολογήσωμεν διὰ τὰ ἐθνικὰ σύνθετα πολιτεύματα, ἐπειδὴ εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν ὑπάγεται τὸ πολίτευμα τοῦ νέου Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, μικρὸ ἕως τώρα Βασίλειον κατὰ τὸ μέγεθος, ἀλλὰ μεγάλης βαρύτητος διὰ τὸ στοιχεῖο τὸ κυβερνητικὸ ποὺ παρασταίνει εἰς τὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς, στοιχεῖον Ἐλευθερίας, νόμου καὶ Βασιλείας. Εἴμεθα ἓνα ἀκρωτήριο τῆς Εὐρώπης εἰς τὰ ἄκρα τῆς σύνορα, ἀλλὰ κεφαλὴ, ἂν τὸ καλομετρήσωμε, τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ ὥρα ἀπέρασε. Σήμερον ὀκτώ, ἂν θέλει ὁ Θεός, πάλε σμίγουμεν.

Η'

Ἀρχὴ καὶ τέλος τῆς ὁμηγύρεώς μας, κύριοι ἀκροαταί, εἶναι ἡ παράδοσις τοῦ Ρόσση. Ὅθεν ἂν δὲν ἔχω σήμερον οὔτε πρόλογον, οὔτε ἐπίλογον, θὰ μὲ δικαιολογήσετε, ἐλπίζω, ἀφοῦ ἀκούσετε τὴν παράδοσιν τοῦ Ρόσση. Τὸ ὀρθὸν μέτρον, καλὸς διδάσκαλος καὶ εἰς μικρὰ καὶ εἰς μεγάλα, μὲ συμβουλεύει νὰ μὴν μακραίνω τὴν ὁμιλίαν μου πέραν τῆς μίᾳ ὥρας. Τὸ ἴδιον μέτρον μὲ ἐνουθέτησε καὶ σήμερον νὰ ἀφιερώσω τὴν ὥραν αὐτὴν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦ δημοσίου δικαίου.

Ἀφοῦ, κύριοι, ὁμιλήσαμεν περὶ κυριαρχίας, ἀκολουθῶς περὶ κυβερνήσεως, ἔπειτα ἐδώσαμεν τὸν ὅρισμόν τῶν πολιτευμάτων, εἰς πολιτεύματα ἀπλᾶ καὶ σύνθετα καὶ εἰς πολιτεύματα προνομίων, καὶ εἰς πολιτεύματα ἰσονομίας ἢ ἐθνικά. Ἀφοῦ ἀναφέραμεν τὰ οὐσιωδέστερα διακριτικὰ τῶν προνομιαύχων κυβερνήσεων, σήμερον θὰ ἀναφέρωμεν περὶ κυβερνήσεων ἐθνικῶν ἢ ἰσονόμων.

Ἡμποροῦν νὰ ὑπάρξουν, κύριοι ἀκροαταί, ὑπάρχουν κυβερνήσεις ἐθνικαὶ ἀπλᾶ καὶ κυβερνήσεις ἐθνικαὶ σύνθετοι. Βλέπετε ὅτι σμίγουμεν τὸν ὅρισμόν τῆς μορφῆς καὶ τὸν ὅρισμόν τῆς οὐσίας τῶν πολιτευμάτων. Ὅθεν φαίνεται τὸ πληρέστερον τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Ρόσση, ἀντὶ τοῦ ἄλλου γνωστότερου ὁρισμοῦ τῶν πολιτευμάτων. Ποία εἶναι κυβέρνησις ἐθνικὴ ἀπλή; Εἶναι αὕτη ἡ ἰδίᾳ κυβέρνησις, ἢ μοναρχικὴ, ἢ ἀριστοκρατικὴ, ἢ δημοκρατικὴ, ἔστιν σκοπός, ἔργον τῶν κρατούντων εἶναι, τὸ ἔσον τῆς προστασίας, τὸ ἔσον τῆς διανομῆς τοῦ δικαίου πρὸς τοὺς ὑποκειμένους. Εἶναι ὁμολογούμενον ὅτι τοιοῦτου εἶδους πολιτεύματα ὑπῆρξαν. Μάλιστα, κυβερνήσεις ἀπλᾶ μοναρχικᾶ, μὲ φιλοδίκαιον ἀγαθὸν ἡγεμόνα, θὰ ἦτον μία ἀξιόλογος κυβέρνησις. Τὸ αὐτὸ ἡμποροῦμεν νὰ εἰποῦμε καὶ διὰ μίαν φωτισμένην ἀριστοκρατίαν καὶ φιλόνομον δημοκρατίαν. Ὁ παντοτινὸς κίνδυνος ὅμως αὐτῶν τῶν κεντρικῶν διοικήσεων εἶναι ὅτι οἱ ὑπῆκοι δὲν ἔχουν ἄλλην ἀσφάλειαν καλοῦ, εἰμὴ τὸ πρόσωπον, τὴν καλὴν θέλησιν τοῦ ἡγεμόνος ἢ τῶν ἄλλων ἀρίστων. Ἄν αὕτη ἡ θέλησις ἀλλάξῃ, ἂν οἱ διάδοχοι εἶναι ἀνόμοιοι τῆς ἀρετῆς τῶν προκατόχων, καταστρέφεται πᾶσα καλοπραγία καὶ τὸ κράτος βυθίζεται εἰς τὰ δεινὰ παθήματα τῆς τυραννίας, τῆς ὀλιγαρχίας ἢ τῆς ὀχλοκρατίας.

Ἐβασίλευσαν εἰς τὴν Ρώμην αὐτοκράτορες ἡμεροὶ, φιλόανθρωποι, φιλόσοφοι, ὡς ὁ Ἀντωνίνος Πίος καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος. Ἀλλὰ τοὺς κληρονόμησαν τύραννοι αἱμοβόροι, ἀπέναντι τῶν ὁποίων ὁ Ἀλῆ πασὰς τῶν Ἰωαννίνων θὰ ἐπαινεῖτο ὡς φρόνιμος καὶ φιλόανθρωπος.

Εἶναι ἀνάγκη ὅμως νὰ εἰποῦμε ὅτι ἀπλὸ πολίτευμα ἢ κυβέρνησις ἀπλὴ ἀρμόζει εἰς ἀπλὴν νεοφανῆ κοινωνίαν. Ἀλλ' ὅταν αὐξήσουν αἱ νοητικαὶ δυνάμεις τοῦ ἔθνους, πολλαπλασιασθοῦν τὰ συμφέροντά του, ἡ ἀπλὴ κυβέρνησις δὲν ἐπαρκεῖ, δυσαναλογεῖ μὲ τὴν προοδευτικὴν κοινωνίαν.

Ἀπὸ τὰ πολλὰ παραδείγματα ἃς ἀναφέρωμεν τοὺς παλαιοτάτους καιροὺς τῆς Ἑλλάδος. Οἱ βασιλεῖες τοῦ ἡρωικοῦ καιροῦ ἔλειψαν μονομιᾶς. Ἀμα ὁ λόγος καὶ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐφθασαν εἰς πλεόν ἀνδρικὴν ἡλικίαν, ἡ δημοκρατία, πολίτευμα πλεόν σύνθετο, ἰσόνομο καὶ προοδευτικότερο ἐδιαδέχθη τὴν βασιλείαν.

Ἡ νέα πολιτικὴ ἐπιστήμη, καρπούμενη τὰ μαθήματα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, φωτισμένη ἀπὸ τὰ θεάματα τῆς Ἱστορίας, γνωμοδοτεῖ ὅτι ἡ κυβέρνησις, ἡ ὁποία (γενικῶς ὁμιλοῦντες) συμφωνεῖ μᾶλλον μὲ τὴν εὐδαιμονίαν, φυσικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ μοναρχοσυνταγματική. Εἶναι αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν πολιτευμάτων, τὸ ὁποῖον ὀρίζομεν πολίτευμα ἐθνικὸ σύνθετο. Ἑθνικὸ, διότι ἀποβλέπει εἰς τὴν ἰσονομίαν ὅλων. Σύνθετον, χάριν τῆς ποικιλίας καὶ τῆς περιπλοκῆς τοῦ κυβερνητικοῦ μηχανισμοῦ. Τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ Συνταγματικὸ - μοναρχικὸ περιέχει τὰ τρία στοιχεῖα τὰ κυριαρχικά, ὡς ἀκολουθῶς : Τὴν μοναρχίαν μὲ τὸν Βασιλέα, τὴν ἀριστοκρατίαν μὲ τὴν Γερουσίαν καὶ τὴν δημοκρατίαν μὲ τὴν Βουλὴν.

Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ πολιτικὴ ἀρχὴ τοῦ ἐθνικοῦ συνθέτου, ἰσονόμου πολιτεύματος εἶναι ὁ χωρισμὸς τῆς νομοθετικῆς, ἐκτελεστικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας. Τὸ ἔργον, ὡς ἄλλοτε εἶπαμε, πάσης κυβερνήσεως εἶναι νὰ θέλει, νὰ ἐκτελεῖ, νὰ δικάζει. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐξουσιῶν εἶναι ἡ ἀποφυγὴ τῆς συγκεντρώσεως τῆς ἐξουσίας, τουτέστι τοῦ ἐνδεχομένου κακοῦ τῆς τυραννίας.

Ἄν, κύριοι ἀκροαταί, καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας εἶδαμε πολιτεύματα συνταγματικὰ νὰ μὴ φέρουν τοὺς ποθητοὺς καρπούς τῆς εὐδαιμονίας, δὲν εἶναι λάθος τῆς ἐπιστήμης. Τὸ πολίτευμα εἶναι ἄθωο, ἀναίτιον, ἀπαράλλακτον, καθὼς ἂν δὲν συμμορφούμεθα μὲ τὰς δέκα ἐντολὰς, ἡμποροῦμε τάχα νὰ κατηγορήσουμε τὸ θεῖον τῶν ἐντολῶν τοῦ Ἰϋίστου :

Τὸ συνταγματικὸ πολίτευμα ὑποθέτει, μὲ τὴν ἀλήθειαν, προετοιμασίαν, διδασκαλίαν καὶ καλὴν θέλησιν. Ἀρχόντες καὶ ἀρχόμενοι πρέπει νὰ εἶναι εὐδαίμονες τῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων ὅσα ἐπιβάλλει ὁ ζυγὸς τῆς θεσμοθεσίας καὶ εἰς τοῦτο πάλε τὸ σοφὸ πολίτευμα ὁμοιάζει τὰς δέκα ἐντολὰς τῆς Ἀγίας Γραφῆς, οἱ ὁποῖες ἂν καὶ ἔργον ἐξαιρετικόν, θεῖον, χωρὶς διδασκαλίαν καὶ καλὴν θέλησιν, καταντοῦν χαρτὶ ἄγραφο.

Ὅταν λέγομεν χωρισμὸν, ἃς μὴ νομίσωμεν ὅτι ὁ χωρισμὸς ὑποκρύπτει ἀντιζηλίαν, ἀντίπραξιν, μεταξὺ τῶν τριῶν δυνάμεων. Καθεμὶν τῶν τριῶν ἐξουσιῶν ἔχει τὰ καθήκοντά της, σχετίζεται ὁμῶς ἁρμονικῶς καὶ μὲ τὰς ἄλλας δύο. Σχολεῖον ἢ φῶς τῆς ἰδέας μας ἃς εἶναι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Πόση ποικιλία εἰς τὰ ὅργανά του καὶ πόση ἁρμονία μεταξὺ των. Τὸ πόδι, τὸ χεῖρ, χωρὶς τὸν ὀφθαλμόν, θὰ ἦτον ὄργανα ἄχρηστα, ἀνεπιτήδεια καὶ ὁ ὀφθαλμὸς πάλιν θὰ ὁμοιάζε λαμπάδα νεκρικὴν, χωρὶς τὴν συμμαχίαν, τὴν σύμπραξιν τῶν ἄλλων μελῶν τοῦ σώματος.

Τὸ θέμα εἰς τὸ ἐξῆς τῶν παραδόσεών μας μέλλει νὰ εἶναι ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις τῆς νομοθετικῆς, ἐκτελεστικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ συναρμογὴ τους κατὰ τοὺς ὅρους καὶ τὸ πνεῦμα τῆς συνταγματικῆς κυβερνήσεως.

Ἐπειδὴ, κύριοι ἀκροαταί, μὲ τὴν σημερινὴν παράδοσιν σχεδὸν ἀποχαιρετοῦμεν τὸ θεωρητικότερο μέρος τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου, προβαίνομεν εἰς πρακτικότερην ὁλὴν, συγχωρήσατέ με νὰ κλείσω τὴν ὁμιλίαν μας σήμερον μὲ μίαν θεωρίαν, μὲ τὴν θεωρίαν, μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ ἡγεμόνος, ὅχι ἰδιαιτέρως τοῦ συνταγματικοῦ ἡγεμόνος, ἀλλ' ἐν γένει τοῦ ἡγεμόνος. Ἀκούσατε τί πρὸ ὀλίγου εἶπαμε : Ὅτι καὶ βασιλέας ἀπολύτου μοναρχίας, ἂν ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος, μορφώνει τὴν εὐτυχίαν τῶν ὑπηκόων. Ὁ σοφὸς Πλάτων ἔγραψε, ὅτι οἱ λαοὶ ζοῦν εὐτυχισμένοι ἂν κυβερνηθοῦν ἀπὸ φιλόσοφον βασιλέα ἢ ἂν φιλόσοφοι βασιλεύσουν. Ἡ φιλοσοφία, κατὰ τὴν Πλάτωνα, εἶναι ἡ ἄκρα ἐνέργεια τῆς ἀρετῆς ἐφαρμοσμένη εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Εἰς τὰς ἡμέρας, κύριοι, τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου αὐτοκράτορος τῆς Ρώμης, ἀλήθευσεν ἡ σοφὴ γνώμη τοῦ Πλάτωνος. Φιλόσοφος βασιλέας ἐβασίλευσε τὴν Οἰκουμένην. Ἐγραψε καὶ ὁ ἴδιος τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς του διαγωγῆς. Ἐγραψε τὸ πρόγραμμα τῆς Βασιλείας του καὶ σώζεται βιβλίον τοῦ ἰδίου, γραμμένο ἐλληνιστὶ καὶ ἔχει τίτλον : «Μ. Αὐρηλίου, Αὐτοκράτορος, Τὰ εἰς ἑαυτόν». Αὐτοῦ τοῦ βιβλίου θὰ ἀνθο-

λογήσω τὰς ἀρχάς, ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη Γάλλου σοφοῦ συγγραφέως, τοῦ Thomas, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ περασμένου αἰῶνος ἔγραψε τὸ ἐγκώμιον τοῦ γενναίου Αὐτοκράτορος.

Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἐβασίλευσε εἰς τὴν Ρώμην τὸ ἔτος 161, ἔπειτα ἀπὸ τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἶχε υἱοθετηθεῖ ἀπὸ ἄλλον ἀγαθὸν αὐτοκράτορα, τὸν Ἀντωνίνον Πίον. Υἱοθετημένος καὶ αὐτὸς ὁ Ἀντωνίνος ἀπὸ τὸν Ἀδριανόν, Αὐτοκράτορα, εἰς δόξαν τοῦ ὁποῖου οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ὑψώσει τὸ τόξον τοῦ Ἀδριανοῦ πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. [Ἀπὸ] τὸ τόξον, ποῦ σώζεται, ἀπὸ τὴν χρονολογίαν ποῦ ἀκούσετε, βλέπομεν ὅτι ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἦτον προγενέστερος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἕναν καὶ ἥμισυ αἰῶνα. Τὸ ἔτος 306, μετὰ Χριστόν, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἀνηγερθεύθη Αὐτοκράτωρ.

Ὁμιλεῖ ὁ ἴδιος Μάρκος Αὐρήλιος. Εἶναι ἕνας μονόλογος τῆς ἐναρέτου ψυχῆς του :

«Ὅταν ὁ Ἀντωνίνος Πίος μὲ υἱοθέτησε καὶ ἔμελλε νὰ κληρονομίσῃ τὴν θρόνον ἀγρυπνοῦσα μίαν νύκτα συλλογιζόμενος τὴν εὐθύνην καὶ τὸ βάρος τῆς ἡγεμονίας. "Ἦθελα νὰ μάθω μὲ βεβαιότητα εἰς τί στέκει τὸ δίκαιον, πρὶν εἶναι τὸ καλόν. Μάρκε Αὐρήλιε, ἔλεγα τοῦ ἑαυτοῦ μου, ἕως τώρα ἤσουν ἐνάρετος, ἐπροσπάθησες νὰ εἶσαι. Ποῖος σὲ βεβαιώνει ὅτι θὰ ἔχῃς πάντοτε τὴν ἴδιαν καλὴν θέλησιν; Περιπλέον τὸ πραχθέν σου ὡς ἀρετὴ ἕως τώρα, ἦταν τάχα ἀρετὴ;

Αὐτὴ ἡ ἀμφιβολία, ἡ δυσπιστία, μὲ ἐλύπησε καὶ ἀπεφάσισα νὰ ὑψωθῶ εἰς τὴν θεωρίαν, εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀρετῆς διὰ νὰ βεβαιωθῶ, χωρὶς κυματισμὸν γνώμης, τὴν ἠθικὴν ὁδοιπορίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ σιωπὴ τῆς νυχτὸς βαθιά. Ὅλοι ἐκοιμοῦντο εἰς τὸ παλάτι. Ὁ Τίβερης ποταμὸς κατέβαζε μὲ τρεμάμενη ταραχὴ τὰ νερά του.

Διὰ νὰ μάθω καὶ βεβαιωθῶ τί ἐστὶ ἀρετὴ, πρέπει νὰ ἰδῶ τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ἐρωτήθηκα τί εἶμαι. Εἶδα νὰ ἔχω αἰσθήσεις, νοῦν, νόησιν καὶ θέλησιν. Εἶδα ὅτι χέρι ἄγνωστο μὲ ἔριξε εἰς τὸν πλανήτην τῆς γῆς. Ἀλλὰ πόθεν ἔρχομαι; Ποῖος, τέλος πάντων, μὲ ἐτοποθέτησε¹ ἐδῶ; Διὰ νὰ μάθω τὴν ἀπόκρισιν ἄφησα τὴν μελέτην τοῦ ἑαυτοῦ μου καὶ ἀπλώσα τὸν στοχασμὸν μου εἰς τὴν ἔρευναν καὶ μελέτην τῆς φύσεως. Ὅταν εἶδα τὴν ἄπειρον ἄλυσον τῶν ὄντων, κόσμους ἐπάνου εἰς κόσμους καὶ ἐξύγισα τὸν ἑαυτόν μου τόσον μικρόν, περιορισμένον εἰς μίαν ἄκρην τῆς Ρώμης, ἐδείλιασα, ἀπελπίστηκα. Βαραίνω τί καὶ ἐγὼ εἰς τὴν τάξιν τῶν ὄντων; εἶπα. Μηδὲν μοῦ φαίνεται ἡ ἐνθύμησις ὅμως τοῦ λογικοῦ μου, μοῦ ἔδωκε ἀναψυχὴν. Ἐπὶ ἐννοεῖς τοὺς κόσμους ποὺ βλέπεις καὶ οἱ κόσμοι δὲν σὲ ἐννοοῦν. Ἡ χάρις τοῦ νοός μου, ἂν καὶ εἰς μικρὸν σαρκοφυλάκιον, μοῦ ἔδωκε θάρρος νὰ ἐξακολουθήσω τὴν ἔρευνάν μου. Ἐθαύμασα τὴν κίνησιν τοῦ παντός, εἰς τὴν γῆν, εἰς τὴν θάλασσαν, εἰς τὰ οὐράνια. Ἐὰν πάντα συνδέονται. Ἡ πλάσις εἶναι μέγα οἰκοδόμημα, ἕνα ὅλο μὲ τὰ μέρη εἰς ἀρμονίαν. Αὐτὴ ἡ ἐνότης τοῦ οἰκοδομήματος μοῦ ἐγέννησε τὴν ἰδέαν ἐνὸς μόνου ὄντος, δημιουργοῦ, σοφοῦ, ἰσχυροῦ καὶ ἀθανάτου. Τὸ ὄν αὐτὸ ἐκάλεσα ψυχὴν τοῦ παντός, ἐξεφώνησα καὶ εἶπα τὴν ψυχὴν αὐτὴν Θεόν. Ἀμα αὐτὸ τὸ ὄνομα μὲ τὰ προσόντα του ἔλαμψε εἰς τὸν νοῦν μου καὶ εἰς τὴν καρδίαν μου ἕνας τρόμος ἱερὸς ἐκτακυρίευσε τὰ μέλη μου καὶ ἡ κτίσις μοῦ ἐφάνη πράγμα ἁγιασμένο. Ἦνθα ποῦ νὰ σταθῶ; Εἰς αὐτὴν τὴν μεγάλην αἰτίαν, τὴν ὁποίαν εἶπα ψυχὴν τοῦ παντός. Ἀπέδωσα εἰς αὐτὴν ὅλα τὰ ἀποτελέσματα. Αὐτὴ ἐπάτησε σφραγίδα ἐνότητος εἰς τὴν ἄκραν ποικίλιαν τοῦ παντός. Αὐτὴ τρέφει τὰς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου νὰ ζωογονοῦν τὴν γῆν καὶ νὰ φωτίζουν τὰ βήματά μας, ἀγκαλὰ καὶ τῆς φωτεινῆς λαμπάδος ἑκατομμύρια καὶ ἑκατομμύρια μίλια μακρὰ ἀπὸ ἡμῶς φέγγει τὸ ἀκούμετο φῶς. Αὐτὴ ἡ μεγάλη αἰτία, ὁ Θεός, ἔγραψε νόμον κοινωνίας, ἀγάπης μετὰ τῶν ὀντων. Ἐὰν πάθῃ διαιροῦν, ξεσχίζουσιν· πάλαι πνεῦμα κοινωνικῆς φιλίας σμίγει τὰ χωρισμένα καὶ θεραπεύει τὰς πληγὰς. "Ἔνα, εἶπα, εἶναι τὸ λογικὸν τοῦ ἀνθρώπου· μία ψυχὴ ἂν ἕνα εἶναι τὸ λογικόν του· μία ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νόμος εἶναι ἕνας, καθὼς ἕνας εἶναι ὁ ἥλιος, φωστήρας μέγας τῆς φύσεως. Οἱ ἄνθρωποι λοιπὸν ὅλων τῶν αἰώνων, ὅλων τῶν ἐθνῶν, ὑπόκεινται εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν νομοθεσίαν, εἶναι κάτωικοι μιᾶς πολιτείας. Αὐτὴ ἡ μεγάλη πόλις εἶναι ἡ οἰκουμένη καὶ οἱ κατοικοῦντες ὅλοι συμπολίταις. Ἀναλήφθηκα ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς μου τὰ σύνορα ὅσα ἐχώριζαν τὰ ἔθνη καὶ εἶδα τὸν κόσμον ὅλον ὡς μίαν οἰκογένειαν καὶ ἕναν λαόν.

"Ἐφθασα, λοιπὸν, μὲ τὴν δύναμιν, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ λογικοῦ μου, νὰ γνωρίσω τὰ ὄντα τῆς φύσεως, τὴν τάξιν τους. Εἶδα, ἔμαθα καὶ τὸν νόμον τοῦ ἀνθρώπου, τὸ κοινωνικόν. Ἐθεώρησα λοιπὸν τὸν ἑαυτόν μου τότε ἀπὸ διπλὴν ἔποψιν, ὡς ἕνα ἀδύνατον τεμάχιον τοῦ παντός, εἰς τὴν συμφῆν

¹ ἔχει γραμμένο καὶ : ἔστησε.

τῶν ἄλλων ὄντων τῶν φυσικῶν. "Ἐπειτα εἶδα ὅτι εἶμαι ἰδιαιτέρως συνδεδεμένος μὲ τοὺς ὁμοίους μου.

Ὡς τεμάχιον καὶ μερίδιον τῆς φύσεως, Μάρκε Αὐρήλιε, ἀκολουθῶ τοὺς κανόνες τῆς γενικῆς τάξεως. Ὑπόφερνε τὴν λύπην, μὴν ἀδημονεῖς διὰ τὸν θάνατον. Ὡς μέλος τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων ἡσου [ἔσο] πιστὸς φίλος, καλὸς πατέρας, καλὸς σύζυγος, πολίτης ὠφέλιμος. Δέχου ἥτις ἡ φύσις τοῦ κόσμου ἐπιβάλλει. Πράττε ἥτις ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου διατάττει. Ἴδού τὰ δύο ἀξιώματα, οἱ δύο κανόνες τῆς ἀρετῆς. Ἐννόησα τότε τί ἐστὶ ἀρετὴ καὶ ἔλαβα δύναμιν καὶ φῶς διὰ νὰ μὴν πλανηθῶ πλάνην κακὴν εἰς τὴν ζωὴν μου. Ἡθέλησα ἔπειτα νὰ ἐξετάσω λεπτομερῶς ποῖα εἶναι ἡ θέσις μου εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ καιροῦ μου, εἰς τὴν πατρίδα μου, ὥστε νὰ ἀναλογήσω μέτρον καὶ ὁρόνημα ἀρετῆς πρὸς τὸ ἰδιαιτερόν τῆς θέσεώς μου, τοῦ ἐπαγγέλματός μου. Μὲ τρόμιον μου εἶδα ὅτι ἂν ζήσω μέλλει νὰ βασιλεύσω. Μάρκε Αὐρήλιε, ἂν ἡσούν ἕνας οἰκογενειάρχης, θὰ ἀποκρινόσουν διὰ ὀκτώ, δέκα, δεκαπέντε ψυχάς, ἀλλὰ ἑκατομμύρια πολλὰ ἀνθρώπων θὰ διοικηθοῦν ἀπὸ ἐσέ μίαν ἡμέραν. Ἄν τοὺς κάμεις δυστυχεῖς εἶσαι ἐγκληματίας. Ἄν ἕνα δάκρυον χυθεῖ, τὸ ὁποῖον ἐσύ δὲν πρόλαβες, εἶσαι κατηγορούμενος. Ἡ ἀνθρωπότης, εἰς τὴν ὀργὴν τῆς, θὰ σοῦ φωνάζει: Ἀφιερώθηκα εἰς τὸ σκῆπτρον σου διὰ νὰ μὲ διοικήσεις. Τί καλὸν εἶδα; Βάσανα καὶ ἀναρχίαν. Γὰ παθήματα τοῦ κόσμου, ἀξιόπιστοι μάρτυρες καταθέτουν ἐναντίον σου καὶ ἡ δικαιοσύνη θὰ γράφει τὸ ὄνομά σου εἰς τὸ κατάστιχο τῶν ἀδίκων ἡγεμόνων.

Μάρκε Αὐρήλιε, πρόλαβε τὸ κακόν. Ἐρεῦνα, μάθε τὰ χρέη σου. Ἐπιμελήσου τὴν δόξαν τοῦ ὀνόματός σου. Ἐργάζου τὴν ἡμέραν, διότι πρὸς ἐργασίαν ἡ ἡμέρα ἐδόθη εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἀγρύπνα τὴν νύχτα, διότι τὸ ἐγκλημα τὴν νύχτα εἶναι ξυπνητὸ ἂν ὁ Βασιλέας κοιμᾶται. Προστάτευε τὴν ἀδυναμίαν. Καλίνωνε τὸν φιλάρπαγον. Μὴν ὁμιλεῖς διὰ ξεφραντώματα, ὅσον δὲν μετριάξεις τὰ δυστυχήματα καὶ δὲν τιμωρεῖς τοὺς κακοῦργους.

Συλλογιζόμενος τὰ χρέη μου αὐξήσε ἡ λύπη μου, ἐπειδὴ εἶδα ὅτι εἶναι καθήκοντα ἀνώτερα τῆς δυνάμεως καὶ τῆς καλῆς θελήσεως ἑνὸς ἀνθρώπου. Ἀνάγκη ὁ ἡγεμονικὸς ὀφθαλμὸς νὰ βλέπει παντοῦ εἰς τὰ κρύφια τοῦ κράτους του. Ἀνάγκη ἡ ἀκοή του νὰ ἀκούει ὅλα τὰ παράπονα τῶν ὑπηκόων του. Ἐκρίνα ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ἀδυναμία τῶν αἰσθητικῶν μου ὀργάνων δὲν φθάνουν εἰς τόσον.

Ἄν τὰ αἰσθητικά μου ὄργανα εἶναι ἑλλειπῇ, νόησις καὶ νοῦς μὲ ἀσφαλίζουν τάχα ὅτι θὰ εὐρίσκω τὸ καλόν, θὰ τὸ πράττω καὶ θὰ ἐκτελῶ τὰ χρέη μου; Διὰ νὰ κυβερνήσω, καθὼς πρέπει, μοῦ χρειάζεται σοφία μεγάλη, νὰ μὴν κυριεύομαι ἀπὸ προλήψεις βασιλικές, οὔτε ἀπὸ προλήψεις τοῦ αἵματος μου καὶ τῆς πατρίδος μου. Πρέπει νὰ βλέπω καθαρά - καθαρά τὴν ἀλήθειαν χωρὶς σκέπην. Ἐχω τόσην ἀξίαν; ἅς μὴν περηφανεύομαι.

Τέλος εἶμαι κύριος, δεσπότης τῆς θελήσεώς μου; Καὶ εἰς τοῦτο ἀμφιβάλλω πολὺ. Ἀμα ὑψωθῶ εἰς τὸν θρόνον, οἱ κόλακες, οἱ αὐλόδουλοι, θὰ μολύνουν τὴν ψυχὴν μου. Θὰ ἡτρεῖς ὅτι κυβερνᾷς καὶ ἡ θέλησίς σου Μάρκε Αὐρήλιε, θὰ εἶναι εἰς τὰ νύχια τοῦ ἐπιτηδείου κακοῦργου, ποῦ ἐκέρδισε τὴν ἀγάπην σου. Θὰ φορεῖς χλαμύδα βασιλέως καὶ θὰ πράττεις ἔργα δούλου.

Αὐτοὶ οἱ στοχασμοὶ μ' ἐρίξαν εἰς νέαν ἀπελπισίαν. Ἐβαλα μὲ τὸν νοῦν μου, ἕκαμα ζήτημα ἂν πρέπει νὰ παραιτηθῶ τοῦ θρόνου, ἂν πρέπει νὰ ὑπάγω νὰ εὕρω τὸν ἀγαπητόν μου θετὸν πατέρα, νὰ τοῦ εἰπῶ πάρε πίσω τὸ δῶρον σου, καλύτερα νὰ ὑποφέρω τὸ κακὸν παρά νὰ τὸ κάμω.

Καὶ ἄλλος στοχασμὸς ἀκόμα μοῦ ἦλθε. Εἶπα ὅχι, μὴν παραιτηθῶ, ἀλλ' ἄμα ἀνέβω εἰς τὸν θρόνον ἅς κηρύξω πάνδημον ἐλευθερίαν. Ἐνας λόγος εἶναι δημοκρατία καὶ ἐλευθερία. Ἀλλὰ τόσο ἀπέραντο κράτος, ὁποῖον εἶναι εἰς τὰς ἡμέρας μας ἡ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, δὲν κυβερνιέται χωρὶς κεφαλὴν, χωρὶς ὕψος καὶ κέντρον βασιλικόν. Συνῆλθα εἰς τὸν ἑαυτόν μου. Δὲν παραιτοῦμαι τοῦ θρόνου. Ἡ ἄκρα ἀνάγκη νὰ εἶμαι ἐνάρετος Βασιλέας μὲ δειλιάζει; Δὲν βλέπεις τὴν διαφορὰ ποῦ περνᾷ ἀπὸ τὸν Ἀδριανὸν καὶ Ἀντωνίνον Αὐτοκράτορας, ἕως εἰς τὸν ἀπάνθρωπον Νέρωνα; Μιμήσου τοὺς πρώτους, ἀπαστρέφου, ἀναθεμάτιζε τὸν δεῦτερον. Πάρε παράδειγμα πῶς ἡ Πρόνοια τοῦ Θεοῦ κυβερνᾷ τὴν κτίσιν. Κυβέρνα καὶ ἐσύ μὲ πνεῦμα ἅγιον τὴν ἀνθρωπότητα. Καταγίνου νὰ τελειοποιήσεις τὸ λογικόν σου, μάθε νὰ εἶσαι κυριάρχης τῆς γνώμης σου. Πόνος σώματος, πόνοι καρδίας, ἡ ἀχαριστία ὀλίγων, ἅς μὴ γονατίζουν τὴν μεγαλοψυχίαν σου.

Μὲ αὐτοὺς τοὺς στοχασμοὺς ἤρξα γαλήνην καὶ ὁ ὕπνος ἔκλεισε τὰ βλέφαρά μου· ἀλλ' εἶδα ἕνα ὄνειρο. Μοῦ ἐφάνη ὅτι εἶμαι εἰς τόπον χλωρὸν καὶ ἀνθοστολισμένον. Ἀάμφις καθαρὴ οὐρανοῦ

ἀπείραχτη ἐφώτιζε τὴν εὐμορφὴν παιδιάδα. Εἶδα πρόσωπα ἀνδρῶν σεβάσμια. Δὲν ἦτον ἄνδρες τοῦ καιροῦ μου, ἀλλὰ παλαιοὶ καὶ τῶν ὁποίων τὰ πρόσωπα μοῦ ἦτον γνωστὰ ἀπὸ τὰ ἀγάλματά τους ποὺ εἶχα ἰδεῖ εἰς τὴν Ρώμην καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐνθυμούμουν εἰς τὸν ὕπνον μου καὶ τὴν ἱστορίαν τους. Ἦτον φιλόσοφοι, βασιλεῖς καλοὶ, νομοθέται καὶ στρατηγοὶ περιβόητοι. Ἄλλοι εἶχαν σκοτωθεῖ εἰς τοὺς πολέμους, ἄλλοι εἶχαν καταδικασθεῖ ἄθωοι εἰς θάνατον, εἰς φυλακές, εἰς ἐξορίαν, ἄλλος δολοφονηθεῖ ἀπὸ ἀνοσίους φονεῖς. Ἦβλεπα μαῦρο αἶμα νὰ ἀφρίζει εἰς τὰς ἀνοιχτὰς πληγὰς. Ἰκατακομματιαζόμενοι ἀπὸ λύπην εἰς τὸν ὕπνον μου, ἀλλὰ μία φωνὴ δυνατὴ μοῦ ἐφώναξε : «Μὴν ἁμαρτάνεις λυπούμενος. Οἱ κόποι, οἱ πόνοι, οἱ ἰδρωτὲς τῶν κινδύνων εἶναι ἡ γέφυρα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δόξης καὶ ἐσὺ ἂν δὲν πατήσεις αὐτὰ τὰ γεφύρια, τὸ ὄνομά σου ἀσήμενον καὶ χωρὶς ἔπαινον θὰ σβῇ εἰς ἄχαρη λησμονιά».

Τὸ χυποκάρδι μου, ἡ λαχτάρα τῆς ψυχῆς μου, μήπως μοῦ εἶναι γραπτὴ ἀτιμὴ μοῖρα, μὲ ἐξύπνησε. Ἀφοῦ ἐξύπνησα εἶπα, ὅτι ἐκ Θεοῦ ἦτον τὸ ὄνειρό μου. Ἐπῆγα, ἀντάμωσα τὸν ἀγαθόν μου πατέρα. Αὐτὸς ἔπραττε τὰ ὅσα ἐγὼ εἶχα σκεφθεῖ καὶ μελετήσῃ καὶ εἰς τὰ ἔργα του ἐδιδασκόμουν τὴν ἐπιστήμην τῆς Βασιλείας».

Ἡ ἱστορία, κύριοι ἀκροαταί, ἐπαινεῖ καὶ υἱὸν καὶ πατέρα, τὸν Μάρκον Αὐρήλιον καὶ τὸν Ἀντωνίνον Πίον. Ἡ ἀξία καὶ τῶν δύο, τὸ ἐγκωμιὸν τους εἶναι ὅτι ἤθελαν νὰ εἶναι ἀρχηγοὶ κοινωνίας πολιτισμένης. Ὅθεν ἀγαποῦσαν τὴν ἰσονομίαν τῶν ὑπηκόων, ἐπειδὴ δὲν εἶναι πολιτισμὸς ὅπου οἱ ἄνθρωποι χωρίζονται εἰς βασανιζομένους καὶ εἰς βασανιστάς. Ἦτον εἰλοὶ αὐστηροὶ τῆς δικαιοσύνης, ἐπειδὴ ἡ δικαιοσύνη θεραπεύει καὶ κλεῖ τὰς πληγὰς ποὺ ἀνοίγουν τὰ ἄγρια πάθη τῶν θνητῶν. Ἦτον ἡμεροὶ, εὐνοῖκοι πρὸς τὸν καθένα, διότι κανένας τῶν ὑπηκόων τους δὲν ἦτον ἀδιάφορος, μηδαμινὸς εἰς τοὺς ὀφθαλμούς των. Ἐστάθησαν καὶ οἱ δύο ἄνδρες πολεμικοί. Χωρὶς ἄρματα πρὸς σκέπην καὶ φύλαξιν, τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ σου, τὴν ἰδιοκτησίαν σου, ἄλλος τὰ χαίρειται, ξένος κατακτητῆς. Ἐδοξάσθησαν καὶ οἱ δύο παλεμώντας τὰς φυλὰς τῶν βαρβάρων, ποὺ ἔκτοτε ἐφοβέριζαν νὰ πλημμυρίσουν τὴν Εὐρώπην. Ἄν ἡ χάρις τῆς πίστεως τοῦ Ἰησοῦ, εἰς τὴν καθάρτητά της ἤθελε φωτίσει καὶ τὴν καρδίαν τῶν δύο Αὐτοκρατόρων βεβίως οὐδὲν ἄλλο τελειότερον ἢ ὑπῆρχε εἰς τὰ χρονικά τῆς οἰκουμένης.

Ὅσα εἶχα νὰ εἰπῶ σήμερον τὰ εἶπα. Δὲν σᾶς προσκαλῶ διὰ σήμερον ὁκτώ. Πολλοὶ μοῦ ἐπαρτήρησαν ὅτι εἶναι καλὸ νὰ ἀναβάλλομεν τὴν παράδοσιν, ἕως ὅπου νὰ δροσίσει ὁ καιρὸς, νὰ σβῇ ἡ θερμότης τοῦ Ἀλωναριοῦ. Ὅταν λοιπὸν σὺν Θεῷ πάλαι ἀρχίσομεν, παρακαλῶ τοὺς σεβασμιωτέρους τοῦ ἀκροατηρίου μου νὰ τιμήσουν πάλαι μὲ τὴν παρουσίαν τους τὴν αἴθουσαν τῆς Βιβλιοθήκης. Ἄν μοῦ εἶναι συγχωρημένο νὰ εἰπῶ τί εἶδus εὐφροσύνης τοὺς ὑπόσχομαι, λέγω, ὅτι χάριν τῆς φιλοσοφικῆς μας μελέτης ζοῦν τρία τέταρτα, μίαν ὥραν, εἰς τὸν εὐμορφὸν καὶ γαληνιαῖον ὀρίζοντα τῆς ἐπιστήμης. Ὡρα μακαριότητος ἡ ζωὴ αὐτὴ καὶ τόσον πλέον εὐάρεστη, θαρρῶ, εἰς τοὺς πλέον ἡλικιωμένους τῶν ἀκροατῶν μου, καθόσον, ὡς εἶναι γνωστόν, ἐπέρασαν τὴν νεότητά τους ὅλην εἰς τὰς ζάλας καὶ εἰς τὰς ἀνησυχίας πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν τρικυμιῶν. Οἱ νέοι βλέποντες τὴν παράδοσίν μου τιμουμένην ἀπὸ σεβαστοῦς ἀνδρας θὰ ἔρχονται προθυμότερα πρὸς ἀκρόασιν. Καὶ εἰς τοὺς νέους ὁ λόγος μου θὰ εἶναι βεβαίως σπόρος γόνιμος καλοῦ, ἀφοῦ εἰς ἄλλο δὲν καταγίνομαι, ἄλλην προσπάθειαν δὲν ἔχω, εἰμὴ νὰ ἐκλέξω ἄπὸ τὰ μαθήματα τοῦ Ρόσση καὶ ἄλλων σοφῶν συγγραφέων τὰ οὐσιωδέστερα πρὸς χρῆσιν τῆς ἀναγεννημένης πατρίδος. Ὅσον καὶ ἂν λανθάνομαι εἰς τὴν ἐκλογὴν πάντοτε κάτι θὰ φανεῖ ἀπὸ τὴν εὐοσίαν τῶν ἀνθῶν ποὺ συλλέγω.

(*)

Ὅταν, κύριοι ἀκροαταί, κατὰ τὸ ἔτος 1843, τὸν Αὐγούστο μῆνα, ἀναχώρησα ἀπὸ Λονδίνον, ἔμειθα εἰς τὸ ταξίδι τὸ συμβάν τῆς 3 Σεπτεμβρίου. Ὡς ἦτον πολὺ φυσικὸ, ἔλαβα προθυμίαν νὰ γληγορεύσω τὸ φθᾶσιμό μου εἰς χῶματα δοξασμένα ἀπὸ τὸ περιβόητο συμβάν. Ἀλλ' ἡ γληγοράδα τοῦ ταξιδίου μου ἀντίβηκε εἰς τὸ σχέδιον τοῦ δρομολογίου μου, διότι εἶχα ἀποφασίσει νὰ διαβῶ ἀπὸ τὸ Βέλγιον, ἀπὸ Ἑλβετίαν, μέρος Γερμανίας καὶ Ἰταλίας καὶ νὰ ἰδῶ αὐτὰ τὰ μέρη, ὅπως οὖν

1. Ἐχει γραμμῆνο καὶ : ἀνθολογίσω

μέ ανεσιν, κυριευμένος ἀπὸ τὴν βεβαιότητα πὼς δὲν τὰ ἰδῶ πλέον. Ἦ ἡλικία εἰς τὸν κατήφορο, καὶ ἄλλα χίτια. Πῶς ἐσυμβίβασα καὶ τὴν γληγοράδα τοῦ ταξιδίου μου καὶ τὴν θεά ἐν ταυτῷ πόλεων σημαντικῶν καὶ ὠραίων; Ἀκολούθησα τὸ ταξίδι μου, ἀλλὰ εἰς τὰς πολιτείας ἔν ῥημέ-
ριαζα, πλὴν ἑμα ἔφθανα ἀμέσως ἔτρεχα, μὲ ἀκριβολογία σᾶς ὁμιλῶ, ἔτρεχα καὶ ἀνέβαινα εἰς τὸ
καμπαναριὸν τὸ ὑψηλότερον τῆς πόλεως ἐκείνης. Ἀγνάντευα, ἐβλεπα, ἔγραφα εἰς τὴν ἐνθύμησίν μου,
ἐκατέβαινα. Αὐτὸ τὸ σχέδιον ἐφύλαξα πιστὰ καὶ εἶδα τὸ Στρασβούργο, τὴν Φραγκφούρτη, τὴν Βέρνη
Φρειβούργο, Γινέβρα, Μιλάνο, Βενετία, Φρινέρ, τὴ Ρώμη, Νεάπολη, ὥστε ὅποιος τῶν φίλων ἀκροα-
τῶν θὰ εἴλεγε ὅτι τοιοῦτοτρόπως δὲν ἐταξίδευα ἀπὸ χώρα εἰς χώρα, ἀλλὰ ἀπὸ καμπαναριὸν εἰς κα-
μπαναριὸν, ὅποιος τῶν ἐντίμων ἀκροατῶν μου τὸ εἶπεῖ. θὰ εἶπεῖ τὴν ἀλήθειαν. Εἶδα ὅμως εἰς τὸ
φτερό πᾶν ἄξιον θαυμοσύνης.

Αὕτη ἡ ὕλική μέθοδος ἐφαρμοσμένη εἰς ὕλικὰ θεάματα φέρνει καρπὸν. Μοῦ φαίνεται δὲν ὑπάρ-
χει ἀντιλογία. Τάχα δὲν θὰ φέρεῖ παρομοίως κέρδος ἂν τὴν ἐφαρμόσομε καὶ εἰς ἠθικὰ ἀντικεί-
μενα; Π.χ. ἂν ἀνεβοῦμεν εἰς ἓνα ὕψος πνευματικὸ καὶ διὰ μέσου τοῦ ἠθικοῦ ἀφθαλμοῦ ἐξετάσομε
τί εἶδαμεν ἕως τώρα εἰς τὴν πολιτικὴν μας παράδοσιν καὶ τί μέλλει ἀκόμη νὰ ἰδοῦμεν, τάχα
δὲν θὰ ὠφεληθοῦμεν ὥστε τὰ μέρη καὶ τὸ σύνολον τοῦ ἔργου μας νὰ σκεφθοῦμεν καὶ νὰ κρίνομεν;

Λοιπὸν ἀπὸ αὐτὸ τὸ ὕψος τὸ πνευματικὸ σᾶς σημειῶνω ὅτι εἶδαμεν. Ἐν πρώτοις πὼς ἡ ὑπαρ-
ξις, τὸ ζεῖν τῶν ὀντητῶν, δὲν εἶναι ἐγκαταλειμμένα εἰς τὴν τύχην, εἰς τὸ ἄδικον καὶ εἰς τὸ θέ-
λημα ἐνὸς ἢ ἄλλου, ἀλλὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζοντας καὶ τὴν βουλήν τοῦ Ἑφίστου, εἶδα-
μεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννιέται διὰ νὰ ζεῖ μὲ τοὺς ὁμοίους τοῦ εἰς κοινωνίαν κανονικὴν καὶ θεῖαν,
ὅτι τὸ λογικὸν μας, εὐσυνειδησία καὶ εὐαισθησία, μᾶς διδάσκουν τοὺς κανόνες τῆς τάξεως, εὐζωίας
καὶ εὐνομίας, ὅτι καὶ ὑπάρχει κυριαρχία, κυβέρνησις πρὸς σωτηρίαν καὶ ἀκοίμητην βελτίωσιν ἀτό-
μων καὶ κοινωνίας. Θεωρῶντας κυριαρχίαν καὶ κυβέρνησιν, ἀπὸ τὴν ἐποῦν τοῦ Συνταγματικοῦ δι-
καίου, ὀρίσαμεν πὼς κατὰ τὴν θεσμοθεσίαν αὐτὴν μορφώνεται τὸ νόμιμον τῆς ἐξουσίας. Εἶδαμεν
ὅτι πᾶσα κυβέρνησις πραγματεύεται καὶ ἐνεργεῖ τὴν νομοθετικὴν, νομοτελεστικὴν καὶ δικαστικὴν
δύναμιν, ἀλλ' ἐξόχως τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς συνταγματικῆς διοικήσεως εἶναι ὁ χωρισμός. Ἄς
προσθέσωμεν, διὰ νὰ γνωστοποιηθεῖ καλῶτερα τὸ τέλος τῆς ἐπιστήμης, ὁ χωρισμός καὶ ἡ συμ-
ριλίωσις τῶν τριῶν δυνάμεων.

Σήμερον μέλλει νὰ ἰδοῦμεν πὼς ὁ Ρόσσης ὀρίζει τὰς κυβερνήσεις, ὅχι μὲ τὸν γνωστὸν ὀρισμὸν
μοναρχίας, δημοκρατίας καὶ ἀριστοκρατίας, ἀλλὰ ὀρίζει τὰ πολιτεύματα ἢ εἰς ἀπλὰ καὶ σύνθετα
κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τους μορφήν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν τους εἰς πολιτεύματα προνομίων καὶ ἰσό-
τητος, ὡς διεξοδικώτερα θὰ ἐξηγήσωμεν.

Ἐπειτα ἀπὸ τὴν σημερινὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἐρχομένην δὲν μᾶς μένει ἄλλο παρὰ νὰ ἐξετά-
σωμεν μίαν πρὸς μίαν τὰς τρεῖς δυνάμεις, πὼς ἐνεργοῦν, πὼς εἰς τὴν ἐνέργειάν τους δὲν εἶναι ἐχθρι-
καί, ἀλλὰ συνοδεύονται καὶ συνρυθμίζονται. Ἔργον ἐπιστημονικὸν καὶ δύσκολον αὕτη ἡ σύμπραξις
τῶν τριῶν δυνάμεων, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἡ ἀξία τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ συνταγματικοῦ πολιτικοῦ δι-
καίου. Ἀφοῦ τελειώσωμεν αὐτὴν τὴν μελέτην καὶ παράδοσιν τῶν τριῶν δυνάμεων κλεῖ τὸ συντα-
γματικὸν δίκαιον, τουτέστι ἡ σχέσις μεταξὺ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων καὶ ἀρχίζει τὸ δίκαιον τῶν
ἔθνων, ἡ σχέσις δηλαδή μεταξὺ ἔθνους καὶ ἔθνους. Οἱ δύο αὐτοὶ μεγάλοι κλάδοι τοῦ κοινωνικοῦ
ἔθνους ἀποτελοῦν, ὡς εἶπαμεν εἰς τὴν ἀρχήν, τὸ δημόσιον δίκαιον τῶν ἀνθρώπων. Πρὶν ἀποχω-
ρισθοῦμε ἀπὸ τὸν πρόλογόν μας εἰς δύο σκέψεις θὰ σύρω τὴν εὐγενῆ προσοχὴν τοῦ ἀκροατηρίου:

1ο) Ὅτι τὸ ἔργον μας φωτίζει μὲ τὸν στοχασμὸν, μὲ τὴν χάριν τῆς ἐπιστήμης, τὸ πολί-
τευμα ἐν ἐνεργείᾳ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν νέον Βασίλειον καὶ βλέπετε ὁ καθένας καθαρὰ ποίας ἀξίας, ποίας
νομιμότητος, ποίας ἐλευθερίας εἶναι πηγὴ τὸ δίκαιον πολίτευμα. Μὴν ἀδημονοῦμεν τόσο ἂν τάχα
τὸ συνταγματικὸν σύστημα δὲν ἔστρωσε ἀκόμη, δὲν ἤφερε εἰς τὸ γένος μας καρπούς ὡς πρέπει
καὶ ὅλοι ἐπιθυμοῦν. Τὸ οἰκοδόμημα χλωρό. Ἄλλους ἐπικσε ἡ γρίππη. ἄλλοι πάσχουν ἀπὸ ρευμα-
τισμούς. Χλωρὴ ἡ κατοικία. Ἄς ἀφῆσωμεν νὰ στεγνώσουν οἱ τοῖχοι, νὰ καλοθεμελιώσῃ τὸ χτί-
ριο. Καὶ εἶναι τῶν ἀδυνάτων, ὥστε τὸ φιλότιμον τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, πνεῦμα πραότητος, ἰσό-
τητος καὶ ἀδελφότητος, νὰ μὴ βοηθήσουν τὸ πολίτευμά μας εἰς δοξασμένην καὶ εὐτυχισμένην ὁδοι-
πορίαν. Αὕτη ἡ πρώτη μου σκέψις. Ἀκούσατε καὶ τὴν ἄλλην.

Συχνὰ ἐβεβαίωσαμε ὅτι ἡ ἐπιστήμη, ἡ δικαιοσύνη, τὰ φῶτα, εἶναι, πρέπει νὰ εἶναι, τὸ θε-
μέλιον τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Δὲν ἔμπορῶ νὰ ἐξηγήσω καλῶτερα τὴν γνώμην μας παρὰ μὲ μίαν

φράσιν γαλλικήν· πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ δικαιοσύνη *«sa raison d'être»* ὁ νόμος τῆς ὑπάρξεως τῆς νέας Βασιλείας τῶν Ἑλλήνων, ὁ νόμος τῆς αὐξήσεώς της καὶ τὸ μόνον δικαιολόγημά της πρὸς σεβασμὸν καὶ ὑπεροχὴν της κατὰ τὰ παγκόσμια σχεδὸν καὶ μεγάλα συμβάντα τῆς ἡμέρας μας. Θέλω, κλειόντας τὸν πρόλογον, νὰ σᾶς φέρω παράδειγμα πῶς ἐπιτυχαίνουν τὰ σχέδια ἀνδρῶν πολιτικῶν καὶ ἐθνῶν, ὅταν ἐνσαρκωθοῦν ἓνα μεγάλο πατριωτικὸ σχέδιον καὶ τὸ κυνηγήσουν μὲ καρδιά.

Ἀρμοδιότερο παράδειγμα δὲν ἤμπορῶσα νὰ σᾶς φέρω παρὰ τοῦ μεγάλου Πέτρου. Αὐτὸς εἶναι ὁ Θεμιστοκλῆς τοῦ μεγαλείου τῆς Ρουσίας. Ἀποθνήσκοντας ἄφησε καὶ ἓνα ὑπόμνημα, μίαν διανοήκην, ὅπου χαράζει τὴν ἡγεμονικὴν πορείαν τῶν διαδόχων του. Ἐκεῖνι ἀκολουθώντας οἱ μεταγενέστεροι Αὐτοκράτορες ὕψωσαν τὴν Αὐτοκρατορίαν ὅπου τὴν βλέπετε.

Ὁ μέγας Πέτρος τὸν υἱὸν του ἐθανάτωσε διὰτὶ ἐπρόβλεπε πῶς ὁ νέος δὲν θὰ ὑπηρετήσῃ μὲ νοῦν καὶ καρδίαν τὰ σχέδιά του. Τόσον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνδρὸς ὑπερτεροῦσε ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος ἀπὸ τὰ σπλάγχνα τοῦ πατρὸς.

Δὲν ἤξεύρω ἡμῶς διὰτὶ ἀποφεύγω νὰ ἀπλωθῶ εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου Πέτρου καὶ τῆς Ρουσίας, ἵσως ἐπειδὴ εἶναι σύγχρονα πράγματα καὶ πολὺ μεγάλα. Φοβοῦμαι μήπως δὲν τιμονεύσω μὲ τέχνη τὸ ἄχαμνὸ μου πλοιάριον εἰς κύματα τόσο βαθιά καὶ ἀφρισμένα.

Ἄς συρθοῦμε λοιπὸν εἰς παλαιὰ παραδείγματα πλέον ἀκίνδυνα, πλέον σύμφωνα μὲ ἀκαδημαϊκὴν μᾶλλον συναναστροφὴν.

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν μᾶς προσφέρει παράδειγμα ἀρμοδιότατο τῆς ἐπιτυχίας ἐνὸς ἐθνικοῦ σκοποῦ. Μεγάλοι ἄνδρες ἐστάθησαν ἡγήτοί καὶ ὁ λαὸς ἀκολούθησε. Ὁ Θεμιστοκλῆς πρῶτος ἐνόησε ὅτι ἡ δόξα καὶ ἡ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν πρέπει νὰ ἀποκτηθεῖ θαλασσινῶς, ὅχι στεριανῶς. Σχεδίασε νὰ κάμῃ ὥς ἓνα νησί τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ πατριωτικὴ του προσπάθεια εἰς τοῦτο αἰωνίως ἀπόβλεπε. Οἱ κωμικοὶ τοῦ καιροῦ τὸν περίπαιζαν ὅτι ἀπὸ τὰ χέρια τῆς Δημοκρατίας ἐπῆρε λόγχη καὶ ἀσπίδα καὶ τῆς ἔδωκε τιμὸν καὶ κουπί. Ἀφοῦ κατόρθωσε νὰ τοιχογυρίσῃ τὴν Ἀθήναν, εἰς τὸ πείσμα τῶν Σπαρτιατῶν, ἔστρεψε τοὺς ὀφθαλμούς του πρὸς τὸν Πειραιᾶ. Εἶδε τὴν φυσικὴν ἀξίαν τοῦ λιμένος καὶ ἀφιερώθη νὰ τὸν ἐνδυναμώσῃ καὶ μὲ τὴν τέχνην καὶ μὲ στρατιωτικὰ ὀχυρώματα. Δὲν εὐτύχησε νὰ ἀποτελειώσῃ τὸ σχέδιόν του. Ἐξορίσθη ἀπὸ τὰς φαρτίες πέρα ἀπὸ τὴν πατρίδα του, ἔξι ἔτη ἔπειτα ἀφοῦ ἔστησε τὰ τεῖχη τῆς πόλεως, πρὶν τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔτη 472.

Ὁ Κίμων καὶ ὁ Περικλῆς ἐπίασαν τὰς κλωστὰς τοῦ σχεδίου του καὶ ἀκολούθησαν τὸ ἔργον του. Ὁ Κίμων τὸ ἔτος 465 ἄρχισε τὴν οἰκοδομὴν τοῦ διπλοῦ τεῖχους ἀπὸ τὴν πόλιν ἕως εἰς τὸ βόρειον ἀκρωτήριο τοῦ Πειραιῶς καὶ τὸ ἄλλο τεῖχος ἀπὸ τὴν πόλιν ἕως εἰς τὸν Φαληρέα. Τοιουτοτρόπως ἡ πόλις ἔπαιρνε τὸ σχῆμα ἐνὸς τριγώνου, ἀσφαλισμένη μὲ δύο προμαχῶνας ὑψηλοὺς καὶ μακροὺς, καὶ χάριν τῶν δύο εἰρημένων λιμένων εἶχε συγκοινωνίαν μὲ τὴν θάλασσαν καὶ βοήθειαν.

Ἐνα ἄλλο μέτρον ἦτον ἀναγκαῖον διὰ νὰ πληρωθεῖ τὸ φρόνημα τοῦ Θεμιστοκλέους. (1) Πειραιᾶς εἶχε πάρει τὰ πρωτεῖα εἰς τὸν Φαληρέα. (2) Φαληρέας εἶχε ἀμεληθεῖ. Ἄν ἐχθρὸς ἐκυρίευσεν τὸ τεῖχος τοῦ Φαληρέως ἐγίνετο εὐθὺς κύριος τῶν δύο λιμένων. Ἡ πόλις δὲν εἶχε ὑπεράσπισιν. Ὁ Περικλῆς, διὰ αὐτὸν τὸν λόγον καὶ δι' ἄλλους ἐπρόβαλε εἰς τοὺς Ἀθηναίους νὰ γίνῃ καὶ τρίτον τεῖχος, ἀπὸ τὴν πόλιν ἕως εἰς τὸ μεσημβρινότερον ἀκρωτήριο τοῦ Πειραιῶς. Ὅταν ὁ Περικλῆς ἐφάνέρωσε ἀπὸ τὸ βῆμα εἰς τὴν Πνύκα, ἐνώπιον τῶν Ἀθηναίων, τὸ σχέδιόν του καὶ τοὺς λόγους, ὁ Σωκράτης ἦτον εἰς τὸ ἀκροατήριον. Ἦτον εἰκοσαετής καὶ ὁ λόγος τοῦ εὐγλώττου καὶ σοφοῦ ἀνδρὸς τοῦ ἔκαμε φοβερὴν ἐντύπωσιν. Τοιουτοτρόπως ἡ Ἀθήνα ἐνησώθη, ἐτελειοποιήθη τὸ σχέδιον τῶν τριῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ὁμοιάζε καράβι· μεγάλο μὲ δύο μεγάλας γούμενας, οἱ ὁποῖες ἐρίχναν τὴν ἄγκυρά τους εἰς τὰ νερά τοῦ Πειραιῶς.

Τόσον ἦτον ἐπιτυχημένο τὸ σχέδιον τῶν τριῶν ἀνδρῶν, σύμφωνα μὲ τὴν ὀχύρωσιν καὶ τὰ ἄλλα μέτρα πολιτικὰ καὶ νομοθετικὰ, τόσο μεγάλη ἐστάθη ἡ θαλασσοκρατορία τῆς πόλεως, ὅπου, καθὼς λέγει ὁ Θουκυδίδης, ἡ ναυτικὴ τῆς δύναμις, τὸ κράτος της, δὲν ἀφάνισθη ἀπὸ ἄλλο εἰμὴ ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς διχόνοιας καὶ ἀγνωσιὰς τῶν ἰδίων Ἀθηναίων. Δὲν ἐσώζετο τότε εἰς τὸν κόσμον ἐχθρὸς ἐξωτερικὸς ἀντάξιός νὰ κινδυνεύσῃ τὸ θαλασσινὸν τους σκῆπτρον.

Κύριοι ἀκροαταί ! Ὅταν τὴν ὕστερη Κυριακὴ, ποῦ ὑμιλήσαμε, σᾶς εἶχα ἀναφέρει ὅτι οἱ μεγάλοι ἄνδρες σῶζουν καὶ δοξολογοῦν τὰ ἔθνη, ἡ ἄκρα συναίνεσις σας εἰς τὰ λόγια μου, μοῦ ἔδωσε

άφορμή, οδηγούμενος από την κρίσιν σας, σεβόμενος και τιμώντας αυτήν, μοῦ ἔδωσε άφορμήν και εξέτασα βαθύτερα τὸν λόγον ποῦ εἶπα και ἤρξα τὴν απόδειξιν του και τὴ βέβαιο εἰς τὸ ἱστορημένο παράδειγμα τῶν τριῶν ἐνδόξων Ἑλλήνων.

Γ'

Ἡ καλὴ δεξίωσις τοῦ ἀκροατηρίου, εἰς τὰ ὀλίγα ποῦ εἶχα εἰπεῖ τὴν προπερασμένη Κυριακὴ διὰ τοὺς τρεῖς πολιτικοὺς και στρατιωτικοὺς Ἀθηναίους, μοῦ ἐγέννησε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ προσπαθῇσω ὥστε και τὸ πολίτευμα και τὰ ἱστορικὰ συμβάντα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ συντόμως νὰ σᾶς περιγράψω. Συνδέεται τὸ σχέδιον τοῦτο και μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Ῥόσση. Ἡ παράδοσις μας εἶναι θεωρία δικαίου. Τὸ ἱστορικὸ τῶν Ἀθηναίων εἶναι πολιτικὴ ἰδέα πραγματοποιημένη. Μετὰ τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα, τὴν Θεωρίαν και τὴν πρᾶξιν, ὁ νοῦς μας φθάνει φωτεινότερα εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας. Τὰ ἐξοχότερα, τὰ κυριότερα τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας, θὰ σᾶς περιγράψω. Πιστὸς ἥμως εἰς χρονολογικὴν σειράν, ἢ διήγησίς μου δὲν θὰ ὁμοιάσει τὸν λογογράφον, ὁ ὁποῖος θέλοντας νὰ διηγηθεῖ μίαν τρικυμίαν ἀριθμολογεῖ τὰ κύματα ἑλὰ τοῦ γιγαλοῦ, ἀλλὰ τὸν ζωγράφον θὰ πασχίσω νὰ μιμηθῶ, ὁ ὁποῖος βουλόμενος νὰ εἰκονίσῃ τρικυμίαν ζωγραφίζει καράβι μετὰ ἑξάρτια πεταμένα, μετὰ τιμόνι τζακισμένο και μετὰ ἀφροὺς κυμάτων εἰς τὸ κατάστρωμα. Ἀπὸ τὴν ζωγραφίαν τοῦ πλοίου ἐννοοῦμεν εὐθὺς τὸ περίσσιον ἄγριον σάλευμα τοῦ πελάγους, ἀκούομεν νὰ χτυποβροντᾷ τὸ κύμα εἰς τοὺς βράχους και εἰς τὰ γυμνὰ παραθαλάσσια.

Ἀρχίζω ἑκπαλαί ἱστορίαν τῶν Ἀθηναίων.

Ἐννιά χιλιάδες ἔτη πρὶν ὃ Σόλων δώσει τοὺς νόμους του εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ἢ Ἀθήνα ἦτον πόλις ἑκκουστή. Τέχνες τῆς εἰρήνης και ἄρματα τὴν δόξαζαν. Μία φυλὴ πολεμική, κάτοικη εἰς μέγαλον νησί τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, ἐκίνησε νὰ κυριεύσῃ μετὰ πόλεμον Εὐρώπην και Ἀφρικὴν και αἰχμαλώτισε τὰ ἔθνη. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἢ χωριστὴ τάξις ἢ πολεμικὴ τῆς πόλεως, ἦν και μετὰ μόνον τὴν δύνάμιν τους, ἐπειδὴ οἱ σύμμαχοί τους τοὺς εἶχαν ἐγκαταλείψει, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπολέμησαν τοὺς ἐχθροὺς, τοὺς ἐνίκησαν και ἐλευθέρωσαν Εὐρώπην και Ἀφρικὴν. Ἀλλὰ τί συνέβη εἰς μίαν νύχτα σκοτεινὴν, εἰς ἕναν κατακλυσμὸ γῆς και οὐρανοῦ. εἰς τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο σκοτάδι, μετὰ τοὺς σεισμοὺς τῆς γῆς και μετὰ τοὺς κατκρᾶχτες τοῦ οὐρανοῦ ἀνοιχτούς; Τὸ νησί τῆς Ἀτλαντίδος ἐβυθίσθη εἰς τὰ ἕπτα βάθη τοῦ Ὠκεανοῦ και εἰς τὴν Ἀθήνα, τὴν ἴδιαν νύχτα, ἤνοιξε ἡ γῆ και ἐκατάπιε τὸ μάχιμον γένος, τοὺς ἡρωϊκωτέρους τῶν Ἀθηναίων, ἐκατάπιε τρόπαια και μνημεῖα τῆς μεγαλοπόλεως.

Αὐτὴ ἡ διήγησις, φίλοι κύριοι ἀκροαταί, εἶναι ἡ διήγησις ποῦ ἔκαμε ἕνας ἱερέας Αἰγύπτου εἰς τὸν Σόλωνα, εἰς τὴν πόλιν τῆς Σαίδος. Ὁ Σόλων ἔστειλε μετὰ στόμα ἀνοικτὸ ἀκούοντας, διατί δὲν εἶχε εἰδῆσιν ἀπὸ αὐτὰ ἂν και φιλόσοφος. Ὁ ἱερέας τοῦ ναοῦ τῆς Σαίδος εἶπε: «Ἔσεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχετε ἑπάρσιν, ὅτι ἠξεύρετε πολλά, ἀλλὰ ἠξεύρετε ὀλίγα. Εἴσθε ἔλοι νήπια. Γέροντας Ἕλληνας δὲν σώζεται εἰς τὴν πατρίδα σας, ἐπειδὴ οὔτε τὴν παμπάλαιαν ἱστορίαν τοῦ κόσμου γνωρίζετε, οὔτε τῆς ἰδίας σας πατρίδος».

Διὰ νὰ μὴν μετὰ ἀδικοβάλλει κανεὶς, ἔτι τάχα προσβάλλω τὴν σοφίαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διαβάσετε τὸν Τίμαιον, βιβλίον τοῦ Πλάτωνος, ἀπ' ὅπου ἐπῆρα ὅσα ἐν συνόψει σᾶς εἶπα: «Ἕλληνες ἀεὶ νήπια ἐστέ».

Ἐπρόσθεσε ἀκόμη ὁ ἱερέας εἰς τὸν Σόλωνα, ὅτι τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων και τὴν πόλιν τῆς Σαίδος, τὰς δύο πόλεις μία θεὰ τὰς ἔκτισε, ἢ Ἀθηνᾶ, οὕτως λεγομένη ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας και Νεϋθ ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους. Ἐδίδε ὁ ἱερέας, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἰδίας καταγωγῆς, τὴν ταυτότητα πολλῶν ἀρχαίων νόμων τῶν Αἰγυπτίων και τῶν Ἀθηναίων. Περιπλέον ὅτι και εἰς τὰς δύο πόλεις ἡ κοινωνία τῶν κατοίκων ἦτον σχηματισμένη ὁμοιομόρφως, ἦτον διαμειρασμένη εἰς τάξεις: Τάξις εὐπατριδῶν, τεχνιτῶν, κληγῶν, βοσκῶν, ἐργατῶν, πολεμικῶν και ἱερέων. Αὐτὴ ἡ ἱερατικὴ τάξις ὑπῆρχε εἰς τὰς Ἀθήνας τὸν παμπάλαιον αἰῶνα. Ἡ θεὰ οἰκοδόμησε τὰς Ἀθήνας χίλια ἔτη πρὶν τῆς Σαίδος. Ἐκρίνε ἡ θεὰ ὅτι κοινωνία ὁργανισμένη ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἰδίαν, και εἰς εὐμορφο μέρος τῆς γῆς, θὰ ἀναστήσῃ ἡ κοινωνία αὐτὴ τοὺς νοσημονεστέρους ἀνθρώπους τῆς οἰκουμένης.

Ποία ἀξία ἱστορικὴ, ποία ἀλήθεια ἔχει ἡ διήγησις τὴν ὁποίαν ἀκούσετε; Μὰ τὴν ἀλήθειαν, περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἶναι δύο μεγάλα βιβλία γραμμένα ἀπὸ ἕναν σοφὸν Εὐρωπαῖον, Ἐρρίκον Μαρτίνον, και ἐγὼ δὲν ἔχω τὸν πειρασμὸν νὰ σᾶς τὰ διαβάσω. Ἰδοὺ τί φαίνεται βεβαίως

νά δηλοῖ τὸ εἰρημένον διήγημα. Ἐξηγεῖ τὴν πεποιθήσιν τῶν ἀρχαίων σοφῶν Ἑλλήνων, ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῶν Αἰγυπτίων ἐπολίτευσε, ἐφώτισε τὴν ἀρχαιοτάτην Ἑλλάδα. Ἡ ἱστορία τῶν Ἀθηναίων ἀρχίζει τῷ ὄντι μὲ Αἰγυπτιακὴν διήγησιν. Μιὰ ἡμέρα ἐκατέβηκαν ἀπὸ τὰ πλοῖα τοὺς εἰς τὰ παραθαλάσσια τῆς Ἀττικῆς ξένοι ἄνδρες ἐξόριστοι. Ὁ τόπος τοὺς ἀπὸ τὰ παραπόταμα τοῦ Νεῖλου. Οἱ ξέριοι κάτοικοι δὲν τοὺς ἀνέβηκαν φιλοξενίαν. Ὁ Κέκροψ, ἀρχηγὸς τῶν νεοφερμένων, ἐδίδαξε τοὺς κατοίκους τὰ στοιχεῖα θρησκείας καὶ κοινωνίας. Τοὺς κατήγγισε νὰ λατρεύουν Δία, ὕπατον Θεὸν ἀνώτερον τῶν ἄλλων Θεῶν. Ἐβάζε νόμον γάμους κανονισμένους, τὴν γεωργικὴν τέχνην ἐδίδαξε καὶ ἔφερε εἰς τιμὴν. Οἰκοδομοῦσε τὸ φρούριον, τὴν ἀκρόπολιν καὶ καταγινόμενος εἰς αὐτὴν τὴν ἐργασίαν εἶδε αἰφνιδίως νὰ ἀναβρῦσει ἀπὸ τὴ χῶμα πηγὴ νεροῦ καθαροῦ (πατροπαράδοσις ἀθηναϊκὴ) καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἀνάδωσεν φυτὸν ἐλαίας στολισμένο μὲ τοὺς καρποὺς του. Ἐστειλε εἰς τοὺς Δελφοὺς νὰ τοῦ ἐξηγήσουν τὸ διπλὸ θαῦμα. Ὁ χρησμὸς ἀποκρίθη ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Περσείδων εἶναι εἰς φιλονικίαν ποῖος ἀπὸ τοὺς δύο, ἡ θεὰ ἢ ὁ θεός, νὰ δώσουν τὸ ὄνομα εἰς τὴν νέαν πόλιν, ἀκόμη χωρὶς ὄνομα. Ὁ Κέκροψ συγκάλεσε συνέλευσιν. Ἐκρίνε ὅτι πρέπει νὰ ψηφοφορίσουν καὶ οἱ γυναῖκες χάριν τῆς Ἀθηνᾶς. Παῖς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας; Ψῆφος θηλυκὴ εὗρέθη μία περισσύτερη καὶ ἦτον τὸ ψῆφί τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ πόλις ὀνομάσθη ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς θεᾶς Ἀθῆναι ἢ Ἀθήνα. Δὲν ἔχασε τὸ ὄνομά της εἰς τόσους αἰῶνας καὶ μὲ τόσες καταστροφές. Τόσο ἡ θηλυκὴ πλ. ἰοψήφια ἐδείχθη ἐπιτυχημένη.

Κατὰ τὰ παλαιὰ πατροπαράδοτα ἐβασίλευσαν λοιπόν, ἔπειτα ἀπὸ τὸν Κέκροπα, ὁ Κρανῶς, ὁ Ἀμφιτρώων, ὁ Ἐριχθόνιος, ὁ Πανδίων, ὁ Ἐρεχθεύς. Χωρὶς νὰ μακρολογήσωμε εἰς τὴν βασιλικὴν τοὺς βιογραφία, ἡ ὁποία καταντᾷ καὶ μυθολογική, ἡμποροῦμε νὰ βεβαιώσωμε ὅτι εἰς αὐτοὺς τοὺς παλαιούς καιροὺς ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ βάρβαροι κάτοικοι ἐπολιτεύθηκαν μὲ τὴν συγκοινωνίαν τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἄλλων τότε λαῶν φωτισμένων.

Εἰς τὴν Ἀττικὴν εἶχαν σχηματισθεῖ μὲ τὸν καιρὸν δώδεκα κεφαλοχώρια ἢ κομμοπόλεις. Κάθε κεφαλοχῶρι εἶχε τὸ πρυτανεῖον του, τὴν δημογεροντίαν του ἃς εἰποῦμε. Αὕτῃ ἀποφάσιζε καὶ ἐκυβερνοῦσε τὰ χωριανά. Ὁ Θησεύς, βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων περίφημος, ἐπῆγε, καθὼς λέγουσιν, ἀπὸ χωριῶ εἰς χωριῶ, ἐνουθέτησε τοὺς κατοίκους, ὅτι σκόρπιοι ὡς ἦτον εἰς διάφορα μέρη τοῦ τόπου, ἀσύμφωνοι, χωρὶς ἐνέργειαν κεντρικὴν, ἀδύνατο ποτὲ νὰ πάρουν μέτρα γενικά, πρὸς ὠφέλειαν κοινὴν καὶ πρὸς ἀπόκρουσιν ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ δυνατοῦ. Ἄλλους ἔπεισε, ἄλλους ἐφόβισε καὶ ὅλοι συνγνώμησαν καὶ τὰ χωριστὰ πρυτανεῖα ἐκατέλυσαν καὶ ἐμόρφωσαν ἓνα μεγάλο γενικὸ πρυτανεῖο, μίαν δημαρχίαν εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἄρχισε τῆς πόλεως τὸ μεγαλεῖον. Εἰς τοὺς νεωτερισμούς, κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς, ποὺ ἡ ἱστορία ἀποδίδει εἰς τὸν βασιλέα καὶ ἥρωα Θησέα ὀφθαλμοφανῶς θεωροῦμεν τὴν κίνησιν μιᾶς κοινωνίας ἀνθρώπων, ἡ ὁποία θέλει νὰ βελτιωθεῖ, νὰ στερεωθεῖ, νὰ προετοιμάσῃ μέλλον καλύτερον. Τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Θησέα δὲν εἶναι ὅλα ἐδικά του, ἀλλὰ καὶ μεταγενεστέρων ἄλλων ἀνδρῶν.

Συμβάντα πολέμων ἐστερέωσαν ἀκόμα περισσότερον τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν ἀπόφασιν ἐνώσεως καὶ συγκεντρώσεως. Ἡ συγκέντρωσις δυνάμεις. Ἴωνες, ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἄλλοι πρόσφυγες ἦλθαν καὶ ἐκατοίκησαν τὴν πόλιν καὶ αὐξάνει ὁ πληθυσμὸς της.

Ἐβασίλευε ὁ Κόδρος ὅταν οἱ φιλοπόλεμοι Δωριεῖς, κατακτηταὶ ἐνὸς μεγάλου μέρους τῆς Πελοποννήσου, ἦλθαν νὰ πατήσουν καὶ τὰς Ἀθήνας. Ἀπέκλεισαν τὴν πολιτείαν. Ἦτον βέβαιοι τῆς νίκης. Ὁ χρησμὸς τῶν Δελφῶν εἶχε χρησιμοδοτήσει ὅτι θὰ νικήσουν, ἂν ἀπαφύγουν νὰ φονεύσουν τὸν Βασιλέα. Ὁ Κόδρος ἔμαθε τὸν χρησμόν, ἐνδύθη χωριάτικα, ἔπεσε ἐναντίον τινῶν στρατιωτῶν Δωριαίων. Αὐτοὶ τὸν ἐφόνευσαν. Ἀφοῦ ἐγνώρισαν τὸν σκοτωμένον Βασιλέα οἱ Δωριεῖς ἔφυγαν ἀπὸ τὰ χῶματα τῶν Ἀθηναίων.

Μὲ τὸν Κόδρου ἐπαυσε ἡ βασιλικὴ ἐξουσία εἰς τὰς Ἀθήνας. Μεταξὺ ἄλλων αἰτιῶν, οἱ Ἀθηναῖοι, θαυμάζοντας τὸν φιλόπατρι ἡγεμόνα, εἶπον ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλος ὅμοιός του νὰ τὸν κληρονομήσῃ. Τὸν Δία ἐπουράνιον ἐκήρυξαν Βασιλέα τους, ὅχι θνητὸν ἄνδρα. Ἀρχὼν ἢ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας τῶν Ἀθηναίων ἰσόβιος ἐκλέχθη ὁ υἱὸς τοῦ Κόδρου. Ἐπειτα ἡ ἀρχοντία καὶ ἡ Προεδρία ἐγένε δεκαετής, ἔπειτα καὶ μοναετής.

Ἐλείψε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ζυγὸς σιωτήριος μοναρχίας. Μὲ τὸν καιρὸν ἀδυνάτισε καὶ πᾶσα ἄλλη ἐξουσία κυβερνητικὴ. Ἡ δημοκρατία ἐβασανίζετο ἀπὸ ἀταξίαν καὶ ἀναρχίαν. Ἐθίμα διοικοῦσαν τοὺς πολίτας. Μὲ τὰ ἔθιμα ἐτιμωροῦντο οἱ κακοῦργοι. Ἐννοήθη ἡ ἀνάγκη γραπτοῦ νόμου.

Ἡ κοινωνία ἐχάνατο, ἂν νέα τάξις νομικῆ πραγμάτων δὲν θεράπευε τὸ κακόν. Ἀρχοντα καὶ νομοθέτην ἐκλεῖξαν τὸν Δράκοντα.

Ὁ Δράκων ἦτον γέρος καὶ σκληρὰνθρωπος καὶ ἐδημοσίευσε νόμους ἀσπλάγχχνους, βουτημένους εἰς τὸ αἷμα, ὥς εἶπον οἱ μεταγενέστεροι Ἀθηναῖοι. Τὸν ἀνωφέλετον, τὸν ἄκνηρὸν ἐτιμωροῦσε ἴσια μὲ τὸν ληστήν, μὲ ποινὴν, ὥς λέγουν, κεφαλιακὴν. Ὁ νομοθέτης μίαν μόνην χρᾶδὴν ἔκρουε. Ὁ ψαλμός του ἦτον μονοτονία θανάτου. Περί Δράκοντος, περί Ἐπιμενίδου, περί Σόλωνος. Θέλει σᾶς ἐμιλήσω τὴν ἐρχομένην Κυριακὴν.

Ἄν ἐπιμένω εἰς τὴν διήγησιν τῆς παλαιᾶς Ἱστορίας σᾶς λέγω τὸ αἷτιο. Οἱ καιροὶ ὅπου ζοῦμεν προσφέρνουν μὲ τοὺς καιροὺς τῶν τριῶν ἄνω εἰρημένων Ἑλλήνων. Ὁμοιάζουν κατὰ τοῦτο οἱ καιροί, ὅτι καὶ τότε καὶ τώρα προσπάθεια καὶ δοκιμάσματα ὑπάρχουν νὰ θεμελιωθεῖ τὸ κράτος, νὰ ζήσει. Οἱ καιροὶ καὶ τότε καὶ τώρα κοιλοπονοῦν τὸν νέον ἄνθρωπον. Κοιλοπονοῦν νὰ γεννήσουν τὸν νέον ἀληθινόν Ἑλληνα. Εἰς τὸ θέαμα καὶ εἰς τὸ ἀκρόαμα λοιπὸν τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς ἴσως εὑροῦμε κανόνες καὶ παραδείγματα πρὸς ὁδηγίαν μας σήμερον.

Τὴν ὠφέλειαν τῆς ἱστορίας τῶν παλαιῶν ἡμερῶν τὴν παίρνω καὶ ἀπὸ μίαν ἄλλην ἐποψίν. Ἀκούσετε. Προχθὲς εἶχα τὴν τιμὴν νὰ συνομιλῶ μὲ ἓναν τῶν σεβαστῶν ἀκροατῶν μου. Μοῦ ἀριθμολογοῦσε μὲ πολλὴν τάξιν τὰ φυσικὰ δεινὰ τῆς πατρίδος μας κατὰ τὸ ἔτος 1850, χιόνι καὶ χαλάζι, πού ἀποξήραναν ἐλιές, λεμονιές, πορτοκαλιές, καὶ ἄλλα φυτά. Κατὰ τὸ ἔτος 1851 ἡ φθορὰ τῶν γεννημάτων. Κατὰ τὸ ἔτος 1852 ὁ ἀφανισμὸς τῆς κορινθιακῆς σταφίδος. Κατὰ τὸ 1853 ὁ φόβος τῆς καταστροφῆς ἀμπελώνων καὶ σταφίδος. Προσθέτω εἰς τὰ εἰρημένα ὅτι εἰς Μαρούσι καὶ Κηφισιὰ εἶδα στὰ ἀραπόσταρα τὸ καλάμι τοὺς διεφθαρμένους ἀπὸ φθοροποιὰ ζωῶφια. Τὰ ροδάκινα μολεμένα ἀπὸ μύγα βλαβερή. Εἶδαμεν καὶ σὺννεφο ἀκρίδων νὰ βόσκει εἰς τοὺς κόπους τῶν γεωργῶν.

Τώρα κύριοι, ἤῤῥα ὅτι τὰ ἴδια σχεδὸν παθήματα, τὰ ἴδια φυσικὰ δεινὰ, ἦτον εἰς τὰς Ἀθήνας πρὸς τὸν καιρὸν τοῦ Σόλωνος. Οἱ τότε Ἀθηναῖοι ἐπροσκάλεσαν τὸν Ἐπιμενίδην ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἄνδρα σοφὸν καὶ θεοφροβούμενον. Τὸν ἐπροσκάλεσαν, συμφώνως καὶ μὲ τὴν συμβουλὴν τοῦ Σόλωνος, νὰ τοὺς εἰπεῖ τὸ αἷτιον τῶν κακῶν καὶ νὰ προνοήσῃ θεραπείαν.

Τί εἶναι τοῦτα; τὸν ἐρωτοῦσαν. Οὔτε ὅποι τῶν γεροντοτέρων ζοῦν, μήτε εἶδαν, μήτε ἤκουσαν παρόμοια δυστυχήματα.

Τί εἶναι τοῦτο; τοὺς ἀποκρίνετο ἐκεῖνος. Τὰ ἁμαρτήματά σας, τὸ ἄθῶο αἷμα χυμένον ἀπὸ τὰς διχόνοιές σας. Οἱ σύντροφοι τοῦ Κύλωνος σφαγμένοι εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τῆς θεᾶς. Τὸ αἷμα τῶν θανατωμένων ἀπὸ τοὺς ληστές, τοὺς ὁποίους εἴπατε ἀδύνατοι νὰ τιμωρήσετε.

Τὰ παθήματα τῶν προγενεστέρων καὶ τὰ μαθήματα χρησιμεύουν πρὸς διδασκαλίαν τῶν ζωντανῶν. Ἴδού ὁ καρπὸς τῆς Ἱστορίας ἂν ἤξεύρομεν νὰ τὴν τρυγήσωμεν ἀπὸ τὸ δένδρον του. Ἐγώ, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἐξετάζοντας τὸν βίον τοῦ Δράκοντος, τοῦ Ἐπιμενίδου καὶ τοῦ Σόλωνος, πιστεύω νὰ ἤῤῥα ἓναν θησαυρὸν ἀνεκτίμητον πρὸς ὠφέλειαν τοῦ γένους μας. Ἐπειδὴ ὁ πρῶτος, ὁ Δράκων, μοῦ φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἐσκόπευε νὰ φέρῃ εἰς τὰς καρδίας τῶν τότε ἀνθρώπων μίαν μεταρρύθμισιν, μίαν διόρθωσιν ἠθικὴν. Μετεχειρίσθη ὕπλον τὴν φρίκην τῆς ποινῆς. Ὁ Ἐπιμενίδης ἀφιερώθη εἰς τὴν ὀρησκειτικὴν ἀνόρθωσιν καὶ μεταρρύθμισιν, καὶ ὁ Σόλων εἰς τὴν πολιτικὴν σμίγοντας εἰς ἓνα νόμον ἐλευθερίαν.

Σταχασθῆτε λοιπὸν ἂν ἀξίζει νὰ συναζόμεθα τέσσερες ὥρες τὸν μῆνα εἰς φιλικὴν συναναστροφὴν διὰ νὰ μελετοῦμεν τόσον οὐσιώδη καὶ θεῖα ἀντικείμενα.

(1853)

Α'

Πῶς, κύριοι, νὰ σᾶς παραστήσω ἐν συντομίᾳ τί εἶναι, τί ἐστάθη ἡ ἀρχαία Ἑλλάς; Ἀπὸ τὰ πολλὰ δυὸ θὰ σᾶς εἰπῶ. Ζωντανεύω εἰς τὴν μνήμην σας τοὺς Περσικοὺς πολέμους. Οἱ κίνδυνοι, τὰ ἔσματα τῆς νίκης τῶν τότε πολέμων, ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ζωὴν μας σήμερον, μὲ τὸν πολιτισμὸν τοῦ κόσμου. Διότι ἂν ὁ βάρβαρος ἐνικουῖσε, τὸ σπέρμα παντὸς καλοῦ ποῦ ἦτον εἰς τὰς Ἀθήνας θὰ ἐπνίγετο πρὶν δώσει τὸ καρποφόρο του ἀστάχυ. Τὸ ἄγριον πνεῦμα τῶν Ρωμαίων μετέπειτα θὰ συντελοῦσε καὶ αὐτὸ εἰς τὴν καταστροφὴν πάσης χάριτος καὶ ἐπιστήμης. Τὸ ἄλλο συμβᾶν ποῦ θὰ σᾶς ἐνθυμίσω πρὸς γνῶσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶναι τέτοιον, ποῦ ἂν τὸ καλοστοχασθῶμεν πρέπει νὰ πέσωμεν γονατιστοὶ νὰ φιλήσωμεν τὴν γῆν ποῦ πατοῦμεν.

Τέσσαρις αἰῶνας πρὶν τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ χρονολογεῖται εἰς τὸν κόσμον ἡ ἐμφάνισις τοῦ Σωκράτους, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ γέννησις καὶ ἡ ἐμφάνισις τῶν τριῶν θαυμαστῶν ἀνδρῶν εἶναι μία ἀποκάλυψις τοῦ πνεύματος, καθὼς ὁ Χριστιανισμὸς μετέπειτα ἐστάθη μία ἀποκάλυψις γενικὴ τῆς ψυχῆς.

Τὸ Εὐαγγέλιον ἤφερε τὸ φῶς, ἀλλὰ ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων προετοίμασε τὸ πνεῦμα τῶν ζώντων νὰ τὸ δεχθεῖ. Οἱ Ἅγιοι Πατέρες ἦτον μαθηταὶ τῶν Ἀποστόλων, κάτοχοι τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἁγίου πνεύματος ἔμπνεοι, ἀλλ' ἦτον καὶ μαθηταὶ καὶ μιμηταὶ τῆς εὐγλωττίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους.

Ὅποιος, κύριοι, ἀπὸ ἡμᾶς τώρα, γέροντας ἢ νέος, ἀμελεῖ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, ὑστερεῖται μεγάλῃς δυνάμειος νοητικῆς. Ἄν εἶναι συγγραφεύς, τὸ ὕψος τοῦ δὲν ἔχει χάριν, οὔτε τέχνην ἂν πολιτικός, δὲν γνωρίζει τοὺς νόμους τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ μεγαλείου τῶν ἐθνῶν.

Κύριοι καὶ κυρίες. Πόθεν, πῶς ἔρχεται τὸ φῶς, χάριν τοῦ ὁποίου βλέπω τὰς σημειώσεις μου, χάριν τοῦ ὁποίου βλέπω πρόσωπα γεναίων ἀνδρῶν ἐνώπιόν μου, καὶ τὸ χαριέστατον κάλλος τιμίων γυναικῶν; Πόθεν, κύριοι, μᾶς ἔρχεται αὐτὸ τὸ φῶς; Ἀπὸ μυριάδας μυριάδων μακρά. Τοιούτοτρόπως, κύριοι, τὸ φῶς τῆς μαθήσεως, τὸ ὑγιές, τὸ καθαρὸ φῶς, πρέπει νὰ μᾶς ἔρχεται μακρά, ἀπὸ τὰς ἡμέρας τῶν προγόνων μας. Καὶ μὴ νομίζετε, κύριοι, ὅτι ἐγώ, εἰς τέτοιον ἐκλεκτὸν ἀκροατήριον, τὸ ὅποιον μοῦ ἐμπνέει σέβας καὶ φόβον, οἷ ἐρχομαι καὶ λέγω πράγματα μὴ καθιερωμένα ἀπὸ τὴν πείρα τῶν αἰώνων. Τὰ σοφὰ ἔθνη καὶ τὰ μεγάλα κράτη τῆς Εὐρώπης χρεωστοῦν κατὰ πλεῖστον μέρος τὴν αὐξησίαν τους, τὸ μεγαλεῖόν τους, εἰς τὴν σοφὴν μελέτην τῆς Ἑλληνικῆς μαθήσεως, ὅταν ἡ ἡμισέληνος ἐνίκησε τὸ λάβαρον τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, καὶ τὰ βιβλία, οἱ σοφοὶ τῆς Ἑλλάδος, ἐπῆγαν καὶ ἐφώτισαν τὰ δυτικὰ βασίλεια τῆς Εὐρώπης.

Ποία εἶναι λοιπὸν ἡ ἰδέα σου; δύνασθε νὰ μὲ εἰπῆτε. Τάχα ὅτι οἱ ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸ πάντων οἱ νέοι δὲν καταγίνονται ὥς πρέπει εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων; Αὐτὸ ἐννοῶ. Κατηγορεῖς, λοιπὸν, τὴν μέθοδον τῆς παραδόσεως, ὥς φαίνεται. Δεῖξε μας λοιπὸν ἐσὺ τὴν μέθοδόν σου. Ἐγὼ δὲν εἶμαι ἱκανὸς νὰ διδάξω κανέναν, ἀλλὰ θὰ σᾶς ἀναφέρω, πρὸς διδασκαλίαν, τοὺς λόγους ἀνδρὸς στρατηγοῦ καὶ φιλοσόφου, τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ θησαυρίσετε ἀπὸ τὰ λόγια του.

Οἱ νέοι τῆς Ἑλλάδος, λέγει, ἔμαθον ἐκ στήθους τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου. Ὁ νέος ὑψηλοφρόνησε, ὥς οἱ ἥρωες τοῦ Ποιητοῦ, μετέφερε εἰς τὸ ἔργον τὸ ὕψος τῶν φρονημάτων καὶ ἐντὸς ὀλίγου συναριθμήθη μεταξὺ τῶν ἐνδοξοτέρων τέκνων τῆς Ἑλλάδος. Δὲν σᾶς φαίνεται, κύριοι, ὅτι ὁ Ξενοφῶν γράφει τὴν βιογραφίαν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἂν καὶ τέσσαρα ἔτη προαπέθανε ὁ Ἀθηναῖος τῆς γεννήσεως τοῦ νέου τῆς Μακεδονίας;

* Στὰ κατάλοιπα τοῦ Γεωργίου Τερτσέτη βρήκαμε καὶ μερικὰς αὐτόγραφας ἀποσπασματικὰς σελίδας ἀπὸ τρεῖς ἄγνωστες ὁμιλίας τοῦ ἴδιου, ποῦ ἐκφώνησε τὸ 1853. Τ' ἀποσπάσματα τοῦτα εἶναι τὰ μόνα ποῦ διασώθηκαν ἀπὸ τίς ὁμιλίας αὐτὰς τοῦ Τερτσέτη. Τὸ πρῶτον, φφ. 6, γραμμένον δίπλευρον (30 x 21). Τὸ δεῦτερον, σσ. 8, γραμμένον δίπλευρον (30 x 21) καὶ τὸ τρίτον, σσ. 9, γραμμένον δίπλευρον (20 x 14). Τὰ χειρόγραφα σώζονται στὸ ἀρχεῖο μας.

Μία ἄλλη κατηγορία κάμνω, κύριοι, εἰς τοὺς νέους τοῦ καιροῦ μας καὶ εἶναι ὅτι ἂν δὲν κατα-
γίνονται, ὡς πρέπει, εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας κοινωνίας καὶ τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων. Τάχα
καταγίνονται εἰς τὴν γνῶσιν, εἰς τὴν εἰδῆσιν τῆς Ἑλλάδος τῶν πατέρων μας ;

Κύριοι, φανερὰ τὸ κηρύττω. Ὅποιος ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἡλικιωμένους, ὅποιος νέος τῆς Ἑλλάδος
γνωρίζει, ἐσπούδαξε τὸν βίον τοῦ Ροβέρτου Μπῆλ, τοῦ Καβονιάκ, τοῦ Λουδοβίκου, Ναπολέοντος,
καὶ δὲν γνωρίζει συνάμα τὴν ζωὴν τοῦ Χρίστου Μηλιῶνη, τοῦ Γιάννη Μπουκουβάλα, τοῦ Παπα-
ρήμιου Βλαχάβα, τοῦ Νικολτάρου τοῦ Ζαχαριᾶ, τοῦ πατρὸς τοῦ Κίτζου Τζαβέλα, ὅποιος ἀπὸ
ἡμᾶς τὸν βίον τῶν ξένων ἐνδόξων ἀνδρῶν γνωρίζει καὶ ὅχι τῶν ἐντοπίων, ἐκεῖνος ἔχει εἰς τὸ μέ-
τωπόν του σφραγίδα δουλείας ἢ, διὰ νὰ μετριάσω τὸν λόγον μου, εἶναι κοσμοπολίτης, ὅχι πολίτης
Ἑλλήνας.

Πρὸ ἐνὸς δύο μηνῶν ἤβλεπε τις ἐδῶ εἰς τὰς Ἀθήνας μίαν μεγάλην κίνησιν, χαρὰν εἰς τὸ πρό-
σωπον τῶν ἀνθρώπων. Τί ἦτον ; Εὐρέθη, ἔλεγαν, ἓνα ἀρχαῖο χειρόγραφο τοῦ Ὀμήρου. Οἱ Χῖοι
τὸ πέμπουν δῶρον εἰς τὸν τότε Ἀρχонта τῶν Ἀθηνῶν Πεισίστρατον. Δὲν μέφομαι, κύριοι, αὐ-
τὴν τὴν χαρὰν. Ἀλλὰ διατί τὸν ζῆλον αὐτόν, τὸν ζωηρὸν πατριωτισμόν, δὲν τὸν ἐφαρμόζετε καὶ
εἰς τὴν εὕρεσιν, εἰς τὴν τύπωσιν τῶν κλέφτικων ἀσμάτων, τῶν ὁποίων ἡ χάρις, τὸ ὄψος τῆς ιδέας,
ἰσοδυναμοῦν μὲ τὴν εὐγλωττίαν τοῦ Ὀμήρου ; Τὰ τραγούδια ἐκεῖνα εἰκονίζουσιν τὸν βίον ἀνδρῶν
ἐλευθερωτῶν. Ἡ ἀνδρεία, κύριοι, εἶναι πράγμα κοινόν, ἀλλὰ ἐκεῖνη ἡ ἀνδρεία ἔχει τιμὴν, ἐκεῖνο
τὸ αἶμα ἔχει ἀξίαν, ὅταν χύνεται παλληκαρίσια διὰ τὴν πατρίδα.

Τὰ ἄσματα ἐκεῖνα ἀθανατίζουν τὰ ἀνδραγαθήματα γενναίων τέκνων τῆς Ἑλλάδος. Γνήσια τέ-
χνα καὶ ἀείμνηστα, διότι ἐδίδαξαν τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην νὰ πολεμοῦν καὶ νὰ νικοῦν τοὺς ἄλ-
λοφύλους. Προσκυνητάρια ἐγίνοντο οἱ τόποι, ὅπου ἐθανατώνοντο οἱ ξακουστοὶ ἄνδρες καὶ ἡ ἀλη-
θινή Ἑλλάς, ἡ Χριστιανικὴ Ἑλλάς, ἤβλεπε τὸ ἅγιον φῶς νὰ καταβαίνει, νὰ φωτίζει τὰ σώματά
τους, βουτηγμένα εἰς τὸ αἶμα καὶ εἰς τὰς πληγὰς....

Β'

Ἡ ὥρα περασμένη, καὶ δὲν μοῦ συγχωρεῖ κατὰ τὸ ἔθιμο, καθιερωμένο ἀπὸ τὴν εὐχαρίστη-
σίν σας, νὰ σᾶς ἀναγνώσω τεμάχια τινὰ ὥραῖα συγγραφέων τῆς νέας κοινῆς φωνῆς τῶν Ἑλλή-
νων, ἀλλὰ φυλάττομαι εἰς τὴν ἐρχομένην Κυριακὴν, καὶ ἐλπίζω νὰ εὐχαριστηθῇτε. Μάλιστα μοῦ
φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι καὶ ἀναρμόδιον νὰ συζητήσωμεν, ὅχι πλέον μὲ κλωθογυρίσματα, ἀλλὰ μὲ τὰ-
ξις, ἴσια πρὸς τὸ σημάδι, τὰ διάφορα συστήματα τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων περὶ γλώσσης,
καὶ νὰ ἰδοῦμεν ποῖο εἶναι τὸ ἀρμοδιότερον πρὸς χρῆσιν μας σύστημα. Ζοῦμεν εἰς ὥραν αἰῶνος,
ποῦ εἶναι ὅλως διόλου παράλογον νὰ στένομεν ἀπιαστους σιδηροδρόμους εἰς τὸ χάσμα τῶν αἰώνων,
διὰ νὰ μετακομίσωμεν τὴν γλώσσαν τῶν προγόνων, καὶ ἅδικον πολὺ νὰ καταστρέψωμε ἢ νὰ βασα-
νίζωμε τὴν εὐμορφὴν γλώσσαν τοῦ καιροῦ μας μὲ πρόφασιν διορθώσεως.

Κύριοι ἀκροαταί ! Οἱ πλέον ἡλικιωμένοι γνωρίζετε καὶ οἱ νέοι ἔχετε ἐξ ἀκοῆς ποῖοι ἦτον
ὁ Καπετὰν Λέκας Ἀθηναῖος καὶ ὁ Καπετὰν Διάκος Αἰδωρικιώτης. Τὸν ἓνα τὸν ἐγδάρκην, τὸν
ἄλλον τὸν σούβλισαν. Ἡ εὐχὴ τῶν μακάδων τοὺς ἦτον νὰ γίνουν Καπεταναῖοι καὶ ἐγένηκαν. Ἡ
μεγαλοψυχία τοὺς τοὺς ἔκαμε. Τώρα ἔρχεται ὁ λογιώτατος¹ καὶ γράφει ἐξοστρακιστέα, ἐξοβελι-
στέα ἢ λέξις Καπετάνιος ἀπὸ τῆς γλώσσης. Διατί ; Τί κακὸ μᾶς ἔκαμαν ἐκεῖνοι οἱ δύο Καπεταναῖοι,
διὰ νὰ τοὺς ἀφαιρέσουμε τὸ δίπλωμα ; Μᾶς τίμησαν εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

Ἠξεύρετε, φίλοι ἀκροαταί, ποῖος εἶναι ὁ κίνδυνος εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ θέματος τῆς γλώσ-
σας ; Κίνδυνος εἶναι ἡ πολυλογία, ἐπειδὴ εἰς τοῦτο τὸ ζήτημα ἡ γλώσσα εἶναι εἰς τὸ στοιχεῖον
τῆς. Ὀμιλεῖ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς. Φαντασθῇτε λοιπὸν πολυλογία. Ἀμελεῖ νὰ βάνει ὀξεῖες καὶ βα-
ρεῖες εἰς τὸν κατήφορον τῆς νεροσυρμῆς.

Μία φορά, κύριοι, ὁ Διογένης ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα νὰ τοῦ στείλῃ τρία σύκα. Εἶχε ὁ
δεύτερος μία εὐμορφὴ περιβόλα ἀναμεταξὺ Κηφισιάς καὶ Ἡρακλῆ. Ὁ Πλάτωνας τοῦ ἔστειλε ἓνα
καλάθι. Τὸ πῆρε ὁ Διογένης, ἀλλὰ τοῦ ἐμήνυσε : Ἐγὼ σοῦ ζήτησα τρία σύκα καὶ ἐσὺ μοῦ ἔστει-
λες ἓνα κοφίνι. Εὐλογημένε, ἔτζι κάνεις καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν σου ; Ἐνα ζήτημα, ποῦ ἡμπορεῖς
νὰ τὸ λύσεις μὲ τρία λόγια, ἐσὺ βάνεις ὀμπρὸς δέκα χιλιάδες.

1. Τὴν 25 Μαρτίου ἔτους 1853. [Σημ. Γεωργίου Τερτσέτη].

Ἡ πολυλογία τοῦ Πλάτωνος ἦτον μία εὐτυχία διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ἃς λέει ὁ Διογένης. Ὅχι, ὅμως πᾶσα πολυλογία εἶναι καὶ εὐτυχία τοῦ κόσμου. Καὶ ἂν ἔντεσε ποτὲ νὰ φορτωθῇτε τὸ γομάρι γυναικὺς ἢ ἀνδρὸς πολυλόγου δὲν ἀγνοεῖτε τί βαραίνει. Ἐγὼ, κύριοι ἀκροαταί, εἰς τὰς ἀκολουθοῦντας Κυριακάς, λαλῶντας σας περὶ γλώσσης θὰ βάλω διπλὸ χαλινάρι εἰς τὸ στόμα μου διὰ νὰ μὴν τύχει καὶ παραμιλήσω, καὶ σᾶς βαρύνω, καὶ σᾶς δυσχερестήσω, καὶ μαρτυρηθῶ ἀγνώμων, ἀχάριστος εἰς τὸ τόσο εὐνοϊκὸ καὶ σοβαρὸ ἀκροατήριον. Θὰ βλέπω. Θὰ κρατῶ ἔμπρὸς μου, εἰς τὴν παλάμην μου, μᾶλλον τὰ τρία σῦκα τοῦ Διογένηος παρὰ τὰ πολλὰ τοῦ Πλάτωνος.

Γ'

...Τὸ Σούλι καὶ ἡ Πάργα θὰ ἐγκωμιάζωνται ἀπὸ τὰς γλώσσας ὅλων τῶν ἐθνῶν καὶ ὅλων τῶν αἰώνων. Οἱ ὀλίγοι ποὺ νικοῦν τοὺς πολλούς, οἱ ὠραῖες γυναῖκες ποὺ μάχονται ὡς λεοντάρια διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, ὁ χορὸς ποὺ ἀθανατίζει τὸν Βράχο τοῦ Ζαλόγγου, ἡ Πάργα ποὺ ἐρημώνεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους, τῆς, οἱ τάφοι ἀνοιχτοὶ διὰ νὰ φύγουν μαζί μὲ τοὺς ζωντανούς καὶ οἱ ἀποθαμμένοι, εἶναι μνημεῖα ποὺ τιμοῦν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Οἰκουμένην. Ὅπου τὰ δοξασμένα ἔργα πηγάζουν ἀπὸ σοφία, ἀπὸ ἄκρα μεγαλοψυχία, ἀπὸ θεοσέβεια, τὸ ἀνθρώπινο γένος εὐαίσθητο διὰ δόξας, ποὺ τοῦ ἀνέκουν, θέτεται ὡς εἰς ἀμφιθέατρο, ὡς εἰς μίαν Ὀλυμπικὴν ὁμήγουριν καὶ οἱ ἄνδρες, τὸ εὐμορφο ἀντικείμενον τῶν πολυαρίθμων θεατῶν, εἶναι οἱ στεφανοφόροι τοῦ ἀγῶνος.

Ἀλλ' εἰς τὰς ὕστερας ἡμέρας τοῦ περασμένου αἰῶνος, ἡ μοῖρα τῆς Ἑλλάδος ἐφανερώσε ἕναν ἄνδρα, ὁ ὁποῖος καθὼς ἔφθασε εἰς τὰ χλωρὰ του νιάτα ἤθελε φθάσει καὶ εἰς τὰ γηρατειὰ τῆς ἡλικίας του. Βέβαια ἐλευθέρωνε τὰ αἰχμάλωτα χριστιανικὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς. Ἴσως καὶ διάδημα βασιλικὸν ἤθελε στολίσει τὰ ἄσπρα μαλλιά τοῦ Ἡρώος. Ποτὲ εἰς κανέναν ἄνδρα τοῦ καιροῦ μας δὲν ἔχουν σμίξει τόσα χαρίσματα βασιλικῆς ψυχῆς, τύπες ἀρετῆς πολίτου, ἥσαν εἰς τὸ γλιγοροθάνατο τέκνον τῆς Βελεστίνης. Ὁ ἐνθουσιασμός διὰ τοὺς προπάτορας, ἡ ἐνσάρκωσις του μὲ τὴν νέαν Ἑλλάδα, τὸ φιλοπόλεμον, ἡ εὐφράδειά του, καὶ τέλος, διὰ νὰ μὴ τοῦ λείψει κανένα ἀνθρώπινο δῶρον, ἡ φύσις τὸν εἶχε προικίσει καὶ μὲ τὴν εὐμορφίαν τοῦ προσώπου. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, δὲν διστάζω νὰ ἀποδώσω εἰς τὸν φονευμένον τοῦ Βελιγράδιου τὰ πρωτεῖα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐνδόξους Ἑλληνας τῆς Ἐπαναστάσεως. Βέβαια αὐτὸς δὲν ἐπολέμησε τὴν νυχτομαχίαν τοῦ Καρπενησιοῦ, δὲν ἔκασε τὴν ναυαρχίδα τῶν ἀλλοφύλων εἰς τὸ λιμάνι τῆς Χίου, δὲν ἐστάθη οὔτε γερουσιαστής εἰς τὰς Καλτεζιές, οὔτε πληρεξούσιος εἰς τὴν Τροιζήνα. Ἀλλ' οἱ ψάλλμοί του δὲν ἐχρησίμευσαν ὡς θεῖοι παιᾶνες εἰς τοὺς κινδύνους καὶ εἰς τὰς νίκας τῆς πατρίδος; Τὸ σῆμα του αἶψα πότε παλληκάρια νὰ ζοῦμε εἰς τὰ στενὰ; εἶναι ὅλη ἡ χάρις τῶν παρθένων τοῦ Ἑλικῶνος, ταιριασμένη μὲ τὴν σοφίαν τοῦ Πλάτωνος, μὲ τὸν πατριωτισμὸν τοῦ Ἀριστείδου, μὲ τὸ φιλοκίνδυνον τοῦ Λεωνίδου, καὶ ψαλλόμενον εἰς τὰς ποδιὰς τοῦ Γολγοθᾶ. Ὅσες φορές, φίλοι νέοι, μοῦ ἔτυχε νὰ ἰδῶ εἰς τὸν Γεωγραφικὸν Χάρτην τοῦ Ρήγα, μοῦ ἐφάνη νὰ βλέπω ἀνοιχτὴν τὴν διαθήκην φρονίμου πατρός, ὁ ὁποῖος σημειώνει τὴν προγονικὴν περιουσίαν, λέγει τοὺς τίτλους τῆς ἰδιοκτησίας καὶ θέτει ἐπιτροπὸν τῶν ἀνηλίκων τὸ ὄνομα καὶ τὴν δόξαν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Ὡς ἡ ὠραιότης μιᾶς γυναικὸς δὲν κρύβεται, ἀλλὰ μόλις φανεῖ ἡ εὐμορφη νέα δείχνει τὰ κάλλη τῆς, ὅμοια καὶ ὁ Ρήγας δὲν δύνονταν νὰ κρύψει τὰ αἰσθηματά του, καὶ τὸ ἄκρο τῆς ἀρετῆς του τὸν ἔσυρε σφάγιον εἰς τὴν πόλιν τοῦ Δουνάβεως. Καλότυχος εἰς τοῦτο, ὅτι μὲ τὸ ποτήρι τοῦ θανάτου, ποὺ ἤπιε, ἐξόφλησε τὰ πλήρη χρέη τοῦ Ἑλληνισμοῦ του, ἐπειδὴ εἶναι ἴδιον τῶν ἀληθινῶν Ἑλλήνων, εἴτε παλαιῶν, εἴτε νέων, νὰ σφραγίζουν μὲ τὸ αἷμα τους τὴν ἀρετὴν τους. Ἀποθνήσκοντας ἐξεφώνησε τὰ περίφημα λόγια. Ὁ σπόρος ἔμεινε, δείγμα τῆς γενναιότητος καὶ σοφίας του. Ὁ σπόρος ἔμεινε, καὶ μόλις εἰκοσαετία καιροῦ ἐδιάβη ἀπὸ τὴν ὥραν τῆς σφαγῆς του καὶ ὁ κόσμος ἐφρίξε θαυμασμοῦ διὰ τὰ ἔργα τῆς αἰχμαλώτου πατρίδος. Ἀπὸ τὰ ἔθλα τῆς καταδίκης ὁ Πελοποννήσιος Γρηγόριος εὐλογεῖ τὰς σημαῖας τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Σουλτάνος τοῦ τότε καιροῦ ἔπεμπε πολυάριθμον στράτευμα, μὲ τὴν διαταγὴν νὰ τοῦ φέρουν τὴν στάχτην τῆς Πελοποννήσου, νὰ τὴν ἰδεῖ καὶ νὰ εὐφρανθεῖ ὁ αἰμοχαρὴς ἡγεμόνας. Ἀλλ' ὁ Γέρου Κολοκοτρώνης, ὁ Ἀλέξης Λουκόπουλος, ὁ Λόντος, ὁ Ζαῖμης, οἱ Πετιμεζάδες, ὁ Νικηταρᾶς, στημένοι εἰς τοὺς αἰῶνας ὡς φάσματα χάρου διὰ τοὺς ἐχθρούς, ὡς θεῖοι πάτριοι διὰ ἡμᾶς, τοῦ δείχνουν τὰ ἄσπρα κόκκαλα τῶν ἀδίκων στρατιωτῶν εἰς τὴν Ἀκράτα καὶ εἰς τὸ Δερβενάκι...